

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KLASİK ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI**

**ANTİK ÇAĞ'DA KARİA BÖLGESİ'NDE
DİONYSOS KÜLTÜ VE ŞARAP ÜRETİMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Cennet PİŞKİN**

**Danışman
Doç. Dr. A. Kaan ŞENOL**

İZMİR-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ

KISALTMALAR ve KAYNAKÇAi-xvii

GİRİŞ 1

I. BÖLÜM

I.1. KARİA BÖLGESİ TARİHÇESİ..... 2

II. BÖLÜM

II.1. DİONYSOS

II.1.1. Mitolojisi ve İkonografik Özellikleri 12

II.1.2. Etimolojisi, Kökeni ve Etkileşimleri..... 19

II.1.3. Kimlikleri, Epiphany ve Bayramları 23

II.2. KARİA BÖLGESİ'NDE DİONYSOS KÜLTÜ

II.2.1. Alabanda..... 33

II.2.2. Antiokheia 34

II.2.3. Aphrodisias 35

II.2.4. Apollonia Salbake 37

II.2.5. Attuda 37

II.2.6. Euromos..... 37

II.2.7. Halikarnassos 39

II.2.8. Harpasa 40

II.2.9. Iasos..... 40

II.2.10. Kidramos 41

II.2.11. Knidos..... 41

II.2.12. Mastaura 43

II.2.13. Myndos 44

II.2.14. Nysa..... 45

II.2.15. Orthosia 47

II.2.16. Sebastopolis 47

II.2.17. Tabae 48

II.2.18. Tralleis..... 49

II.2.19. Trapezopolis..... 50

III. BÖLÜM	
III.1. ANTİK ÇAĞ'DA ŞARAP YAPIMI	51
III.2. KARİA BÖLGESİ'NDE ŞARAP ÜRETİMİ	
III.2.1. Knidos	54
III.2.2. Rhodos Pereiası	56
III.2.3. Diğer Merkezler.....	59
SONUÇ	62
ÖZET	65
ABSTRACT	66
LEVHALARIN LİSTESİ.....	67
LEVHALAR	I- XXXVI
GENEL DİZİN	

ÖNSÖZ

“Antik Çağ’da Karia Bölgesi’nde Dionysos Kültü ve Şarap Üretimi” başlığı altındaki bu çalışmanın temel amacı, şimdiye kadar ülkemizde kapsamlı bir şekilde araştırılmamış olan “Dionysos Kültü” konusuna bölgesel anlamda bir ışık tutmak olup, bölgenin şarap üretimiyle birlikte ele almaktır.

Özellikle “Dionysos kültü” konusunda beni cesaretlendiren, kaynak yardımında bulunan ve Fransızca kaynakların çevirisinde yardımcı olan Sayın Prof. Dr. Nuran Şahin’e ilgi ve emeğinden ötürü ne kadar teşekkür etsem azdır.

Bana Ege Üniversitesi’nde yüksek lisans yapma şansı tanıyan Sayın Prof. Dr. Ersin Doğer’e çok teşekkür ederim.

Özellikle şarap üretimi konusundaki yardımlarından ötürü danışmanım Doç. Dr. A. Kaan Şenol’a ve amphora mühürleri konusundaki yardımlarından ötürü Doç. Dr. Gonca Cankardaş Şenol’a çok teşekkür ederim.

Lisans öğrenciliğimden bu yana yardımlarını esirgemeyen, bilgilerine ve önerilerine her zaman gereksinim duyacağım değerli hocam Doç. Dr. Engin Akdeniz’e teşekkürü bir borç bilirim.

Yüksek lisansa başladığım ilk günden beri ilgi ve yardımlarını esirmeyen Araş. Gör. Mücella Erdalkıran’a ve Araş. Gör. Fulya Dedeoğlu’na; meslektaşım ve arkadaşım Burçak Bayraktaroğlu’na; en zor zamanlarımda yanımda olan dostum Asuman Turgut’a; canım aileme, özellikle sabrı ve anlayışından ötürü babam Selim Pişkin’e çok teşekkür ederim.

Cennet PİŞKİN

İzmir 2007

GİRİŞ

Tarım devrimiyle birlikte Neolitik Çağ'da, özellikle Çatalhöyük'te belirginleşmeye başlayarak "Meryem" adı ile günümüze dek ulaşan ve Anadolu inancını biçimlendiren "Ana Tanrıça / Toprak Ana" kültü, kaynağı doğa olan tanrısal varlıklar ile insan ihtiyaçları arasındaki ilişkinin en güzel örneğidir. Buna bağlı olarak "şarap tanrı" anlayışı da şarabın, belki de asmanın keşfi kadar eskiye gidiyor olmalıdır. Hitit arkeolojisinde elinde kadeh tutan bir tanrı tipinin olması ve Hititlerin tanrılarını hoşnut etmek için şarap onlara sunuyor olması, şarabın erken dönemlerde dinsel anlam içeren bir içki olduğunu göstermektedir. Tez kapsamına giren Antik Yunan ve Roma kültürünü şarap olmadan düşünmek imkansızdır. Şarap, günlük kullanımının dışında bu toplumların özellikle dinsel yaşamında önemli bir yer tutmaktaydı ve açıkça bir "şarap tanrı" anlayışına sahiplerdi. Bu tanrı, Yunanlılarda Dionysos, Romalılarda ise Bakkhus adını taşımaktaydı.

Bu çalışmada "Dionysos" ele alınarak, tanrının Karia Bölgesi kentlerindeki kültü incelenmiştir. Konunun ortaya çıkış fikrinde Dionysos'un şarap tanrısı kimliği göz önünde bulundurulduğundan, bölgenin antik kaynaklarda övülen şarap üretimi üzerinde durma gereği de duyulmuştur.

Çalışmanın I. bölümü Karia tarihçesine ayrılarak bölgenin Antik Çağ'daki genel yapısı açıklanmıştır.

Dionysos'a ayrılmış olan II. bölümünün 1. maddesi üç alt başlık altında değerlendirilerek tanrının mitolojisi ve ikonografik özellikleri; etimolojisi, kökeni üzerindeki tartışmalar ve diğer tanrılarla etkileşimleri; tanrının kimlikleri, epiphany ve bayramları açıklanmıştır. 2. maddesinde ise tanrının Karia Bölgesi'nde tapınımının saptandığı merkezler ele alınmıştır. Diğer kült çalışmalarında olduğu gibi bu çalışmada da öncelikli olarak yararlanılan veriler sikkeler ve yazıtlar olmuş, başvuru kaynaklar kaynakçada belirtilmiştir. Nispeten az sayıdaki mimari kalıntılar; heykel; seramik gibi arkeolojik malzemelere de yer verilerek bölgede Dionysos kültürüne işaret eden veriler bir bütünlük içinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın III. bölümü şarap üretimine ayrılarak 1. maddesinde Antik Çağ'da şarap yapımı; 2. maddesinde ise antik kaynakların verdiği bilgiler ile araştırmalarla saptanan arkeolojik veriler ele alınmıştır.

I. BÖLÜM:

I.1.KARIA BÖLGESİ TARİHÇESİ

Antik Çağ'da Karia olarak tanımlanan bölge kuzeyde İonia ve Lydia, doğuda Phrygia, güneydoğuda Lykia Bölgeleriyle komşu olup, batısında ve güneyinde Ege Denizi bulunmaktadır¹. Bölgenin kuzey sınırını Mesogis (Aydın) Dağları ve Maiandros (Büyük Menderes Irmağı) belirliyordu. Ancak Maiandros Ovası'nın farklı topluluklar tarafından iskan edilmiş olması sınır konusunda karışıklıkların doğmasına neden olmuştur. Strabon ovayı şu şekilde tanımlar: “*Magnesia'dan sonra yol Tralleis'e ulaşır. Mesogis Dağı solda ve yolun sağında Lydialılar, Karialılar, İonialılar, Miletoslular, Mysialılar ve Magnesia'nın Aiolleri tarafından işgal edilen Maiandros Irmağı'nın Ovası bulunur.*”² Bu karışık etnik yapıya karşın Strabon, sınırın Maiandros tarafından çizildiği görüşündedir³. Livius, M.Ö. 188 yılında imzalanan Apameia Barışı'ndan sonra Mesogis yerine Maiandros'un sınır olduğunu ifade eder⁴. Karia'nın güneydoğu sınırı da belirgin değildir. Bir Lykia kenti görünümünde olan Telmessos'un (Fethiye) M.Ö. IV. yy.dan itibaren sınır oluşturduğu söylenebilir⁵. Livius, Telmessos Körfezi'nin bir yanının Karia'ya diğer yanının Lykia'ya ait olduğunu bildirmektedir⁶. Bölgenin kuzeydoğu sınırını Salbakos (Babadağ), doğu sınırını Phrygia'ya dahil olan Kabalis yöresi oluşturuyordu⁷.

Karia, adını kökenleri henüz saptanamamış olan Karlardan almıştır. Mellink Karialıların Kadeş Savaşı'nda Muvattalli ile birlikte Mısırlılara karşı savaşan ve “Karakişa/ Karkışa” olarak bilinen Geç Tunç Çağı tüccarlarının torunları olabileceğini ileri sürer⁸. Bunun dışında M.Ö. I. Bin yılın Pers kayıtlarında geçen “Karka”nın da

¹ Sevin 2001, 108.

² Strabon XIV.1.142.

³ Strabon XII.8.15, XIV.2.29.

⁴ Livius XXXVII 55.

⁵ Plinius N.H. V 101.

⁶ Livius XXXVII 16,13.

⁷ Perrot- Chipiez 1977, 302.

⁸ Mellink 1991, 662.

Karlarla ilişkili olabileceği ileri sürülmektedir⁹. Kendisi de bir Kariyalı olan Halikarnassoslu Herodotos, Girit kralı Minos döneminde Karların Lelegler adı altında Ege Adalarında oturduklarını bildirmektedir: “*Kariyalılar anakaraya adalardan gelmişlerdir. Eskiden Leleg adı altında adalarda otururlardı ve Minos uyruğundaydılar. (...) Çok sonraları Dorlar ve İonlar, Kariyalıları adalardan çıkarmışlar, onlarda bunun üzerine anakaraya göçmüşlerdir. Giritlilerin Kariyalılar hakkında anlattıkları budur; Ama Kariyalıların kendileri bunu kabul etmezler; Onlar anakaranın yerlisi olduklarını ve hep şimdiki adlarını taşıdıklarını söylerler. Mylasa’da Zeus Karios’a ait çok eski bir tapınak gösterirler ki buraya, kardeş uluslar olarak Mysialılar ve Lydialılar kabul edilirlerdi. Zira, diyorlar, Lydos ve Myros, Kar’ın kardeşleriydiler. Bu iki ulus bundan ötürü kabul ediliyordu, ama başka soylardan olanlar, Karia Dili konuşsalar bile bu tapınağa sokulmazlardı.*”¹⁰. Burada, Lydos ve Myros’un Kar’ın kardeşleri olmasıyla ifade edilen üç halkın aynı soydan geldikleridir¹¹. Strabon da Karia Zeus’una ait tapınaklarda (Zeus Osogoa ve Zeus Labrandenos) kardeş olarak Lydia ve Mysialıların da payı olduğunu söyler¹². Cramer’e göre Karlar ile kardeş olduklarını söyleyen Lydialılar ve Mysialılar aslında Trakhia’dan gelmektedir ve Kariyalıların da Anadolu’ya buradan göç ettikleri anlaşılmaktadır¹³.

Bazı araştırmacılar Leleglerin Hitit yazılı kaynaklarında adı geçen Luvilerle bağlantılı olabileceğini ileri sürerek Karları Luvilerin devamı olarak görme eğilimindedir, ancak bu kesin değildir¹⁴. Homeros tarafından Troia Savaşı sırasında Troas Bölgesi’nin güneybatı ucundaki Satnioeis Çayı kıyılarında yaşadıkları bildirilen Leleglerin¹⁵ sonraları Karia’ya, özellikle de Halikarnassos yöresine göçtüğü, burada sekiz kent kurdukları ve Karlardan farklı bir etnik grup oldukları anlaşılmaktadır¹⁶. Leleglerin Kariyalılarca köleleştirilen ayrı bir halk olduğu ve ilk başlarda Samos ve Khios Adalarında yaşadıkları yolunda görüşler de vardır¹⁷. Nitekim Athenaeus,

⁹ Sevin 2001, 105.

¹⁰ Herodotos I. 171.

¹¹ Perrot- Chipiez 1977, 303.

¹² Strabon XIV. 2.23.

¹³ Cramer 1971, 165.

¹⁴ Bean 2000, 3; Sevin 2001, 105.

¹⁵ Homeros *İl.* XXI. 85–86.

¹⁶ Strabon XIII.1.58.

¹⁷ Thomson 1995, 186.

Lelegler ve Kariyalılar üzerine bir kitap yazmış olan Theangelalı Philippos'un, Kariyalıların Lelegleri köle olarak kullandıklarını anlattığını yazar¹⁸.

Homeros, Kariyalılardan Priamos'un yanında savaşa katılan, Troia'nın müttefiki bir halk olarak söz etmektedir¹⁹. Savaşçı karaktere sahip olan bu halkın başka devletler ücretli asker olarak gönderildiğini ifade eden Herodotos "...*Şu üç şeyi onlar bulmuşlardır ve Yunanlılar onlardan almışlardır: Savaş başlığının üzerine konulan sorguç, kalkan üzerine işaretler kazımak bize onlardan geçmiştir ve bir de kalkanı tutmak için kulp yapmak da onların icadıdır; o zamana kadar kalkan elle kulpundan tutulmaz, boyundan geçirilen bir kayışla sol omuz üstüne alınır ve böyle kullanılırdı...*"²⁰ demektedir. Kariyalılar ve İonialılar M.Ö. 660'da Mısır kralı Psammatikhos I'e destek güç olarak gönderildi. M.Ö. 591'de Nubia Seferi'nde Psammetikhos II'nin yanında savaşa katılmışlar ve adlarını Abu Simbel Tapınağı'nın duvarlarına kazımışlardı²¹. İonialılar ve Kariyalılar M.Ö. 570'de Amasis'e karşı Apries Savaşı'nda destek güç olarak tekrar görünürler²². Nil Deltası'na ve Memphis'in bir bölümüne yerleşimi olan Kariyalıların çocukları "caromemphites" olarak anılmaya başlanmıştır²³.

Homeros Dönemi'nde Karia dilinin varlığına ilişkin en önemli kanıt İliada'da Homeros'un Kariyalıları "kaba konuşan/ *barbarophoni*" olarak tanımlamasıdır²⁴. Strabon ise "*Karizein*" sözcüğünden türetilen "*Barbarizein*" sözcüğünün Karia dili konuşanlar için değil, Hellenceyi kötü konuşanlar için kullanıldığını söyler²⁵. Karia diline ilişkin ilk yazılı kanıt M.Ö. VII.-VI. yy.a ait olup Karia'dan ziyade Mısır ve Lydia'dan gelmektedir. Karca'ya ilişkin başlıca iki öneri söz konusudur. Buna göre Hint-Avrupalı olmayan yerli bir dildir ya da Hint-Avrupa kökenlidir²⁶.

Myken uygarlığının yıkılışını izleyen dönemde Dor'ların Güney Yunanistan'ı istila etmesinden sonra Yunanlılar anayurtlarını terk edip Ege Denizi'nin karşı kıyılarına göç etmeye başlamışlardı. İlk göçmenler olan Aioller, Lesbos Adası, Troas Bölgesi ve

¹⁸ Athenaeus VI. 27 B-C.

¹⁹ Homeros *İl.* II. 867-871.

²⁰ Herodotos I. 171; Strabon XIV. 2.27.

²¹ Mellink 1991, 663.

²² Herodotos II. 163.

²³ Masson 1991, 674.

²⁴ Homeros *İl.* II. 867.

²⁵ Strabon XIV.2.28.

²⁶ Masson 1991, 674-676.

İzmir Körfezi arasındaki topraklara yerleşmiş ve bu yöre “Aiolis” olarak anılmaya başlanmıştır. Onların ardından gelen İonlar, Aiolis’in güneyine gelip Maiandros nehrine doğru yayılmışlardır²⁷. İonlar, Miletos’a ayak bastıklarında Kariyalılar ve Giritlilerden oluşan bir topluluk ile karşılaştılar. Herodotos’un anlattığına göre yanlarında hiç kadın getirmemişler ve geldikleri kentteki erkekleri öldürerek Kariyalı kadınlarla evlenmişlerdi: *“Bu cinayetten ötürü kadınlar kendi aralarında yeminle perkittikleri bir yasa koymuşlar ve bu yasaı anadan kıza sürdürmüşlerdir. Bu yasa erkeklerle birlikte yemeğe oturmamak, kocalarının adını anmamaktır; böyle yapmakla babalarının, ilk kocalarının ve oğullarının ölümünü ödetmek istemişlerdir, bu cinayeti işledikten sonra kendileriyle beraber yaşamaya kalkışanlara. Bu olayların geçmiş olduğu yer Miletos’dur.”*²⁸. Arkaik dönemde kent nüfusunun güçlü Karia öğeleri içerdiği ve Thales’in babasının adının Kariyalılara özgü Eksamyes olduğu bilinmektedir²⁹.

M.Ö. 900 yıllarında bu kez Dorlar Anadolu’ya gelerek Rhodos ve Kos Adaları ile karşısındaki Karia kıyılarına yerleştiler. Geldiklerinde yerli halktan büyük bir direnişle karşılaşan Dorlar, “Dor Hexapolis/ Dor Altıkenti”³⁰ adı verilen bir birlik kurarak kendilerini güçlendirmeye çalışmışlardır. Bu birlik içinde Rhodos Adası’nda bulunan Lindos, Ialysos, Kamiros ile Kos Adası ve Knidos ve Halikarnassos kentleri bulunmaktaydı. Birliğin en güçlü üyesi Knidos’du. Herodotos Knidos’u kuranların Lakedaimon’dan geldiklerini belirtir³¹. Bununla beraber şehrin kuruluşu Argoslu kahraman Triopas’a mal edilir³². Dor Hexapolis’i üyeleri Knidos arazisine dahil edilen Triopion burnunda Triopia Apollon’u onuruna yapılan Dorieia şenliklerine katılıyorlardı³³.

Yunan yerleşimi sadece kıyılardaydı. Kariyalılar yaşamlarını iç kesimlerde sürdürmekteydi. Bu bölgede şehir olarak adlandırılacak Mylasa, Alabanda, Alinda, Keramos gibi çok az sayıda yerleşimden söz edilebilir. Diğer yerleşimler köy

²⁷ Bean 1997, 2.

²⁸ Herodotos I. 146.

²⁹ Bean 1997, 200.

³⁰ Herodotos, daha sonradan Dor Pentapolis’i dendiğini belirtir (I. 144).

³¹ Herodotos I. 174.

³² Triopas ya da Triops, Aiolos ya da Poseidon’un oğlu sayılır. Helios ve Rhodos’un oğullarından biri de Triopas adıyla anılır. Triopas Knidos şehrini kuran kahramandır (Grimal 1996, 458).

³³ Cramer 1971, 177.

niteliğinde idi³⁴. Aynı etnik kökene dayanan bu köylerin halkları önceleri tamamen dini ve ekonomik nedenlerle bir federasyon (koinon) etrafında toplanmışlardı. M.Ö. VI. yy.da ise Pers tehdidine karşı bir tür ulusal federasyon ortaya çıkmıştı. Bu federasyon toplantılarını Marsyas Irmağı yakınlarındaki “Leukai Stelai /Beyaz Steller (Sütunlar)” denilen yerde gerçekleştiriyordu³⁵.

M.Ö. VII. ve VI. yy.ın ilk yarısı süresince batı sahilleri Lydia Krallığı’nın egemenliği altında idi. M.Ö. 546’da Kroisos’un Persler tarafından bozguna uğratılmasından ve Lydia Krallığı’na son verilmesinden sonra batı sahilleri Persler tarafından görevlendirilen Harpagos’un idaresine bırakıldı³⁶. Herodotos, Harpagos’a sadece Halikarnassos’un ötesinde, kıyıda içeride oturan Pedasalıların direniş gösterdiğini, Lide Dağı denilen bölgede tahkimat yaparak Harpagos’a zorluk çıkardıklarını bildirir³⁷.

İonialıların M.Ö. 499 yılında Perslere karşı başlattığı ayaklanmaya biraz tereddütle Kariyalılar da katıldı³⁸. M.Ö. 494 yılında Miletos’un zapt edilmesiyle sonuçlanan yenilgiden sonra Persler, Kariyalıları bastırmak için Dareios komutasında bir ordu göndermiştir. Leukai Stelai’de toplanan Kariyalılar, Perslere karşı savaşımaya karar vermiş ancak bu girişim, Marsyas Nehri yakınında büyük bir yenilgiye uğramalarıyla sonuçlanmıştır. Miletos’dan yardım gelmesiyle tekrar savaşımaya karar vermişlerdir. Bu ikinci girişim de öncekinden daha ağır bir yenilgiyle sonuçlanmış ve Mylasa’yı kaybetmişlerdir. Persler’in Halikarnassos çevresindeki Karia şehirlerine özellikle de daha önce zorluk çıkaran Pedasa’ya saldırmak için güneye ilerlediğini duyan Kariyalılar, Persleri tuzağa düşürmüşler ve yok etmişlerdir. Birkaç yıl sonra da Dareios, Yunanistan’a yaptığı saldırı sırasında bozguna uğratılmıştır³⁹. M.Ö. 480 yılında ise Perslerin, Kserkses yönetimindeki 60 gemilik bir donanma ile yaptığı Yunanistan saldırısı da Salamis ve Palatia’da geri püskürtülmüştür⁴⁰. O sırada Atinalılar “Attika-Delos Deniz Birliği” adı ile bilinen, daha sonra bir Atina İmparatorluğu şekline

³⁴ Bean 2000, 4–5.

³⁵ Herodotos V. 118.

³⁶ Bean 2000, 5.

³⁷ Herodotos I. 175.

³⁸ Cramer 1971, 167.

³⁹ Bean 2000, 6.

⁴⁰ Herodotos VII. 98–99.

dönüşecek olan birliği kurdular. Bu birliğe Kariyalılar da dahil olmak üzere Ege kıyılarındaki tüm şehir ve köyler üyeydi. Bunların her biri kıyılarında meydana gelebilecek yeni bir Pers gücüne karşı koymakla ve kararlaştırılan vergi miktarını ödemekle ya da bazı durumlarda gemi tedarik etmekle yükümlüydüler. Ödeyecekleri vergi miktarı o zamanki zenginlik durumuna göre belirleniyordu. Attika-Delos Deniz Birliği'ne vergi veren Karia yerleşimleri Alinda, Amyzon, Thasthara, Parpariotai, Maindropolis, Mylasa, Olymos, Khalketor, Hydai, Latmos Herakleia, Iasos, Kindya, Bargylia, Halikarnassos, Pedasa, Madnasa, Termera, Myndos, Syangela, Pargasa, Keramos, Pladasa, Idyma, Kyllandos, Kedrai, Pynos, Kaunos, Pasanda, Kyra, Telandros'du. M.Ö. 404 yılındaki Peloponnessos Savaşı'nda Atina'nın Spartalılar tarafından bozguna uğratılışı Attika-Delos Deniz Birliği'nin de sonu oldu. M.Ö. 387 yılında imzalanan "Kral Barışı" ile Asya'nın tüm şehirlerinin Perslere ait olduğu kabul edildi⁴¹.

Pers İmparatorluğu satraplık adı verilen bölgelere ayrılmıştı. Karia'nın ilk satrabı Mylasalı Hyssaldamos idi. Onu oğlu Hekatomnos (M.Ö. 395–377) izledi. Hekatomnos'un Mausolos, Hidrieus ve Piksadoros adında üç oğlu ile Artemisia ve Ada adında iki kızı vardı. Bunlardan Mausolos ile Artemisia ve Hidrieus ile Ada birbirleriyle kardeş evliliği yapmıştı. Hekatomnos'un ölümünden sonra Karia satraplığına Mausolos çıktı. M.Ö. 377–353 yılları arasında satraplık yapan Mausolos ve bölgeyi bağımsız bir krallık gibi yöneten bu sülale döneminde Karia'nın iç kesimleri de Yunan kültürü etkisi altına girdi⁴². Karia satraplığının başkenti Mausolos'un doğum yeri olan ve en parlak günlerini bu dönemde yaşayan Mylasa idi. Fakat Halikarnassos'un deniz kıyısındaki daha elverişli konumu göz önünde bulundurularak başkent Halikarnassos'a taşındı. Bu çevrede Lelegler tarafından kurulduğunu Strabon'dan öğrendiğimiz sekiz şehrin altısı Halikarnassos'la birleştirilmiştir⁴³. Plinius'dan öğrendiğimize göre bu altı şehir çeşitli söyleyiş biçimleri olan Termera, Side, Madnasa, Pedasa, Uranium ve Telmessos'dur⁴⁴. Geri kalan ikisi, Myndos ve Syangela/ Theangela ise varlığını sürdürmüş, daha büyük bir arazi üzerine, Yunan tarzında yeniden inşa edilmiştir. Mausolos'un M.Ö. 353 yılında ölmesinden sonra çocukları olmadığı için yönetime Artemisia geçmiş fakat

⁴¹ Bean 2000, 6–7; Sevin 2001, 112–130.

⁴² A.g.e., 108.

⁴³ Perrot- Chipiez 1977, 306.

⁴⁴ Plinius *N.H.* VI 29.

Artemisia'nın birkaç yıl sonra M.Ö. 351'de ölümü üzerine yönetim Hidrieus'a kalmıştır. Kısa bir süre sonra o da ölünce (M.Ö. 344) Piksadoros (M.Ö. 340–334), Hidrieus'un eşi Ada'yı Alinda'ya sürgüne göndererek yönetimi tek başına ele geçirmiştir. Ancak Piksadoros'un yönetimi gayri resmiydi ve satraplık ünvanını alamamıştı. Persler bu görev için Orontobantes (M.Ö. 334–333) adında birini atadı ve Piksadoros M.Ö. 334 yılında, İskender gelene kadar yönetimi onunla paylaşmak zorunda kaldı. İskender Pers hakimiyeti altındaki topraklarda yaptığı fetihler sırasında sadece birkaç yerde karşı kuvvetle karşılaştı. Bunlardan biri Halikarnassos, diğeri Alinda idi. Ada'nın yerleştikten sonra başarıyla idare ettiği Alinda'nın stratejik konumu ve surları buranın Büyük İskender'in ordularına karşı koymasına imkan vermiştir. Nitekim Alinda, Makedonya'nın eline geçmeyen tek şehir olmuş, bunun sonucu olarak Büyük İskender, Batı Anadolu'yu ele geçirdikten sonra tüm Karia'nın idaresini Ada'ya bırakmıştır. Bu dönemden itibaren kent hızla Yunan kültürünü benimsemiş ve bir süre kendini “Latmos Bölgesi'ndeki Aleksandreia” olarak adlandırmıştır⁴⁵. Ada'nın ne kadar süre yönetimde kaldığı bilinmemektedir. M.Ö. 323'de İskenderin Babylon'da ölümünden sonra fethettiği topraklar generalleri arasında çekişme konusu olmuş ve birbirleriyle sürekli bir savaş içine girmişlerdir. Karia bu generallerden, önce Antigonos'un, M.Ö. 301 yılından sonra da Lysimakhos'un eline geçmiştir⁴⁶. Ancak onların başarısı uzun süreli olmamış çok geçmeden üç büyük krallık kurulmuştur. Bu krallıklardan Mısır'daki Ptolemaioslar Krallığı en uzun süreli olanıydı; ikincisi Seleukoslar Krallığı idi. Suriye (Syria) ve başlangıçta Hindistan'a dek uzanan ancak zaman içinde kaybedilen doğu bölgeleri kapsıyordu. Seleukos ve Antiokhos adlı bir dizi kral tarafından yönetilen krallık, Suriye'nin bir Roma eyaleti olduğu M.Ö. 65'e dek varlığını sürdürdü; üçüncü krallık Yunanistan'ı içine alan Makedonya Krallığı idi⁴⁷. Bunların dışında İskender'in ayak basmadığı Karadeniz'de, onun gelişinden önce kurulan ve Yunanlı olmayan küçük krallıklar bulunuyordu. En önemlileri olan Bithynia ve Pontos Krallıkları idi⁴⁸. Daha sonra bu güçlere M.Ö. 280'de kurulan Pergamon Krallığı ve denizde çok büyük bir üstünlük kuran Rhodoslular eklenmiştir. M.Ö. 3. yy.da Rhodoslular adanın karşısında ana karada büyük bir bölgeyi egemenlikleri altına

⁴⁵ Anabolu 1967, 87–88; Özkaya-San-Barın 1998, 299–300.

⁴⁶ Bean 2000, 8.

⁴⁷ Tarn 1930, 117–118.

⁴⁸ Bean 1997, 111.

aldılar. Strabon “Rhodos Peraiası” olarak adlandırılan bu bölgenin yine Rhodos topraklarına dahil olan Daidala’dan başlayıp Loryma yakınındaki Phoiniks Dağı’na kadar olan alanı içine aldığını ve Peraia’nın çevresinin yüz stadion olduğunu söyler⁴⁹.

M.Ö. 3. yy.da ikinci bir Karia Federasyonu olan “Khrysaorik Birliği/ Khrysaoreon/ Khrysaoreis” ortaya çıkar. Tüm Kariahlarca tanınan bu birlik eski köy sisteminden geliştirilerek organize edildiği için her kentin oy çokluğu, yönetim sınırları içinde bulunan köy sayısına dayanıyordu. Birlik tüm Karia halkına açıktı, örneğin Kariyalı bir kökene dayanmamakla birlikte kendine bağlı köylerin sayısı nedeniyle Stratonikeia bu birliğe dahildi⁵⁰. Üyeler hem sorunlarını konuşmak hem de kurban sunmak için Stratonikeia yakınındaki Zeus Khrysaoreos Tapınağı’nda toplanmaktaydı⁵¹. Bu birliğin eski Karia Federasyonu ile ilişkisi ve Khrysaorik birliğin ilk olarak ne zaman kurulduğu bilinmemektedir. Ancak Stratonikeia’nın kuruluşundan erken olması gerektiği düşünülmektedir⁵².

Pergamon Kralı Attalos I, M.Ö. 227 civarında güneye inerek tüm Karia’yı ele geçirdi. Bu sırada Doson adıyla da bilinen Makedonya kralı Antigonos III, olasılıkla Attalos’un yapacağı herhangi bir ilerlemeyi kontrol altında tutmak amacıyla Karia’ya bir sefer düzenledi. Antigonos III, hiçbir muhalefetle karşılaşmadığı gibi, bağımsız davranan şehirler tarafından çok iyi karşılanmıştır. Aslında Olympikhos dışında tamamen idarecisiz bir ülke bulmuştu. Olympikhos, Seleukos II’nin generali idi ve Mylasa çevresindeki bölgeyi kendi adına elinde tutuyordu. M.Ö. 245 yılı civarında Seleukos Mylasa’ya özgürlüğünü geri vermiş ve Olympikhos’a bölgeyi boşaltmasını emretmişti. Ancak Olympikhos bu emri yerine getirmeyip hükümdarlığını ilan etti. Antigonos onu rahatsız etmemiş, M.Ö. 220 yılında Makedonya kralı Philippos V gelince, Olympikhos onunla da iyi ilişkilerini sürdürmeye devam etmiştir. Ancak Olympikhos’un otoritesi oldukça sınırlıydı ve şehirler onu yönetici olarak tanımıyordu⁵³.

Philippos V, Ege ve Karadeniz’e yaptığı bir dizi sefer sonucu Rhodos ve Pergamon’un düşmanlığını kazanmış, bunlar birleşerek Khios’daki deniz savaşında onu

⁴⁹ Strabon XIV.2.2.

⁵⁰ Sevin 2001, 107.

⁵¹ Strabon XIV.2.25.

⁵² Bean 2000, 10.

⁵³ Walbank 1942, 8–9.

bozguna uğratmışlardı. Bunun üzerine Philippos Karia'daki Bargylia'ya bir ordu yerleştirdi. Burada daha önceden Antigonos'la aralarında kurulan dostluğun neticesi olarak iyi karşılanacağını umut ediyordu. Mylasa'dan yardım isteğinde bulundu ancak istediği yardımı alamayınca geri dönerek şehre başarısızlıkla sonuçlanan bir saldırıda bulundu⁵⁴. Bargylia'da Pergamon donanması tarafından tüm kış boyunca kuşatılmış olan Philippos'un M.Ö. 197 yılında bir meydan savaşında bozguna uğratılmasından sonra Romalı komutan, Lentulus ona şehirden çıkması için emir verdi. Böylece Bargylia özgürlüğüne kavuřtu⁵⁵. Aynı yıl Suriyeli Antiokhos III, Anadolu'nun güney ve batı kıyılarındaki eskiden Seleukos imparatorluğuna ait olan yerleri yeniden ele geçirmeye karar verdi. Bu girişim sonucunda Roma ordusu ilk defa Asya'ya geldi ve Antiokhos 190 yılında Sipylos Dağı eteklerinde yapılan Magnesia Savaşı'nda mutlak bir yenilgiye uğradı. Bunun ardından M.Ö. 188 yılında yapılan Apameia Barışı ile Karia ve Lykia'nın idaresi Rhodos'a, geri kalan yerlerin idaresi Pergamon Krallığına bırakıldı⁵⁶. Lykialılar, başından beri tahammül edilmez olan Rhodos idaresine sürekli karşı koyuyorlardı. M.Ö. 167 yılında Kariyalılarla birleşerek bir ayaklanma başlattılar. Bundan bir sonuç alınamadı ancak aynı yıl Roma senatosu bir bildiri yayınlayarak Karia ve Lykia'nın özgür olduğunu ilan etti. Bu özgürlük, M.Ö. 133 yılında Attalos III'ün Pergamon Krallığını miras olarak Roma'ya bırakmasıyla sona erdi. Bu jest aslında Attalos III'ün ölümünden sonra meydana gelebilecek olası bir mücadeleyi önlemek için yapılmıřtı⁵⁷. Krallık hakkı iddia eden Aristonikos'un başlattığı ayaklanma M.Ö. 129'da bastırılarak ülke "Asya Eyaleti" (*Provincia Asia*) olarak düzenlendi⁵⁸. Bu eyalete Lykia değil ancak Karia dahildi. Egemenlik gücü proconsul statüsünde bir yıl için görevlendirilen valinin elinde toplanmıştı. Valilerin çoğu eyaleti kendilerini zenginleştirmek için bir araç olarak değerlendirdi. Eyaleti gelir kaynağı olarak gören diğer bir grup tüccar ve bankerlerdi. Ancak eyaletin kaynakları üzerindeki en ağır yükü Geç Roma Cumhuriyeti komutanları yaratıyordu. Sulla, Pompeius ve Marcus Antonius ordularını beslemek için Asya'dan çok miktarda para ve erzak topluyor, kentlerin yağmalanmasını destekleyerek halkı soyuyorlardı. M.Ö. 88 yılında Pontos kralı Mithridates, Anadolu'daki Roma

⁵⁴ Bean 2000, 18.

⁵⁵ A.g.e., 76.

⁵⁶ Malay 1992, 93.

⁵⁷ A.g.e., 126-128.

⁵⁸ Malay 1992, 141-142.

egemenliğine son vermek için çeyrek milyon asker sayısı ile eyalet üzerine yürüdü. Roma yönetiminden memnun olmayan halk Mithridates'i bir kurtarıcı gibi karşıladı. Mithridates'in verdiği emirle yaş, cins ve statü gözetilmeden seksen bin Romalı öldürüldü. Mithridates, on iki yıl sonra yaptığı ikinci girişimde ise Pompeius komutasındaki Roma ordusuna yenildi. Pompeius'un diğer bir başarısı, M.Ö. II. ve I. yy.larda Anadolu'nun güney kıyılarını istila ederek deniz trafiğini baltalamış ve Asya eyaletini yağmalamaya başlamış olan korsanları buradan temizlemek olmuştur. Bu dönemde Roma bir parçalanma ve iç savaş yaşıyordu. Julius Caesar'ın öldürülmesinden sonra yönetime gelen Octavianus, M.Ö. 27 yılında Augustus ünvanı alarak Roma cumhuriyetini imparatorluğa dönüştürdü. Bu değişim Asya Eyaleti'nin kalkınmasına neden oldu. Roma Barışı (*Pax Romana*) ile kentler endüstrilerini ve kaynaklarını geliştirerek çoğu büyük oranda zenginleşti. Kentler "Asya Topluluğu" adı altında bir tür federasyon etrafında toplandı. M.Ö. I. yy. ortalarında Anadolu'nun tümü ayrı birer eyalet olarak Roma İmparatorluğu içine alındı⁵⁹.

⁵⁹ Bean 2000, 11–16.

II. BÖLÜM:

II. 1. DİONYSOS

II.1.1. Mitolojisi ve İkonografik Özellikleri

Yaygın söylenceye göre Dionysos, Zeus ile Thebai kralı Kadmos'un kızı Semele'nin oğludur⁶⁰. Efsaneye göre Semele, Hera'nın kıskırtmasıyla Zeus'un tanrılığından şüphe ederek onun gücünü göstermesini ister. Başlangıçta gönülsüz davranan Zeus, sevgilisinin ısrarlarına dayanamayarak isteğini yerine getirmeyi kabul eder, ancak tanrı gök gürültüleri ve yıldırımlar arasında ortaya çıkınca altı aylık hamile olan Semele çarpılarak ölür (Levha II- Resim 1). Bir anlatıma göre bebek Dionysos'u alevlerden Hermes korumuştur⁶¹. Zeus Semele'nin karnındaki bebeği alarak baldırına ilıştırır ve zamanı geldiğinde onu ikinci bir doğumla tekrar dünyaya getirir⁶² (Levha II- Resim II). Bu nedenle Dionysos'a "iki kez doğan" anlamına gelen "*Dithyrambos*" da denilmektedir. Thebai ve Naxos'un Dionysos'un doğum yeri olduğu, bebekliğinde Aristeus'un kızı Macris tarafından Euboea'da bakılıp balla beslendiği⁶³, Thyadlar tarafından Parnassus'da, Musalar tarafından Atina'da ve Nysa yakınında⁶⁴, Hippa⁶⁵ tarafından Lydia'daki Tmolos Dağı'nda bakıldığı ileri sürülmüştür. Bir anlatıma göre Zeus doğumundan sonra onu, Orkhomenos kralı Athamas ile Semele'nin kız kardeşi olan eşi Ino'ya emanet etmesi için Hermes'e verir. Athamas ve Ino'nun Dionysos'u Hera'dan korumak için bir kız çocuğu gibi giydirmesine rağmen Hera onun yerini bulmayı başarır ve Athamas ile Ino'yu delirtir. Dionysos ise, Zeus tarafından alınarak Nysa olarak adlandırılan dağın nymphelerine emanet edilir⁶⁶. Herodotos Dionysos'un Ethiophia'daki Nysa kentine götürüldüğünü söyler⁶⁷. Bununla birlikte Homeros

⁶⁰ Eurip. *Bakch.* 1–5.

⁶¹ Apollon. Rhod. IV. 1137.

⁶² Herodotos II 146; Ovid. *Met.* III. 256–315.

⁶³ Apollon. Rhod. IV. 1129–1134.

⁶⁴ Pausanias I. 3. 6.

⁶⁵ Hippa, ekstazik ritüelleri bulunan Meter Hipta ile eşleştirilmektedir, Meter Hipta ise dilbilimciler tarafından Hitit ana tanrıçası Hepat ve Hekate ile özdeşleştirilmektedir (Dökü 2002, 23; Tiryaki 2002, 63–64).

⁶⁶ Smith 1867, 1046–1047; Grimal 1996, 139.

⁶⁷ Herodotos II. 146.

tarafından Thrakia’da gösterilen bir Nysa Dağı⁶⁸, Theselia, Makedonia, Hindistan ve Arabistan’da Nysa adını taşıyan dağlar ile Anadolu’da Karia Bölgesi’nde Nysa adlı bir kent bulunmaktadır⁶⁹.

Pausanias’a göre Laconia’daki Brasiae’nin sakinleri Dionysos’un doğumuna ilişkin farklı bir öykü anlatmaktadır. Buna göre Kadmos, kızı Semele’nin Zeus’dan olma bir çocuğun annesi olduğunu duyduğu zaman onu ve çocuğunu bir sandığa koyarak denize atar. Sandık rüzgar ve dalgalar yardımıyla Brasiae kıyılarına kadar geldiğinde Semele ölü bulunur, Dionysos ise burada Ino tarafından büyütülür ve Brasiae Ovası “Dionysos Bahçesi” olarak anılır⁷⁰.

Dionysos daha küçük bir çocukken Hera’nın kıskırtmasıyla Titanların saldırısına uğramış ve parçalanmıştı. Dahası Titanlar çocuğun parçalarını üç ayaklı bir kazana koyup kaynatarak yemişlerdi⁷¹. Bir anlatıya göre bu, Zagreus olarak adlandırılan ilk Dionysos’dur. Zagreus, Persophone ile onu bir yılan kılığında hamile bırakan Zeus’un oğluydu. Zeus, bebek Dionysos’u kıskanç Hera’dan korumak için Apollon ve kuretlere emanet etti. Zagreus Parnassus’da büyürken Hera onun yerini keşfetti ve Titanları onu parçalamakla görevlendirdi. Zagreus bu sırada biçim değiştirerek bir boğaya dönüştü. Titanlar buna rağmen onu yakaladılar ve parçalara ayırıp yediler. Ancak kız kardeşi Athena onun öldürülüşünü görmüş ve hala çarpmakta olan kalbini alıp saklayarak Zeus’a vermiştir. Zeus bu kalbin ezilerek bir ilaç içerisinde Semele’ye verilmesini sağlamış o da bu yolla Dionysos’u karnına alarak ikinci bir doğumla canlı olarak yeniden doğurmuştur⁷². Firmicus Maternus tarafından aktarılan Girit söylencesinde Zeus öfkeye kapılıp Titanları öldürtmüş ve oğlunu kaybetmekten duyduğu acıyı dindirmek için bir tasvir yaparak çocuğun kalbini onun içine gizlemiştir⁷³. Orphik

⁶⁸ Hom. *İl.* VI. 133.

⁶⁹ İdil 1999, 27.

⁷⁰ Pausanias III. 24,3.

⁷¹ Pausanias VIII. 37,3.

⁷² Crawfoot 1900, 121; Grimal 1996, 466; Ugaritte bir tanrı listesinde tanrıça “*Sml*” adı geçer. *Sml*, “*Aqht*” şiirinde, kartallar tarafından parçalanıp öldürülen *Aqht*’ın parçalarını yutan biridir (Astour 1964, 199). Aynı zamanda Semele’nin Phrygia’da tapınım gören ana tanrıça *Zemelo* ile eşdeğer olduğu düşünülmektedir (Guthrie 1954, 154). Newcomer ise Semele’nin Phrygio-Thrakia’lı bir toprak/ yer nymphesi olduğunu vurgulayarak Semele adının, Latince *Humilis*’in karşılığı olan Slav dilindeki *Zemlja*’dan türediğini ileri sürmüştür (Newcomer 1907, 195; Burkert 1985, 163).

⁷³ Frazer 2004, 315.

inanca göre Zeus'un yıldırımlarıyla yanan Titanların külünden insan soyu vücuda gelmiştir⁷⁴. Bazılarına göre Dionysos'un kesilmiş kol ve bacakları Zeus'un buyruğu üzerine onları Parnassus'a götürmüş olan Apollon tarafından birleştirilmiş ve gömülmüştür⁷⁵. Dionysos'un Demeter'in oğlu olarak gösterildiği bir anlatıda onun kesilmiş kol ve bacaklarının anası tarafından birleştirilip iyileştirildiği ileri sürülmüştür. Bazı anlatılarda gömülüştünden kısa süre sonra dirilip ayağa kalktığı ve göklere yükseldiği; Zeus'un onu ölü derecesinde yerde yatarken ayağa kaldırıldığı anlatılmaktadır⁷⁶.

Hera, büyüdüğü zamanda Dionysos'u rahat bırakmamış ve onu delirterek dünyayı gezmesine neden olmuştur. Dionysos, gittiği ilk yer olan Mısır'da kendisini dostça karşılayan kral Proteus'a Nysa Dağı'nda keşfetmiş olduğu şarabı sunmuş, Neilos (Nil) Nehri ağzında, kral Ammon'u tahtından indirmiş olan Titanlara karşı amazonlarla birleşerek onları yenilgiye uğratmış ve Ammon'u tahtına geri getirmiştir. Daha sonra geldiği Suriye'de ise asmanın tanıtılmasına karşı çıkan kral Damascus'un diri diri derisini yüzdürmüş, buradan sonra vardığı Euphrates'de nehri geçmek için asma kütüğü ve sarmaşıktan bir köprü yapmış, Tigris Nehri'ni de babası Zeus'un gönderdiği bir kaplan yardımıyla geçmiştir⁷⁷. Dionysos, Asya'daki gezisinin en ünlü bölümünü oluşturan Hindistan'da Hintlilere bağıcılığı ve çeşitli meyvelerin tarımını öğretmiş, yasalar koyarak onları uygarlaştırmış, Hintliler de bir tanrı olarak ona tapınmışlardır. Apollodoros'a göre Dionysos Hindistan'a gitmeden önce Phrygia'a gitmiş, orada tanrıça Rhea ya da Kybele onu arındırarak mysterlerini öğretmiştir⁷⁸.

Dionysos, daha sonra Thrakia'ya gelmiş, burada Aedon kralı Lykurgos tarafından saldırıya uğramış ve korkup kendini denize atarak Thetis'in deniz altındaki mağarasına sığınmıştır. Bu duruma çok sinirlenen Rhea, Lykurgos'u delirtmiş, bu delilik nedeniyle kral kendi oğlunu bir asma kütüğü gibi görerek baltayla öldürmüş ve bir asma kütüğü budadığını sanarak ölü oğlunu parçalamıştır. Bu korkunç cinayet sonrasında Trakhia'da büyük bir kıtlık başlamış, Dionysos denizden çıkıp suçlu ölmedikçe kıtlığın devam edeceğini söylediğinde halk, Lykurgos'u Pangaion Dağı'na

⁷⁴ Burkert 1985, 161–167.

⁷⁵ Frazer 2004, 315.

⁷⁶ A.g.e., 315-316.

⁷⁷ Pausanias X. 29.

⁷⁸ Apollodoros III. 5,1.

çıkarmış ve vücudunu yabani atlara çektirerek parçalamıştır⁷⁹. Bu olaydan sonra Dionysos, Trakhia'dan ayrılarak Boeotia'ya geçmiş ve annesinin memleketi Thebai'yi ziyaret etmiştir. Burada kadınları evlerini bırakmaya ve Cithaeron ya da Parnassus Dağı'ndaki Bakkhik şenlikleri kutlamaya çağırmıştır. Ancak Semele'nin kız kardeşlerinden biri olan Agaue'nin oğlu Thebai kralı Pentheus, Dionysos'un sürdüğü yaşamı beğenmeyerek onu ve yandaşlarını tutuklatmış, ayaklanmanın ilerlemesini önlemek için Bakkhik çılgınlığa ulaşmış kadınların peşinden dağlara çıkmıştır. Ancak bu kadınların başını çeken Agaue, kapıldığı çılgınlıkla kendi oğlunu bir hayvan biçiminde görerek parçalara ayırmıştır⁸⁰ (Levha III- Resim 3).

Dionysos, böylece Thebaililere bir tanrı olduğunu kanıtladıktan sonra Argos'a gitmiştir. Burada, Dionysos mysterlerine katılmak istemeyen kadınlar tanrı tarafından çıldırtılmış ve kucaklarındaki bebekleri öldürüp yemişlerdir. Peloponessos'un dört bir yanında çılgınlar gibi dolaşan bu kadınlar arasında Argos kralı Proitos'un kızları da bulunmaktaydı. Söylenceye göre Proitos, kahin Melampus'u çağırması ve kızlarını delilikten kurtarmasını istemiştir. Herodotos'tan öğrendiğimize göre Melampus, ancak krallığın yarısını almak karşılığında kadınları iyileştirebileceğini söylemiştir. Argoslular bunu kabul etmeyerek geri döndüklerinde deliren kadınların sayısının arttığını görmüş ve tekrar Melampus'a giderek isteğini kabul ettiklerini söylemişlerdir. Melampus bu kez krallığın üçte birini de kardeşi Bias için istemiş Argoslular bunu da kabul etmek zorunda kalmıştır. Melampus kızların peşine düşmüş, bu kovalama sırasında kızlardan biri ölmüştür. Sağ kalanlar ise Minyeios Irmağı'na ulaşmış, Melampus onları orada yıkayıp arındırdıktan sonra içlerinden birini kendilerine eş seçerek Argos'u kardeşiyle paylaşmıştır⁸¹. Benzer bir Mitos Orchomenos kralı Minyas'ın kızları ile ilişkilidir. Söylenceye göre Minyas'ın kızları Dionysos mysterlerine girmeyi reddedince insan etine karşı çılgınca bir isteğe tutulmuşlar, aralarında bir kura çekmişler ve kuranın çıktığı kardeşlerinin çocuğunu parçalayıp yemişlerdir. Daha sonra dağlarda çılgınlar gibi dolaşmaya başlayan kızlar asma yaprağı, porsuk ağacı ve defne yaprağı ile beslenmişlerdir⁸².

⁷⁹ Hom. *İl.* VI 130 vd.

⁸⁰ Eurip. *Bakkh.* 1142; Ovid. *Met.* III. 714 vd.

⁸¹ Herodotos IX 34; Nilsson 1972, 62; Thomson 1995, 217.

⁸² Ovid. *Met.* IV. 9-32; Guthrie 1954, 168; Nilsson 1972, 133; Thomson 1995, 217; İki söylence arasındaki bu benzerlik, aynı kökene dayandıklarını göstermektedir. Nitekim Melampus, Minyas'ın karısı

Son gezisini Naxos'a yapan Dionysos, bu gezi sırasında bilmeden Tyrrhen Denizi korsanlarına ait bir gemiyi kiralamış, korsanlar Dionysos'u Naxos'da indirmek yerine onu köle olarak satmak niyetiyle gemiyi Asya'ya yöneltmişlerdir. Bunu fark eden tanrı geminin ana direğine bol salkımlı bir asma kütüğü sardırarak, asma hızla büyüyerek bütün gemiyi doldurmuştur. Kendini bir aslana, kürekleri de bir yılanla dönüştürerek delirttiği korsanlar kendilerini denize atarak birer yunusa dönüşmüşlerdir⁸³ (Levha III- Resim 4). Tanrı, Naxos'a vardığında ise Theseus tarafından orada terk edilmiş olan Ariadne'yi⁸⁴ görerek ona aşık olmuş ve onunla evlenmiştir (Levha IV- Resim 5). Düğünde ona Hephaistos tarafından yapılmış altın bir *diadem* sunmuştur ki bunun daha sonradan bir takım yıldızı haline geldiği söylenir⁸⁵. Dionysos'un Ariadne'den Oenopion, Thoas, Staphylos, Latromis, Euanthes ve Tauropolis adlarında altı çocuğu olmuştur⁸⁶.

Dionysos'un bir tanrı olarak Olympos'a çıkması da Hera sayesinde olmuştur. Söylenceye göre Hera, kendisinden utandığı topal oğlu Hephaistos'u dokuz yıl Okeanos Irmağı'nın yanında saklamıştır⁸⁷. Hephaistos da bunun intikamını almak için içinde zincirler sakladığı bir taht yaparak Hera'ya göndermiş, Hera tahtın üzerine oturur oturmaz zincirler onu sımsıkı sarmıştır. Olympos tanrıları bunu çözmek için Hephaistos'u çağırmak zorunda kalmışlar ve onu getirmesi için Dionysos'u görevlendirmişlerdir. Dionysos Hephaistos'u bir eşeğe bindirip Olympos'a getirmiş (Levha IV- Resim 6), buna karşılık olarak da Hera, Dionysos'un tanrılar katına alınması için Olymposluları ikna etmiştir⁸⁸.

Tyro'nun Krteheus'dan olma torunudur. Buna göre Argoslular bunu Orchomenos'lulardan kalıt almış olmalıdır (Thomson 1995, 216, Çizelge XI-218)

⁸³ Ovid. *Met.* III 581 vd.; Smith 1867, 1047-1048.

⁸⁴ Kral Minos ile Pasiphae'nin kızı olan Ariadne, Girit'e Minotaurus'la dövüşmek için gelmiş olan Theseus'a aşık olmuş ve Theseus Minotaurus'un bulunduğu bin bir dehlizli Labyrinthos'a girerken Ariadne, kaybolmaması için eline bir yumak vermiştir. Theseus dehlizlerde ilerledikçe yumağı açıp ipliği yere bırakmış, Minotaurus'u öldürdükten sonra yolunu bu iplik sayesinde bulmuş ve Ariadne'yi kaçırıp Naxos'a varmıştır. Theseus'un onu uyurken adada terk edip gittiği söylenir (Ovid. *Met.* VIII 175). Bir anlatıma göre Ariadne orada Artemis tarafından öldürülmüştür (Hom. *Od.* XI 324).

⁸⁵ Grimal 1996, 59.

⁸⁶ Apollon. Rhod. III 996.

⁸⁷ Hom. *İl.* XVIII 394.

⁸⁸ Pausanias I. 20. 3.

M.Ö. VI. yy. ortalarından IV. yy. sonuna dek Attika vazolarında en çok sevilen konu Dionysos'tu. Atribütleri içki boynuzu, kantharos, asma yapraklarından bir taç ve bir *thyrsos*du. Erken dönem betimlerinde *khiton* ve *khimation* giymiş, sakallı ve ağırbaşlı, olgun bir erkek görünümündeyken (Levha V- Resim 7) M.Ö. 430'larda birden yarı çıplak, sakalsız kadınsı ve Apollon benzeri bir Dionysos figürü ortaya çıkar (Levha V- Resim 8). Sikkeler ve az sayıdaki heykel betimleri de aynı çizgiyi izlemektedir⁸⁹. Bir bereket tanrısı olarak Dionysos'un simgelerinden biri de doğanın verimliliğinin cinsel üretkenlikle özdeşleştirilmesinin bir simgesi olan *phallos*tur. Buna karşın Dionysos, gerek söylencelerde gerekse betimlenmelerinde satyroslar gibi *phallik* ya da azgın görülmez⁹⁰.

Dionysos'un çevresinde *thiasos*⁹¹ denilen, maenadlar, nympheler, satyroslar ve silenoslardan oluşan bir eğlence grubu vardı. Şehvetli (*ityphallik*) katır da binek hayvanı id. Maenadlar (Bakkha da denir), Dionysos alayının kadın müritleridir. "Maenad" adı, delilik halinde oldukları sürece kadınlara verilen genel ad olmakla birlikte esas olarak Dionysos tarafından delirtilen kadınları ifade etmektedir. Thebai, Argos ve Orkhomenos mitlerindeki kadınlar birer maenaddır. Maenadlar *nebris* denilen ceylan postu giyer,

⁸⁹ Houser 1979, 11–12; Carpenter 2002, 37–38; Dionysos M.Ö. VI. yy.a tarihlenen vazo resimlerinde ayağından asma köklenirken betimlenmiştir. Bu betimlemelerde bir şarap tanrısı olarak üzümü kendi özsuyla ile beslemektedir. Bu anlatımın erken örneği M.Ö. VIII. yy.a tarihlenen Geç Hitit eseri İvriz Kabartmasında görülmekte ve aynı yüzyıldan Gökbezi Anıtı ve Niğde Steli'nde tekrarlanmaktadır (Tiryaki 2002, 60–63).

⁹⁰ Houser 1979, 2.

⁹¹ *Thiasos* (θιασος) aynı zamanda gizemli bir kurumun adı idi. Bir erkek rahip tarafından yönetilen kadınlardan oluşuyordu. Rhodos ve Arkadia'da erkek *thiasos* üyeleri de olduğu bilinmektedir. *Thiasos* üyeleri asma yaprağı, üzüm salkımı, boğa, keçi, yılan gibi tanrının totemik simgelerini dövme yaparak üzerlerinde taşırlardı. Bu kurum, *orgia* ve kurbanı parçalara ayırarak çiğ çiğ yeme ayini içeriyordu. Elbette ki bu ritüel Dionysos'un ızdırabının simgesel bir izdüşümüydü. Ancak cinslerin sosyal ilişkilerinde değişikliğe neden olduğu için Yunanistan'ın bazı bölümlerinde erkeklerin kontrolüne geçmiş ve zamanla popüler bayramlarla karışmıştır (Thomson 1946, 183). Basit anlamıyla bir topluluk ya da grup anlamına gelen *thiasos* kelimesi çeşitli deniz yaratıklarının üzerine binerek suyun üzerinde süzülen Nereidler ve Tritonlardan oluşan deniz canlıları grubunu tanımlamak için de kullanılmıştır. *Deniz Thiasosu*'nun da *Dionysos Thiasosu* gibi ölümsüzlüğün sembolü olduğu, ölümden sonraki yaşamın mutluluğunu, zevkini ve neşesini yansıttığı düşüncesi benimsenmiş, bu nedenle deniz yaratıklarının ölümden sonraki yaşama eşlik ettiği görüşü ileri sürülmüştür (Şahan 2006, 54, 56 dn. 160; Detaylı bilgi için bkz. Lattimore, J., *The Marine Thiasos in Greek Sculpture*, Los Angeles 1976)

yılanları kemer olarak kullanır, başlarına asma çelengi sarar ve ellerinde *thyrsos* taşırlardı (Levha VI- Resim 9; Levha VII- Resim 12). Kollarında bir geyik ya da bir kurt yavrusu emzirirken görülebilirler. Dağlarda, ormanlarda kendilerinden geçmiş bir biçimde dolaşırken önlerine gelen bir hayvanı öldürürlerdi (Levha VI-Resim 10). Agaue'nin oğlu Pentheus'u öldürmesi gibi bu bazen bir insan bile olabilirdi⁹². Dionysos dininin diğer kadın müritleri Nysa Dağı'nın nympheleridir ki Grimal bunlardan ilk maenadlar olarak söz etmektedir⁹³. Maenadlara benzemekle birlikte nymphelerin onlardan önemli farklılıkları bulunmaktadır. Her şeyden önce nympheler Dionysos'un bebeklik dönemine ait kişilikler olup Dionysos dininde olmaktan mutludurlar. Maenadlar ise yetişkin tanrının Yunanistan'ın çeşitli bölgelerine yaptığı gezilerdeki kişiliklerdir ve Dionysos dinine tanrı tararından delirtilerek zorla dahil olmuşlardır. Üstelik davranışları geçici bir sapma olup sonradan olağan yaşama geri dönerler. Nympheler ile maenadlar arasındaki ikonografik fark Edwards tarafından şu şekilde formüle edilmiştir: Nympheler satyroslarla birlikte görülebilen giysili ya da çıplak kadın figürleridir. Bunlar *nebris*, *pardalis* (leopar derisi), ya da *thyrsos* gibi Dionysiak atribüt taşımazlar⁹⁴ (Levha VII- Resim 11). *Satyros*lar ise Dionysos alayında yer alan gövdesinin üst kısmı insan, alt kısmı teke, at tırnağı biçiminde ayakları ve at kuyruğuna benzer kuyrukları olan yaratıklardır. Kırılarda azgın bir biçimde maenadların ya da nymphelerin peşinden koşarken görülürler⁹⁵. Satyroslar yaşlandıkları zaman *silenos* adını alırlar. Bununla birlikte mitolojide Dionysos'u yetiştiren karakterin adıdır Silenos. Sürekli olarak sarhoş, buna karşın akıllı ve ağırbaşlı olarak tanımlanan Silenos'un Pan ya da Hermes ile bir nymphenin oğlu olduğu söylenir⁹⁶. Söylenceye göre Dionysos ve alayı bir gün Phrygia ve Lydia'nın dağlarında dolaşırken Silenos sızıp kalır. Köylüler onu bulur ve Midas'a götürürler. Bakkha sırlarına ermiş olan Midas Silenos'u tanıyarak onu on gün on gece sarayında ağırlar, daha sonra da Dionysos'a götürür. Buna çok sevinen Dionysos, Midas'a ne dilerse vereceğini söyler. Midas da dokunduğu her şeyin altın olmasını diler ve Dionysos bunu yerine getirir. Midas sarayına dönerken yolda kopardığı bir dal, yerden aldığı bir çakıl taşı altın olur. Midas buna çok sevinir ancak

⁹² Hedreen 1994, 49.

⁹³ Grimal 1996, 270.

⁹⁴ Edwards 1960, 80, dn.11; Hedreen 1994, 50.

⁹⁵ Grimal 1996, 412.

⁹⁶ A.g.e., 419.

sofraya oturduğunda ağzına götürdüğü ekmeğin ve şarabın da altın külçesine dönüştüğünü görünce Dionysos’a giderek dileğinden vazgeçtiğini söyler. Dionysos Midas’a Sardeis’e giderek Paktalos Çayı’nın kaynağında başını ve ellerini yıkamasını söyler. Denir ki Paktalos Çayı bu nedenle altın pulları sürüklemektedir⁹⁷.

II.1.2. Etimolojisi, Kökeni ve Etkileşimleri

Dionysos adı ilk olarak Pylos’daki Nestor sarayında bulunan bir tablette (Pylos Xa 102) *di-wo-nu-so-jo* olarak görülmektedir⁹⁸. Günümüzde kesin olarak açıklanamamakla birlikte “Dionysos (*Διόνυσος, Διόνυσος, Διένυσος, Δίνυσος, Δεόνυσος, Δεωνύς* ⁹⁹)” adının “Dio” ve “Nysos” olmak üzere iki ayrı kökten türediği düşünülmektedir¹⁰⁰. “Dio” (Dios, Dia, Diis) Zeus anlamına gelmektedir ki bu, Latince “Deus”da görüldüğü gibi tanrı demektir. Buna eklenen “Nysos” ile birlikte “Nysa Tanrısı” ya da “Nysa Zeus’u” anlamına gelmektedir¹⁰¹. Mitosa göre Nysa, Dionysos’un Nympheler tarafından büyütüldüğü dağın adıdır. Dionysiaca’da “nysos” kelimesinin Syrakusai dilinde “topallama” anlamına geldiği ve Dionysos’un Zeus’un baldırında iken ona ağırlık yapıp topallamasına neden olduğu ifade edilmektedir¹⁰² Dionysos’a verilen diğer isimler içinde en çok bilinen Bakkhos’un etimolojisi de açıklanabilmiş değildir. Hellence’de “Bakkheuo” diye bir fiil ve “Bakkheion” diye bir isim bilinmektedir. Ancak bunlar da “bakkhos coşkısına kapılmak; Bakkhos gizemlerini kutlamak” anlamına geldiğinden “Bakkhos” adını açıklamaz¹⁰³. Astour, Dionysos’un Titanlar tarafından parçalanmasının bir izdüşümü olarak Bakkhalar tarafından parçalanan Pentheus’un adının “feryat etmek; yas tutmak anlamına gelen Yunanca “Penthos” kelimesinden türediğini vurgulayarak, “Bakkhos” adının da “ağlamak; sızlamak” anlamına gelen Semitik Baka- kökünden türediğini ileri sürmüştür. Aynı şekilde

⁹⁷ Grimal 1996, 289.

⁹⁸ Mylonas 1956, 178; Kerenyi 1976, 68–69.

⁹⁹ LIMC III/1, 414.

¹⁰⁰ Newcomer 1907, 195.

¹⁰¹ Burkert 1985, 163.

¹⁰² Nonnos.*Dion.* .16-25.

¹⁰³ Erhat 1999, 93.

Hesychios da ses benzeri olan Fenikeli “Backhon” kelimesinin “yas tutan; feryat eden” anlamına geldiğini söyler¹⁰⁴.

Yakın geçmişte Lydia’daki Sardeis kazılarında açığa çıkarılan Lydce ve Lydce-Hellence yazıtlar ışığında “Bakkhos” adının karşılığı açıklamaya çalışılmıştır. Buna göre “Baki-“ kökünden türemiş olan bu ad¹⁰⁵, “I numaralı yazıt” olarak adlandırılan mermer stel üzerinde ekim ve kasım aylarını yani bağbozumu mevsimini ifade etmektedir. Artemis Tapınağı’nda devşirme malzeme olarak kullanılmış olan bir başka mermer stel üzerinde Lydce “rahip” anlamına gelen “kaves” kelimesine sıfat olarak kullanılmıştır. İnsutu olarak ele geçmiş çift dilli bir mermer heykel kaidesi üzerinde ise Grek tanrı adının türevi olan “Dionisikles” kişi adına karşılık “Bakiva-“ olarak geçmektedir. Dilbilimciler bu adın M.Ö. II. bin yıl Luvi dialekti olan Lydce’ye ait olduğunu ortaya koymuştur¹⁰⁶. “Bakkhos” adı, “İobakkhos” olarak da karşımıza çıkmaktadır. “Euhios”, Bakkhalar alayının kendinden geçmiş halde, tanrı çoksusuyla bağırduğu “euhoy” ya da “euhay” seslerinden türemiş olmalıdır. “Gürleyen, gümbürtülü” anlamına gelen “Bromios” ile çığlık anlamına gelen “İakhe”den türemiş olan “İakhos”un da bir ses benzetmesinden türediği düşünülmektedir¹⁰⁷.

Dionysos’un Hellen dünyasına girişi de etimolojisi kadar tartışma konusudur. Herodotos, Dionysos ile ilişkili olarak iki farklı coğrafyaya işaret eder. Bunlar Mısır ve Trakhia’dır. “Gerçekte Dionysos adını, ona kurban sunma törenlerini ve phallos için düzenlenen törenleri Yunanistan’a getiren Melampus’tur (...) Melampus derin bir bilge olarak kendinde peygamberce bir güç görüyordu ve Mısır öğretisi sayesinde Yunanistan’a diğer görenekler arasında Dionysos dini de o getirmiştir. Bence büyük olasılık, Melampus, Dionysos dinini Tyrli Kadmos’dan ve onunla beraber gelip bugün adına Boeotia denilen topraklarda yerleşmiş olan Fenikelilerden öğrenmiş olmalıdır”¹⁰⁸. Dionysos’un Mısır ile ilişkisinde göze çarpan nokta tanrı Osiris ile olan

¹⁰⁴ Astour 1964, 120.

¹⁰⁵ Burkert 1985, 163; Tiryaki 2002, 64.

¹⁰⁶ Tiryaki 2002, 64.

¹⁰⁷ Erhat 1999, 93; Clinton, İakhos’un mistik çığlığın kişileştirilmiş hali olup Eleusisli olduğunu, Dionysos’a eşitlenmekle birlikte, Dionysos’un Eleusisli olmadığını vurgulayarak ikisinin farklı olduğunu belirtir. Dionysos’a İakhos denilmekle birlikte Atinalıların İakhos’a Dionysos demediklerini ve İakhos’un Dionysos’a verilen pek çok isimden biri olduğunu ifade eder (Clinton 1992, 64–66).

¹⁰⁸ Herodotos II. 49; Melampus: Çocukken bulduğu ölü bir yılanı insan ölüsü gibi bir odun yığının üzerine koyarak yakmış, ona bir cenaze töreni yapmış ve yılanın yavrularını büyütüştür. Yılanlar da

benzerliğidir. Osiris, İsis'in bulduğu buğdayın ve arpanın tarımını insanlara öğreten¹⁰⁹ bir bitki tanrısı aynı zamanda bir ağaç tanrısıydı¹¹⁰. Aynı şekilde Dionysos da bir bitki ve özellikle bir ağaç tanrısıydı¹¹¹. Herodotos, Osiris'in Grekler tarafından Dionysos olarak adlandırıldığını ve ikisinin de benzer biçimde tapınım gördüğünü söyler¹¹². Mısır'da Osiris'in "şarabın efendisi" olarak adlandırıldığı ve *Thoth* ayının 17, 18 ve 19'unda kutlanan bir bayram vardı. Kutlama sırasında bol şarap içilir ve bir tür *orgia* yaşanırdı. Aynı zamanda khtonik bir anlam içeren bu bayramda Osiris, "ölünün kaderi" olarak adlandırılmaktaydı. Bayrama "*sallanma bayramı*" deniliyordu ki bu en önemli Dionysos bayramlarından biri olan Anthesteria ile onunla ilişkili olan Aiora bayramları ile büyük benzerlik taşımaktadır¹¹³. Herodotos Yunanistan'a Melampus tarafından getirildiğini söylediği Mısır'daki Dionysos bayramını şu şekilde anlatır: "*Dionysos için kutsal akşam yemeği günü herkes kapısının önünde bir küçük domuz keser ve domuzu kendisine satmış olan domuz çobanına verir. Bu bayramın bütün ayrıntıları Mısırlılarda ve Yunanlılarda, açıkça belli olacak şekilde birbirinin aynıdır; Yalnız Mısırlılarda dans korusu yoktur; Bir de phallos yerine bir dirsek kadar boyunda heykelcikler yaparlar, bunları kadınlar alırlar, heykel gövdesinin geri kalan bölümünden az büyüklükte olmayan ve iplikle oynatılan phallosu bir kaldırıp bir indirerek alay halinde köy köy dolaştırırlar. Alayın önünde bir flüt yürür, kadınlar Dionysos'a adanmış dinsel havalar çağırarak onun peşinden yürürler*"¹¹⁴.

şükran borcu olarak onun gözlerini, kulaklarını yalayıp ona diğer insanlardan daha üstün görme ve işitme yetisi vermiştir. Melampus hayvanların dilini anlar, onlarla konuşmuş. Hekimlikte, büyü yoluyla hastaları iyileştirmekte üstünmüş. Bu Melampus, Dionysos tarafından çıldırıtılan "Proitos Kızları" mitosunda geçen Melampus'tur (Grimal 1996, 277–278).

¹⁰⁹ Frazer 2004, 289.

¹¹⁰ Frazer 2004, 295; Osiris'te ağaç kültüne paralel olarak sütunların kutsallığı da söz konusudur (Alexiou 1991, 108). Bu, Osiris'in kapatıldığı sandığı içine alan ağacın Byblos kralı tarafından sarayında sütun olarak kullanılmasıyla ilişkili olmalıdır.

¹¹¹ Frazer 2004, 311: Kutsal ağaç ikonografisi hakkında detaylı bilgi için bkz. Şahin. N., "Korinth Seramiğinde Heraldik Sphinx ve Kutsal Ağaç İkonografisi" *AD VI*, 1992, s. 107-127.

¹¹² Herodotos II. 49; II. 144.

¹¹³ Poo 1995, 149.

¹¹⁴ Herodotos II. 48; Herodotos, Mısırlıların Selene ve Dionysos dışında hiçbir tanrıya domuz kurban etmediklerini söyler (II. 47).

Herodotos, Trakhialıların göreneklerinden bahsederken “*tanrıları arasında yalnız Ares, Dionysos ve Artemis’i sayarlar*” demektedir¹¹⁵. Dionysos ile ilişkilendirilen Trakhia tanrısı Sabazios’tur¹¹⁶. Trakhia ve Yunanistan’da Dionysos gibi zevk ve sarhoşluk tanrısı olarak tapınım gören¹¹⁷ Sabazios ile ilişkili olarak büyük arpa başaklarıyla yılın doğumunun kutlanması ve bu bayramda buğdayın ve tahılların onuruna sarhoş olup katılanların kendinden geçmesi Sabazios’un erken dönemlerde Dionysos gibi bir bitki tanrısı olabileceğini düşündürür¹¹⁸. Nitekim Aristophanes de Sabazios’dan Dionysos’un erken formlarından biri olarak söz etmektedir. Sabazios’un, Demosthenes tarafından aktarılan, erkekler ve kadınların birlikte katıldığı ve gündüz yapılan *thiasos* ritüelinde katılımcılar Dionysos tapınımlarında olduğu gibi *kiste* (içinde yılan bulunan kutsal sepet) ve *liknon* (buğday eleme sepeti) taşıyorlardı. Dionysos’un Trakhia’ya özgü isimlerinden en yaygın olanları “Sabos” ve “Sabazios”tur. Bu tanrının Trakhia’da, geceleyin meşalelerle aydınlatılan dağlarda yapılan ritüelleri bilinmektedir. Katılımcıların havada şiddetli bir şekilde dönerek dans ederken zevkten haykırmalarını sağlayan bronz kaplara vurarak çıkarılan seslerden ve ısıklardan oluşan vahşi bir müzik vardı. Bu dans özellikle kadınlar tarafından yapılıyordu. *Bassares* adı verilen ve olasılıkla hayvan derisinden yapılan kostümler giiyorlar ve başlarında boynuzlu başlıklar ile ellerinde yılan, bıçak ya da herhangi bir kesici alet taşıyorlardı. Kendinden geçme (*extasy*) anında seçtikleri bir hayvanı kesip yiyorlardı. Bu andan itibaren ritüelde yer alan kişiler “Sabos” ya da “Sabazios” olarak adlandırılıyordu. Katılımcılar böylece tanrıya ulaştıklarını onunla birleştiklerini (*enthousiasmos*) düşünüyor olmalıydılar¹¹⁹. Bunun dışında Sabazios’un Persephone ile onu bir yılan kılığında hamile bırakan Zeus’un oğlu olduğu söylenmektedir ki bu Zagreus mitosu ile aynı olup Sabazios’un Dionysos ile bağlantısını içermektedir¹²⁰. Ana Tanrıça tapınımlarının Helenleşmiş biçimi de kısmen Dionysos tapınımları ile karışmıştır. Phryg ana tanrıçasının müritleri olan *korybantlar*, extatik ve orgiastik kültürün bir parçası olmaları nedeniyle Dionysos ile de

¹¹⁵ Herodotos V. 7.

¹¹⁶ Sabazios bazı kaynaklarda bir Phryg tanrısı olarak verilmektedir.

¹¹⁷ Akıncı 2000, 19.

¹¹⁸ A.g.e., 10.

¹¹⁹ Burkert 1985, 105-; Akıncı 2000, 32-33.

¹²⁰ Grimal 1996, 410; Akıncı 2000, 34.

ilişkilidir. *Korybant* (*Kορυβαντιᾶν*) kelimesi halüsinasyon ortaya çıkartan tanrısal delilik halini ifade etmektedir. Ana tanrıçanın tefi Dionysos tapınıminde da görülür¹²¹.

Müzik uyarımı, extasın yol açtığı baş döndürücü dans ve tanrıyla bir olma duygusu Dionysiak orgiyanın en karakteristik özelliğini oluşturmakta¹²² ve kimilerine göre çılgınlık, orgiastik barbarlık olarak nitelenen bu özellik Anadolu'ya, özellikle Phrygia ve Lydia'ya mal edilmektedir. Lydia'da şarap tanrısının adı Bakkhus'tur¹²³ ve tanrı kutsal kitabı olarak tanımlanan Euripides'in Bakkhalar adlı tragedyasında "*Lydia'nın Phrygia'nın altın yatağı ovalarından geliyorum*" demektedir¹²⁴. Bakkhalar korosunun ilk sözü olan "*Asya karasından kutsal Tmolos'dan kopup geldim*" tanrının kendini tanıtmaya uymaktadır. Tanrı daha sonra Pentheus ile konuşurken de "*Lydiyalıyım*" demektedir¹²⁵. Dionysos'un Lydia ile olan ilişkisi tragedya boyunca sık sık belirtilmektedir.

II.1.3. Kimlikleri, Epiphany ve Bayramları

Dionysos daha çok şarap, zevk ve sarhoşluk tanrısı olarak bilinir. Şarabı icat eden¹²⁶ ve üzüm bağlarını koruyan tanrıdır. Euripides'in Bakkhalar adlı eserinde Dionysos'dan, Toprak Ana Demeter'den sonra ikinci güç olarak söz edilmektedir: "*İkincisi Semele'nin oğlu. İlkinden hiç de aşağı kalmaz. Üzümlün akıcı özünü o yarattı, insanoğluna armağan etti*"¹²⁷. Dionysos tüm gezilerinde kendisini hoşgörüyle karşılayanları ve dinine uyum sağlayanları onlara asmayı tanıtarak ve şarap vererek ödüllendirmiştir. Ancak o aynı zamanda Demeter gibi bir bitki, bereket tanrısıydı ve özellikle ağaç kültü yaygındı. Yunanlıların *Dionysos Dendrites'e* (*δενδρίτης*) kurbanlar sunduğu bilinmektedir¹²⁸. Boeotia'daki unvanlarından biri *Endendros* (*ἐνδενδρος*: ağacın içindeki Dionysos) idi¹²⁹. Tasviri çoğu kez dalları olmayan düz bir direk, bazen başı temsilen sakallı bir maske ve tanrılığının simgesi olarak baştan ya da

¹²¹ Burkert 1999, 51.

¹²² Guthrie 1954, 154- 157.

¹²³ Stanilawski 1975, 435.

¹²⁴ Euripides *Bakkh.* 10-15.

¹²⁵ Euripides *Bakkh.* 464.

¹²⁶ Nonnos *Dion.* 12. 293-297.

¹²⁷ Euripides *Bakkh.* 275-280.

¹²⁸ RE V/1 (1903) 1027; Frazer 2004, 311

¹²⁹ RE V/1 (1903) 1028.

bedenden fırlayan yapraklı dallar olurdu¹³⁰ (Levha VIII- Resim 13) . O yetiştirilen ağaçların koruyucusu idi ve ağaçları büyütsün diye ona dualar edilirdi. Özellikle çiftçiler ve meyve yetiştiricileri tarafından yüceltilir. Meyve bahçelerine onun ağaç kütüğü şeklindeki simgesi dikilirdi¹³¹. Ona adanan ağaçlar arasında asmanın yanı sıra çam ağacı da bulunmaktaydı. Delphoi bilicisi, Korinthoslulara özel türden bir çam ağacına “tanrılara denk bir biçimde” tapmalarını emretmişti. Onlar da aynı ağaçtan kırmızı yüzlü ve bedeni yaldızlı iki Dionysos tasviri yapmışlardı¹³². Dionysos dininin simgesi olan *thyrsos*un ucunda bulunan çam kozalağı bununla ilgilidir. İncir ağacı da Dionysos ile ilişkiliydi. Lakedaemon’da bir incir Dionysos’u vardı; İncire *meilichia* denilen Naxos’da *Dionysos Meilikhios* (μειλίχιος) kültü vardı ve tasvirinin yüzü incir odunundan yapılırdı¹³³. Onun, incirin yanı sıra elmanın ve adının geçtiği bütün meyve ağaçlarının bulucusu olduğu söylenir¹³⁴. Bol meyveli, yeşil meyvenin tanrısı, meyveleri büyüten, çiçekleri patlatan (ἀνθεύς)¹³⁵, çiçek açmış (εὐανθής)¹³⁶ gibi unvanları vardı. Narın da, titanlar tarafından parçalandığında Dionysos’un kanından filizlendiği söylenmektedir¹³⁷. Nilsson, Ariadne’nin de Minos Dönem’lerinde özellikle Ege Adaları’nda saygı gören bitki tanrıçası olduğunu ileri sürmektedir. Ariadne’nin en yaygın mitosu Dionysos’un eşi olmasıdır ve ona göre bitki tanrıçası Ariadne’nin kültü Dionysos kültürüyle assimle olmuş, hatta Dionysos onun yerini almıştır¹³⁸.

Diğer pek çok bitki tanrısı gibi Dionysos da kanlı bir ölümle ölmüş fakat yeniden yaşam dönmüş *khtonien*¹³⁹ bir tanrıydı. Dionysos törenlerinin yapıldığı yerler

¹³⁰ DA, 361, 626.

¹³¹ Frazer 2004, 311.

¹³² Pausanias II. 2. 6. ; Frazer 2004, 312.

¹³³ Athenaeus III 78 C; RE V/1 (1903) 1030; İncir yaprakları dinsel bir simge olarak Rhodos’un Kameiros ve Karia’nın Idyma kentlerinin sikkelerinde görülür (Evans 1901, 104).

¹³⁴ Athenaeus III 78 C, 82 D.

¹³⁵ Frazer 2004, 311.

¹³⁶ Athenaeus IX 145 A; Newcomer 1907, 193; Apollon. Rhod., Dionysos’un oğullarından birinin adının Euanthes olduğunu ifade eder (III. 193). Homeros, Odysseus adlı yapıtında Eunathes oğlu Maron’dan söz eder. Odysseus Apollon rahibi olan Maron’dan on iki amphora şarap almıştır (IX. 196).

¹³⁷ Thomson 1995, 245.

¹³⁸ Nilsson 1972, 172.

¹³⁹ Khtonien: Khtonios “yeraltı dünyasıyla ilişkili olan” anlamına gelmektedir. Aynı sözcük o nitelikteki tanrı için isim olarak da kullanılabilir. Sözcüğün bir tanrıça için kullanılan şekli “Khtonía”dır. Khtonien varlıkların tümü Gaia Khtonía’nın soyundan gelmektedir (Anabolu 1988, 121).

olarak sıkça adı geçen “mağaralar” olasılıkla tanrının khtonik kimliği ile ilişkiliydi ve bir tür yeraltı dünyası olarak görülüyordu¹⁴⁰. Heredotos da “...*cehenneme egemen olan tanrılar, Mısırlılara göre, Demeter ve Dionysos’tur...*” demektedir¹⁴¹. Özellikle Teos ve Pergamon’da tapınım gören *Dionysos Kategemon’un* (*καθηγεμών*) khtonien tanrılardan olduğu bilinmektedir¹⁴². Kış aylarında ortadan kaybolduğuna, ilkbaharda döndüğüne inanılıyor ve bu dönüş *Katagoge* deniliyordu¹⁴³. Tanrının dönüşü ise *Katagogia* adı verilen bir bayramla kutlanıyordu. İonia’da yaygın olan bu bayram daha sonra Atina’da da kutlanmaya başlamıştır¹⁴⁴. Dionysos’un atribütlerinden biri olan phallos, onun khtonik kimliği ile ilişkilendirilmektedir. Ölümü ve dirilişine ilişkin bir söylence, Dionysos, ölümler ülkesinde Thyone adını almış olan annesi Semele’yi yukarı çıkarmak için Hades’e iner¹⁴⁵. İskenderiyeli Clemens’e göre, yolu tarif etmesi için Prosymnos adlı birinden yardım ister. Prosymnos bu yardımı karşılığında, Hades’ten döndüğünde Dionysos’la birlikte olmak ister. Dionysos da ona söz verir ancak döndüğünde Prosymnos ölmüştür. Bu nedenle onun anısına bir kurban keser ve sözünü tutmuşçasına bir incir ağacının dalından yaptığı phallosu mezar taşı haline getirir. Buradan phallosun Antik Çağ’da mezar taşı olarak kullanılması geleneğinin Dionysos’la ilişkilendirildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁶. Yerel Argos geleneğine göre Dionysos’un yeraltına indiği yer Alcyonian Gölü’dür ve Argoslular Dionysos’un yeraltı dünyasından dönüşünü ölümler ülkesinin muhafızına bir sunu olarak göle bir koyun atılması şeklinde her yıl kutlardı. Lydialıların Dionysos’un dönüşünü baharda kutladıkları bilinmektedir ki buradan tanrının, kendisiyle birlikte baharı getirdiğine inanıldığı anlaşılmaktadır¹⁴⁷. Ephesos’da bulunan bir yazıtta göre ise tanrının dönüşünün kutlandığı bayramlarda bedava zeytin ve yağ dağıtılıyordu¹⁴⁸.

¹⁴⁰ Burkert 1999, 164.

¹⁴¹ Heredotos II. 123.

¹⁴² RE V/1 (1903) 1029; Anabolu 1988, 124.

¹⁴³ Şahin 1998, 56.

¹⁴⁴ Seaford 1981, 270.

¹⁴⁵ Pausanias II. 31. 2; Apollon. Rhod. I. 636.

¹⁴⁶ Clem. Alexand. II 34 5; Kerenyi 1976, 311; Döke 2002, 31.

¹⁴⁷ Frazer 2004, 317.

¹⁴⁸ Şahin 1998, 56.

Bitki tanrısı kimliğine karşılık Dionysos hayvan şeklinde de düşünülmekteydi. Örneğin Kyzikos’da tasvirleri boğa şeklinde yapıldı¹⁴⁹. Nitekim en yaygın epiphanyisi “boğa” idi ve tanrının şenliklerinde boğa şeklinde görüldüğüne inanılırdı. Örneğin Thyia (Θυῖα) festivalinin olduğu Elis’de¹⁵⁰ kadınlar onun bir boğa olarak görünmesi için dua eder ve şöyle bir şarkı söylerlerdi: “*Gel Dionysos... boğa ayağınla koşarak... ey güzel boğa, ey güçlü boğa*”. Söylenceye göre titanlar onu boğa şeklindeyken öldürmüştü ki bununla ilişkili olarak Firmicus Maternus Giritlilerin Dionysos’un ölümünü temsil ederken canlı bir boğayı dişleriyle parçaladıklarını anlatmaktadır. Dionysos’un keçi kılığında görüldüğü de varsayılmaktaydı. Zeus onu Hera’dan korumak için bir oğlağa dönüştürmüştü¹⁵¹. Tanrılar Typhon’un hiddetinden kurtulmak için Mısır’a kaçtıklarında Dionysos bir keçiye dönüştürülmüştü¹⁵². Keçi aynı zamanda Dionysos’a kurban edilen hayvanlar arasındaydı ve bunun nedeni keçilerin asmaya zarar vermesi olarak gösteriliyordu¹⁵³. Bakkhalar’da ise Dionysos şenlikçilerinin bir keçiye parçalayıp çiğ çiğ yedikleri anlatılmaktadır¹⁵⁴.

Dionysos’a adanan ve Dorik Agrianios¹⁵⁵ ayında kutlanan *Agriania* (ya da *Agrania*) bayramında bir hayvan yerine bazen bir insan öldürüldüğü de görülmektedir. Plutarkhos, Orkhomenos’daki Agriania bayramını anlatırken kadınların sanki kaybolmuş gibi Dionysos’u aradıklarını daha sonra aramaktan ümidi kesip, onun Musalara kaçtığını söyleyerek geri döndüklerini ve bir daire içinde oturarak birbirlerine bilmeceler sorduklarını anlatır. Her yıl bu bayramda “Oleiae” adı verilen bir ailenin soyundan gelen kadınlar Dionysos rahibi tarafından kırbaçla kovalanır, eğer rahip en arkada kalanı yakalarsa öldürebilirdi. Plutarkhos aynı pasajda Orkhomenos kralı Minyas’ın kızları mitosuna gönderme yapar. Dionysos tarafından delirtildiklerinde dağlarda dolaşmaya başlayan kızlar asma yaprağı, porsuk ağacı yaprağı ve defne

¹⁴⁹ Burkert 1985, 64.

¹⁵⁰ Pausanias VI.26,1; RE 1 V/1 (1903) 034.

¹⁵¹ Frazer 2004, 318.

¹⁵² Ovid. *Met.* V. 329.

¹⁵³ Varro 1. 2. 19.

¹⁵⁴ Euripides *Bakkh.* 138 vd.

¹⁵⁵ Agrianios ayı, Aigina, Sparta, Rhodos, Kos, Kalymnos, Bizans, Thebai ve Boeotia’nın Chaironeia, Lebadeia, Oropos kasabalarında görülür (Thomson 1943, 56). Bather, Sicilya’da da bir Agrianios ayı olduğunu ve bunun yılbaşına denk geldiğini ifade eder. Agrianios (ἀγριώνιος) “av” anlamına gelen “ἄγρᾱ” kelimesinden türemiştir ve aynı zamanda Dionysos’un bir epithetidir (Bather 1894, 261).

yaprağı ile beslenmişlerdir. Thomson'a göre bu, Plutarkhos tarafından aktarılan bayramın bir özelliğine uyum göstermektedir. Plutarkhos bu bayramda kadınların kendilerinden geçme anında asmaların üzerine atılıp onları parçaladıklarını ve yediklerini anlatmaktadır¹⁵⁶. *Agrionia*, Boeotia, Argos ve Rhodos'da da kutlanıyor ve olasılıkla aynı şekilde ritüel içeriyordu. Thomson, *Agrionia* bayramının Boeotia'dan Argos'a geldiğini ve Argos'daki ritüelin Orchomenos'dan kalıt alınan Proitos kızları mitosuyla ilişkili olduğunu ileri sürmektedir¹⁵⁷. Potniae'de, Boeotia'da önceleri keçi öldüren Dionysos'a bir çocuk kurban edilirken daha sonradan yerine bir keçi konmuştur¹⁵⁸.

Atina'da Dionysos yılda dört kez, sırasıyla Küçük Dionysia, Lenaea, Anthesteria ve Büyük Dionysia olarak adlandırılan bayramlarla kutlanmaktaydı¹⁵⁹.

Poseidon (Aralık-Ocak) ayında kutlanan Küçük (Kırsal) Dionysia bir bereket festivaliydi¹⁶⁰ ve en önemli özelliği *phallick* bir ritüel içermesiydi. *Phallick hymnos*lar söylenirken *phallophoros* olarak adlandırılan bir kişi ahşaptan yapılmış, çeşitli kurdeleler ve boyalarla süslenmiş, herhangi bir vücuda bağlı olmayan dev boyutta bir *phallos* taşımaktaydı¹⁶¹. Bu, Dionysos bayramlarının en karakteristik öğelerinden biridir¹⁶². Bu bayrama evli bayanlar katılmaz buna karşın bekar bayanlar katılır ve bir *liknon* taşırlardı¹⁶³. *Liknon*, ortasında dik duran bir *phallos* bulunan, üzeri genellikle bir bezle örtülü, meyvelerle dolu bir sepettir¹⁶⁴ (Levha VIII- Resim 14). Bir bereket sembolü olan bu sepeti taşıyan kişiye *liknophoros* denilmektedir¹⁶⁵.

¹⁵⁶ Bather 1894, 261; Seaford 1981, 263; Detienne 1989, 16–19; Thomson 1995, 217; Frazer 2004, 323.

¹⁵⁷ Thomson 1943, 56.

¹⁵⁸ Pausanias 9.8.2.

¹⁵⁹ LIMC III/1, 418.

¹⁶⁰ Thomson 1943, 53; Mikalson 1977, 434.

¹⁶¹ Genital organından hasta kişilerin bu bayramda *phallophoros* olarak görev aldıklarında hastalıklarından kurtulduklarından bahsedilir (Dökü 2002, 27).

¹⁶² Burkert 1999, 171.

¹⁶³ Liknon, Dionysos mysterlerinde ilk kez Hellenistik Çağ'da ortaya çıkar ve özellikle Roma Dönemi Bakkhik mysterlerinin karakteristik simgelerinden biri haline gelir (Nilsson 1957, 21, 31).

¹⁶⁴ Liknon köken bakımından Priapos kültü ile ilişkilendirilir. Priapos, yaygın tiplerinden birinde, yukarı doğru katlanmış elbisesinin eteği altından gözüken phallosu ile eteği üzerinde bol ve çeşitli meyvelerle görülmektedir (Nilsson 1957, 35–36).

¹⁶⁵ Nilsson 1953, 177–178; Dietrich 1958, 246.

Lenaia bayramı, İonik *Lenaion* ayına karşılık gelen Attic *Gamelion* (Ocak-Şubat) ayında kutlanıyordu¹⁶⁶. Dionysos'un *Ληναῖος*, *Ληνεύς* olarak adlandırıldığı bayram Lenaion denilen kutsal alanda gerçekleşiyordu. Bayramda dramatik yarışmalar ve gösteriler ile bir tören alayı (*pompe*) bulunuyordu. Tören alayı Lenaion'a gelir, khoros sunağın çevresinde durarak Dionysos'a *dithyrambik* bir övgü okur ve ona bir keçi (*τράγος*) kurban edilirdi¹⁶⁷. Bayram mistik bir karakter taşıyordu. Elinde bir meşale savurarak bir meşaleci (*δαίουχος*) ortaya çıkar ve şöyle diyerek katılımcıları tanrıyı çağırmaya davet ederdi: “καλεῖτε τὸν θεόν”. Ardından katılımcılar Dionysos'u çağırırdı: “*Iakhos, Semele'nin oğlu, bereket taşıyıcı /Σεμελῆιε Ἰακχε πλουτοδότα*”. Sonunda Dionysos'un *Lenae* (*Λῆναι*)¹⁶⁸ olarak adlandırılan nymphelerle birlikte ortaya çıktığı düşünülürdü. *Lenae* adının, üzüm presi anlamına gelen *ληνός* kelimesinden türediği düşünülmektedir, yani *Lenae*ler üzüm presinin nympheleridir. Nitekim bu bayramda Dionysos'un ortaya çıkışı da şarapla ilişkilidir¹⁶⁹. Pausanias, Elis'deki, Attik Lenaia'nın karşılığı olan¹⁷⁰, Thyia bayramında rahiplerin odaya üç boş kazan getirdiklerini, insanların gözü önünde kapının kapatılıp mühürlendiğini, ertesi gün mühürler açıldığında kazanların şarapla dolu olduğunu gördüğünü anlatır¹⁷¹. Yine Pausanias ve Plinius tarafından aktarılan bir anlatıya göre Andros Adası'ndaki Bakkhus tapınağında, tanrıya adanmış olan yedi günde şarap akmakta ancak şarap tapınağın dışına çıkarıldığında tadı suya dönüşmektedir¹⁷². Aynı şekilde Teoslularda özel

¹⁶⁶ Vurtheim 1920, 92; Thomson 1943, 55–58; Lenaion ayı, Smyrna, Ephesos, Lampsakos, Samos, Delos ve Kyzikos'da bilinmekteydi. Thomson Lenaia'nın eski bir İonia bayramı olabileceğini ileri sürmektedir (Thomson 1946, 139).

¹⁶⁷ Herodotos, Dithyrambik ezgiyi ilk düzenleyen ve tyran Periandros (yaklaşık M.Ö. 626–585) idaresindeki Korinth'de ilk çalan kişinin Lesbos/ Methymna'lı Arion olduğunu bildirir (Herodotos I. 23). Buna karşın günümüz yazarları, aynı yüzyılda yaşamış olan Arkhilokhos'un da Dithyrambos terennüm ettiğini, Arion'un daha çok tragedyanın doğuşunda rol oynadığını ileri sürerler (Pickard-Cambridge 1927, 19–20; Taşlıklıoğlu 1966, 73–74).

¹⁶⁸ Lenae; Bakkha, Maenad, Thyia isimleriyle aynı anlamdadır (Vurtheim 1920, 93; Pickard-Cambridge 1927, 211; Guthrie 1954, 177). Vurtheim, Bakkha adının Klasik Dönem'de Lenae'nin yerini almış olabileceğini ileri sürer (Vurtheim 1920, 93).

¹⁶⁹ Pickard 1893, 65; Vurtheim 1920, 92; Kerenyi 1962, 70.

¹⁷⁰ Vurtheim 1920, 94.

¹⁷¹ Pausanias VI. 26,1.

¹⁷² Plinius *N.H.* II.231, XXX. I.16; Pausanias VI. 26,2.

günlerde Dionysos kutsal alanı ile bayram noktasına şarap aktığını iddia etmekteydiler¹⁷³.

Anthesteria bayramı adını *anthein*'den (çiçek açmak) alan Attik *Anthesterion* ayının (Şubat-Mart) 11, 12 ve 13'ünde kutlanıyor ve üç gün ürüyordu. 11. Anthesterion'da kutlanan ilk günü Pithoigia (*Πιθοιγία*), 12. Anthesterion'da kutlanan ikinci günü *Khoes* (*Χόες*) ve 13. Anthesterion'da kutlanan üçüncü günü *Khytroi* (*Χύτροι*) olarak adlandırılmaktaydı. Adını şarapların depolandığı *pithos*'dan alan *Pithoigia* gününde kaplar açılıp yeni şarap tadılır ve şehrin merkezinde halka dağıtılırdı¹⁷⁴. Bayramın ikinci günü olan *Khoes*'de *Arkhon Basileus*'un *bassilina* olarak adlandırılan eşi simgesel olarak Dionysos ile evlenirdi. *Basileus* tarafından canlandırılan Dionysos Limnaion'da gerçekleşecek olan¹⁷⁵ düğün törenine gemi biçimindeki bir arabayla gider (Levha IX-Resim 15), düğünün sona ermesinin ardından tören alayı oyunun tamamlaması için çifti Agora'daki Bucoleium'a getirirdi¹⁷⁶. Bu olay günün ilk bölümünde gerçekleşir, bunu içki içme yarışması izlerdi¹⁷⁷. Nitekim bu ikinci günün adını aldığı *Khoes* bir içki kabıydı. *Khytroi* olarak adlandırılan üçüncü günü adını tohum pişirme kapları olan *χύτρα*'dan almaktadır. Bu kaplar Hermes dışında hiçbir Olymposlu tanrıya sunulmazdı. Nitekim *Khytroi*, ilk iki günden tamamen farklı khtonik bir karakter taşıyordu ve Dionysos'un yanı sıra *Hermes Khtonios*'la ilişkiliydi¹⁷⁸. *Khytroi*, tüm ruhların günü ve ölülerin yıllık olarak yatıştırılması olarak niteleniyordu¹⁷⁹. İnsanlar o gün ölüler için yemek yaparak ruhları yatıştırırlar ve o günde serbest kalıp etrafta başıboş dolaştığına inandıkları ruhları uzak tutmak için evlerin kapı eşiklerine zift gibi yapışkan maddeler sürerek önlem alırlardı. Gün sona erdiğinde ruhların geri gittiğine inanılır ve "*gidin hayaletler (κῆρες) Anthesteria bitti*" diyerek bağırırlardı¹⁸⁰.

¹⁷³ Diod. Sic. III. 66; Vurtheim 1920, 94.

¹⁷⁴ Kerenyi 1962, 70; Burkert 1985, 237; Robertson 1993, 199.

¹⁷⁵ Guthrie 1954, 177; Burkert 1985, 164; Robertson 1993, 210.

¹⁷⁶ Atina'daki Dionysos Eleutheros Tiyatrosu'nun kabartmalarındaki Dionysos ve Bassilina'nın düğünü sahnesinde elinde bereket boynuzu taşıyan Tyche'nin yer alması (Levha IX- Resim 16), bu simgesel düğünün bereket amacı taşıdığı şeklinde yorumlanmıştır (Sturgeon 1977, 41).

¹⁷⁷ Robertson 1993, 210.

¹⁷⁸ Pickard-Cambridge 1927, 171; Burkert 1985, 222; Robertson 1993, 199–200.

¹⁷⁹ Robertson 1993, 197.

¹⁸⁰ Attika'daki sayısız Kariyalı kölenin Anthesteria'ya katılmalarına izin verildiği ve daha sonra tekrar çalışmaya gönderildiği ya da Attika'da yerleşmiş olan Kariyalıların Anthesteria'ya katıldıkları ancak daha

Anthesteria'nın üçüncü günü ile ilişkilendirilen ve Attika'da kutlanan diğer bir bayram Aiora (*αἰώρα*)¹⁸¹, Erigone söylencesiyle ilişkilidir. Buna göre, Dionysos Yunanistan'a geldiğinde Atinalı İkarios'un evinde kalmış, bu esnada kızı Erigone ile birlikte olmuş ve bu birliktelikten Staphylos (üzüm salkımı) doğmuştur. Dionysos konukseverliğinin armağanı olarak İkarios'a asma kütüğü ile şarabı hediye etmiş ve diğer insanlara da şarabı tattırmasını istemiştir. Şarabı içince sarhoş olan komşuları İkarios'un kendilerini zehirlediğini düşünerek onu öldürmüşler, babasının ölüsünü gören Erigone ise kendini bir ağaca asarak intihar etmiştir. Dionysos Atinalıları delirterek cezalandırmış, Atinalı kızlar delilik nöbetleri sırasında kendilerini asmaya başlamışlardır. Çare aramak için Delphoi'de Apollon'a başvuran Atinalılar, İkarios ve Erigone'nin ölümünden ötürü cezalandırıldıklarını bundan kurtulmak için Erigone'nin onuruna bir bayram düzenlemeleri gerektiğini öğrenerek Aiora bayramını kurmuşlardır. Mistik içerikli bu bayramda kızlar salıncaklarda sallanarak Erigone'nin intiharını vurguluyor ve bir tür yas tutuyorlardı¹⁸² (Levha X-Resim 17).

M.Ö. 534'de Tyran Peisistratos tarafından düzenlenerek resmen kutlanmaya başlanan Büyük Dionysia (ya da Kent Dionysia) Atina'da Panathenaia'dan sonra en önemli bayramdı¹⁸³. Baharın başladığı *Elaphebolion* (Mart-Nisan) ayında kutlanan¹⁸⁴ bayram beş ya da altı gün sürüyordu. Birinci günde *Dionysos Eleuthereus* kült heykeli tapınaktan alınıp *ephebos*lar eşliğinde, Boeotia ve Attika arasında bir sınır kasabası olan Eleutherai yakınındaki Akademia'da bulunan kutsal alana taşınıyordu¹⁸⁵. Heykeli izleyen gösterişli tören alayında (*pompe*) kurban edilecek hayvanlar, ritüel sepetini taşıyan *kanephoros*lar¹⁸⁶, *phallophoros*lar, *liknophoros*lar ve bayram için Yunanistan'ın

sonra kovuldukları söylenmektedir. Hayaletlere “*κῆρες*” denmektedir ki bu “*καῖρες*” ile aynı formdadır. Bir görüşe göre bu “*καῖρες*” Attika'da ikamet eden Kariyalılardır ve aslında “*gidin Karlar, Anthesteria bitti*” denmektedir (Rose 1948, 217–219; Robertson 1993, 203–204).

¹⁸¹ RE V/1 (1903) 1034.

¹⁸² Şahin 1998, 56; Anthesteria Roma'ya *Lemuria* adı ile geçmiştir. Günümüzde de pek çok Avrupa ülkesinde *Halloween* adı ile kutlanmaya devam etmektedir. Aiora'daki sallanma ritüeli ile Roma'daki *oscilla* arasında paralellikler olduğu ileri sürülmektedir (Immerwahr 1946, 255).

¹⁸³ Ehrenberg 1968, 81–82.

¹⁸⁴ Thomson 1943, 54; Thomson 1946, 155; Burkert 1985, 226.

¹⁸⁵ Burkert 1985, 100; Nilsson 1986, 26.

¹⁸⁶ Goldhill 1987, 59; Kanephoros (*κανηφόρος*): Eski Yunan'da ephebosların (*ἔφηβος*) ideal, genç erkek olarak tanımlandığı gibi kanephoroslar da bakire (parthenos) ve ideal genç kızlar olarak tanımlanıyordu.

çeşitli bölgelerinden gelmiş insanlar yer alıyordu. Tören alayı yalnızca Agora’da, khoros oniki tanrı heykelinin önünde ilahi okurken durur daha sonra ilerlemeye devam ederdi. Kutsal alana gelindiğinde heykel alçak bir sunağın üzerine konulur, tanrıya bir övgü okunur daha sonra kurbanlık hayvanlar kesilirdi ki bunların başında boğa geliyordu. Kesilen hayvanların bir kısmı devlet tarafından sağlanırdı, bir kısmı ise vatandaşların kendi kişisel kurbanlarıydı. Bu birinci gün sonunda tören alayı gece meşale ışığı altında şehre dönüyordu ki bu ikinci alay *komos* olarak adlandırılmaktadır¹⁸⁷. Tanrı heykeli ise bayramın diğer günlerinde yapılan ve *agon* olarak adlandırılan yarışmaları izlemesi için tiyatroya götürülüp bırakılıyordu. Bu bayramdaki *agonlar*, dramatik ve *dithyrambik* olarak ikiye ayrılan tiyatral yarışmalardı. *Dithyrambik* yarışmalarda kazanan şaire ödül olarak boğa veriliyor ve arabaya bindirilerek bir zafer alayında taşınıyordu¹⁸⁸.

Dionysos bayramlarının karakteristik özelliklerinden biri de tören alayına katılan kimi köylülerin satyros ve tanrının kutsal hayvanı olan teke kılığına girerek gürültülü şarkılar söyleyip dans etmeleriydi. M.Ö. 534’den itibaren Dionysia’da teke maskeleri taşıyan kişilerin okudukları şarkıları cevaplandıran bir *hipokrites* (cevap verici) ortaya çıkmıştır. Bir olayın temsilini mümkün kılan bu oyun türüne *Tragoidia* denmiştir ki bu kelime “tragos” (teke) ve söylenen şarkı “aoide” adlarından türemiştir. Komedyanın da Dionysos onuruna bağbozumunda düzenlenen törenlerden doğduğu düşünülmektedir. İlk gelişim evreleri saptanamamakla birlikte, “komos” adını taşıyan alay, Dionysos bayramları ile komedyaya arasındaki ilişkiye işaret etmektedir¹⁸⁹.

Dionysos dini, tanrının Bakkhos olarak bilindiği Roma’da özellikle M.Ö. II. yy.da devlet denetimi dışında yayılmaya başlar. Livius, bir veba salgınına benzettiği bu dinin Roma’ya Etruria’dan gelerek yayıldığını söyler ve Etruria’ya getiren kişinin bir Yunanlı olduğunu ancak onun eğitimli Yunan ırkının meziyetlerinden yoksun bir falcı ve bir kurban kesici, safsatalarla halkın zihnini bozacak nitelikte bir gece ayinleri

Tören alayını altara yönlendiren kanephoroslar başlarının üstünde *kanoun* (κανούν) olarak adlandırılan bir ritüel sepeti taşırlardı (Roccas 1995, 642).

¹⁸⁷ Thomson 1946., 155-156.

¹⁸⁸ A.g.e., 157-159.

¹⁸⁹ Pickard-Cambridge 1927, 90 -223; Mansel 1999, 215-350; Başka kültürlerde de bulunan ve tanrıyla ilgili kutsal bir olayın halka sunulması temsil edilmesi *dromera* adını taşıyordu ve olasılıkla “dram” sözcüğü buradan gelmektedir (Mansel 1999, 215).

düzenleyicisi olduğunu söyler. Önceleri gizlice ve birkaç kişiyle kutlanan *Bakkhanalia* törenlerinde şarap içilir ve şölenden alınan zevklerle her türlü ilkel aşırılıklar ortaya çıkardı¹⁹⁰. Bakkhus dininin gizemlerini tanımak isteyen adayların dine katılma töreni on gün sürerdi. Adaylar bu süre içinde cinsel ilişkiye girmez, onuncu gün çok az yemek yer ve suyla arınarak sunağa girerlerdi. Başlangıçta sadece kadınlar bu törenlere katılıyor ve sırasıyla rahiplerin görevlerini üstleniyorlardı. Ancak Campanialı Pacula Anna isimindeki bir kadın bu geleneği bozarak erkeklerin de bu dine katılmasını ve önceleri gündüz yapılan törenlerin geceye taşınmasını sağladı. Bu şekilde aşırılıklar iki katına çıktı¹⁹¹. Livius, bu törenlere engel olmak isteyen kişilerin kurban olarak seçildiklerini, kadınların Bakkhalar gibi giyinerek, saçlarını dağıtarak ve ellerine yanan meşaleler alarak Tiberis'in aşağısına koştuklarını ve bunları suya soktuklarını anlatır. Her sınıftan halkın katıldığı törenlere daha sonradan, ahlaki açıdan bozulmaya en elverişli dönemde olmaları nedeniyle yirmi yaşından küçüklerin katılmaları yasaklanmıştı. Bu törenlerin getirdiği ahlaki bozulmalar toplumun diğer alanlarına da yayılmış sahte tanıklar, sahte mühürler, zehirlenmeler, cinayetler ve çeşitli zorbalıklar ortaya çıkmıştı. Bu doğrultu da senatörler, Consullar Spurius Postimius Albinus ve Quintus Marcius Philippus'un uyarısını dikkate alarak M.Ö. 186 yılında çıkardıkları *Senatus* bildirisiyle *Bakkhanalia*'nın yasaklanmasını ve bu törenlere katılanların cezalandırılmasını istediler. Bundan sonra Bakkhus'ün eskiden kalan sunakları ve heykelleri dışında yeni sunak ve heykel yapılması, tapınak dikilmesi ya da eskilerin onarılması yasaklandı. Bu engellemeden sonra Romalılar, Bakkhus'ün adıyla özdeşleştirdikleri Liber adına düzenlenen ve çok eskiden beri kutlanan *Liberalia* bayramlarına önem vermişlerdir¹⁹².

¹⁹⁰ Livius 39. 8.

¹⁹¹ Livius 39. 13.

¹⁹² Nilsson 1957, 14–19.

II.2. KARİA BÖLGESİ'NDE DİONYSOS KÜLTÜ

II.2.1. Alabanda

Aydın İli'nin Çine İlçesi'ne bağlı Marsyas (Çine) Çayı Vadisi içinde yer alan ve Herodotos'ta adı iki kez geçen Alabanda, yazar tarafından bir kez Karia¹⁹³, bir kez de Phrygia¹⁹⁴ kenti olarak gösterilir. Strabon ise, iç kesimlerin işarete değer üç yerleşmesini sayarken Mylasa ve Stratonikeia ile birlikte Alabanda'dan da bahseder¹⁹⁵. Stephanos Byzantios, Kar dilinde “ala” kelimesinin “at”, “banda” kelimesinin de “zafer” anlamına geldiğini söyler. Mythosa göre Kral Kar, süvari alayıyla bir zafer kazanınca oğluna *Alabandos* adını vermiştir¹⁹⁶. Cicero “Tanrıların Doğası” kitabında Alabandos'dan bir tanrı olarak söz eder ki bu, şehre adını veren kurucu kültün adıdır¹⁹⁷. M.Ö. III. yy. sonunda Seleukos kralı Antiokhos III tarafından Makedonyalı göçmenlerin yerleştirilmesiyle kolonize edilen kent, bir süre Antiokheia Khrysaor adını taşımış ve ilk sikkelerini bu adla basmıştır. M.Ö. 188'de Apameia Barışı ile Rhodos'a bırakılan kent, M.Ö. 167'de Mylasa ile birleşerek Rhodos'a açtığı savaş sonucu özgürlüğüne ve eski adına kavuşmuştur¹⁹⁸.

Alabanda'da bulunan M.Ö. I- M.S. I. yy.a ait bronz bir sikkenin ön yüzünde sağa dönük, sarmaşıklı bir Dionysos başı, arka yüzünde KICCIOC yazısı ile birlikte sırtında sadağı, aşağı sarkıttığı sol elinde yayı ve ileriye uzattığı sağ elinde bir kartal bulunan, başı sarmaşık çelenkli Apollon, ayakları dibinde bir koç ile betimlenmiştir¹⁹⁹. Bu sikke Alabanda'da *Apollon Kissios* tapınımı olduğunu göstermekle birlikte ön yüzünde Dionysos'un betimlenmiş olması ve sarmaşık anlamına gelen²⁰⁰ *Kissios*'un Dionysos ile ilişkili bir epithet olması tartışmaya açıktır. Pausanias Akharnai'da Dionysos'un *Kissios* olarak tapınım gördüğünü söyler²⁰¹. Tanrının buna benzer diğer

¹⁹³ Herodotos VII. 195.

¹⁹⁴ Herodotos VIII. 136.

¹⁹⁵ Strabon XII.2.22.

¹⁹⁶ Steph. Byz. *Ἀλάβανδα*.

¹⁹⁷ Cicero III. 39, 50.

¹⁹⁸ Sevin 2001, 113–114.

¹⁹⁹ Head 1991, 607.

²⁰⁰ Kerenyi 1976, 63, 196.

²⁰¹ Pausanias I.31,6.

epithetleri *Kisseus* ve *Kissophoros*'dur²⁰². Pausanias Athena'nın da Epidauros'da *Kissaia* olarak tapınım gördüğünü bildirir²⁰³ ki, burada Athena tapınımının Dionysiak kült içinde asimle olduğu görülür²⁰⁴. Aynı şekilde Alabanda'da Apollon kültünün Dionysos kültüyle asimle olduğunu söylemek olasıdır²⁰⁵.

II.2.2. Antiokheia

Maiandros'un kollarından biri olan Morsynos Çayı (Vandalas) ile Maiandros'un birleştiği yerde bulunan Antiokheia, Antiokhos I tarafından Symmathios ve Kranos adlı iki kasabanın birleştirilmesiyle kurulmuştur²⁰⁶. Strabon, Antiokheia'nın Maiandros üzerinde kurulmuş orta büyüklükte bir kent olduğunu ve bu kente gelen kimsenin Karia'ya gelmiş sayıldığını söyler²⁰⁷.

Marcus Aurelius Dönemi'ne (M.S. 161–180) ait, ön yüzünde imparatorun portresi bulunan bronz bir Antiokheia sikkesinin arka yüzünde ayakta sola dönük

²⁰² Laumonier 1958, 440.

²⁰³ Pausanias II.29,1.

²⁰⁴ Laumonier 1958, 440.

²⁰⁵ Apollon'un Sminthios epitheti Rhodos'da Dionysos'a verilmiştir. Tanrı bu epithetle Lesbos ve Tenedos'da da tapınım görür. Bu Troas'a özgü bir isim olmayıp Troas'dan Rhodos'a kadar olan tüm bölgede görülür ve Kar-Leleg lehçesindendir (Strabon XIII.46–49; Laumonier 1958, 534). Apollon ve Dionysos'un ortak epithet taşımaları her ikisinin de kuros tanrı olmasıyla açıklanmıştır (Laumonier 1958, 440, 683). Aslına bakılırsa Apollon kültünün olduğu her yerde Dionysos kültü aramak gerekmektedir. Bunun en belirgin örneği Delphoi'de görülür. Burada Apollon'un Hyperboreoi ülkesine gittiği üç kış ayı Dionysos'a adanmıştır. Delphoililer bu esnada Dionysos'un Zagreus olarak yeniden yaşama döndüğüne inanmaktaydılar ki, buradan Dionysos'un Delphoi'de bir bitki ve hayvan yaşamı tanrısı olarak tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Söylenceye göre Titanlar tarafından parçalandığında Dionysos'un parçaları Apollon tarafından birleştirilmiştir. Mezarı ise Delphoi Apollon Tapınağı'nın cellasındaki *omphalosun* yanında gösterilmektedir (Newcomer 1907, 196–197; Parke 1967, 39–40). Apollon bu *omphalosun* Gaia'dan alarak kahinlik gücü olarak kullanmıştır. Delphoi etkisi taşıyan Klaros'da da en başından beri Apollon ve Dionysos birlikteliği söz konusuydu. Özellikle Klaros açısından erken dönemlerde Dionysos'un kehanette rolü olması olasıdır. Dionysos, Yunanistan'da aynı zamanda kahin tanrıydı. Nitekim kahin Melanpoidesler ailesinin atası, Herodotos tarafından Dionysos dinini Yunanistan'a getirdiği söylenen Melampustur (Picard 1922, 405–407; Klaros'daki Dionysos kültü ve bayramları için bkz. N. Şahin "Klaros, Apollon Klarios Bilicilik Merkezi" İstanbul 1998, 55–57)

²⁰⁶ Plinius *N.H.* V. 108.

²⁰⁷ Strabon XIII.4.15.

Dionysos elinde üzüm salkımı ve *thyrsos* tutmaktadır²⁰⁸. Ön yüzünde Trajan Decius (M.S. 249–251) portresi bulunan bir diğer sikkenin arka yüzünde Dionysos ayakta sola dönük *kantharos* ve *thyrsos* tutmakta, ayaklarının dibinde bir panter bulunmaktadır²⁰⁹.

II.2.3. Aphrodisias

Aphrodisias kenti, Aydın ili'nin Karacasu İlçesi'ne bağlı Geyre Köyü yakınındadır²¹⁰. Strabon Aphrodisias'dan Phrygia kentlerinin en büyüklerinden biri olarak söz eder²¹¹. Stephanos Byzantios ise, Aphrodisias'ı Lydia ve Karia bölgeleri arasındaki sınır kentleri içinde sayar. Pelasglar ve Lelegler tarafından kurulmuş olduğunu söyler ve ilk olarak Lelegonopolis, daha sonra en büyük kent anlamına gelen Megalopolis ve Babil Kralı Ninus'un Batı Asya'yı zaptetmesinden sonra Ninus adını aldığını söyler²¹². Anadolu'da Roma egemenliğinin kurulmasından ve Aphrodite kutsal alanının önem kazanmasından sonra kent gelişerek Aphrodisias adını almıştır. Aphrodisias adı ilk olarak Geç Hellenistik- Erken Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait bronz ve gümüş sikkeler üzerinde Plarasa adı ile birlikte görülmektedir. Plarasa kenti ile Aphrodisias arasında *sympolite* vardı ve bu nedenle iki kent ortak sikke basmışlardır²¹³.

Aphrodisias'da M.S. 209–211 yıllarından sikke basımının sonuna kadar en yaygın tiplerden biri Dionysos'dur²¹⁴. Ön yüzünde Demos başı bulunan bir grup sikkenin arka yüzünde Dionysos cepheden, başı sola dönük, beline kadar çıplak sağ tarafında bir sütuna dayanmış olarak görülmektedir. Ayaklarının dibinde bir panter bulunan tanrı sol elinde bir üzüm salkımı sağ elinde ise bir *thyrsos* tutmaktadır. Aynı tipteki kimi sikkeler üzerinde yine cepheden ve başı sola dönük olarak betimlenmiş olan tanrı, bu kez tamamen çıplak ve üzüm salkımı yerine bir *kantharos* tutarken görülmektedir²¹⁵ (Levha XIII- Resim 20, 21, 22). Dionysos aynı şekilde betimlendiği başka bir sikke üzerinde ise bir çelenkle kendini taçlandırırken görülmektedir²¹⁶ (Levha XIII- Resim 23). MS.

²⁰⁸ BMC Caria, 19 no.36.

²⁰⁹ A.g.e, 22 no.53.

²¹⁰ Doruk 1989, 553.

²¹¹ Strabon 12.8.13.

²¹² Steph. Byz. *Ἀφροδισιάς; Ἀελέγων Πόλις; Μεγάλη Πόλις; Νινός*.

²¹³ Paton 1900, 62; Doruk 1989, 557–558.

²¹⁴ Macdonald 1992, 30.

²¹⁵ BMC Caria, 33 no. 47–48 pl. VI 4; Macdonald 1992, 99-Type 105.

²¹⁶ Macdonald 1992, 114-Type 139; Imhoof-Blumer 1901, 114- no.11-Tafel IV 15.

205–250 yılları arasına tarihlenen sikkelerin ön yüzünde sarmaşık çelenkli bir Dionysos başı ile önünde bir *thyrsos* bulunmakta arka yüzünde ise yürüyen bir panter görülmektedir²¹⁷ (Levha XIII- Resim 24, 25). Aynı yıllara tarihlenen ve ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı bulunan kimi sikkelerin arka yüzünde ise açık kanatlı bir kartal bulunmaktadır²¹⁸ (Levha XIII- Resim 26). Açık kanatlı kartal kentin kuruluş mitosu ile ilişkilidir. Aphrodisias’da bulunmuş olan ve üç parçadan oluşan bir frizde açık kanatlı bir kartalın üzerinde duran bir sunakta kurban sunan bir kişi görülmektedir. Bu kişi ile kartal arasında Ninos ismi yer almaktadır. Sunuyu yapan kişinin Ninos olduğu ve kartal ile sunağın *Zeus Nineudios*’a ait olduğu düşünülmüştür. Simgeleri kartal ve çiftli balta olan Zeus’un *Nineudios* epithetinin kralın isminden geldiği ileri sürülmüştür²¹⁹.

Kente Dionysos kültü olduğunu gösteren epigrafik kanıt ise Karacasu yakınlarından Aphrodisias Müzesi’ne getirilen yazıtlı bir heykel altlığıdır. Altlık üzerinde Dionysos rahibi Aineias şerefine, doğuştan yüksek bir rahip ve bir senatör yakını olan babası Fl. Aelius Flavianus tarafından heykelin dikildiği ifade edilmektedir²²⁰.

Bunların dışında, Hellenistik Dönem’in en önemli heykeltıraşlık ekollerinden biri olan Aphrodisias’da 1967 yılında bulunan ve günümüzde Aphrodisias Müzesi’nde korunan bebek Dionysos’u taşıyan satyros heykeli (Levha XIV- Resim 27) dönemin önemli eserlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır²²¹. Nitekim Dionysos’un dünyası Hellenistik Dönem heykeltıraşlığının en sevilen konularından biriydi ve özellikle satyros ve silenos heykelleri yaygındır²²².

²¹⁷ BMC Caria, 38 no.71; Macdonald 1992, 118-Type 151; SNG Karien, Tafel 76- 2436.

²¹⁸ Macdonald 1992, 118-Type 150; SNG Karien, Tafel 76- 2437.

²¹⁹ Şahin 2001, 117.

²²⁰ Ratte- Smith 2004, 337.

²²¹ Erım 1974, 768–770, pl. 262–263; Smith 2002, 133, resim. 154; Bu heykelin çok benzeri 1885’de Esquiline’de kaza eseri bulunmuş olan satyros ve çocuk Dionysos heykelidir. Heykel altlığında Aphrodisiaslı heykeltıraş Flavius Zenon’un imzası bulunmaktadır (Erım 1974, 767–768, pl. 257).

²²² Smith 2002, 132–133.

II.2.4. Apollonia Salbake

Apollonia Salbake, Salbakos'un (Babadağ) güneyinde günümüzdeki Medet Köyü'nde yer almaktadır²²³. Ön yüzünde Livia portresi bulunan sikkenin arka yüzünde ayakta sola dönük Dionysos, kısa bir *khiton* giymiş, bir elinde tuttuğu *thyrsos*una yaslanmış diğer elinde *kantharos* tutmaktadır²²⁴ (Levha XV- Resim 28). Ön yüzünde Demos başı bulunan Septimius Severus Dönemi'ne (M.S. 193–211) ait bir sikkenin arka yüzünde cepheden sola dönük Dionysos, kısa bir *khiton* giymiş elinde üzüm salkımı ve *thyrsos* tutmaktadır²²⁵.

II.2.5. Attouda

Attuda, Karia ile Phrygia arasında, Salbakos'un kuzey yamacında bulunmaktadır. İlk sikkeleri Aphrodisias ve Plarasa ile çağdaş olup M.Ö. I. yy.da basılmıştır²²⁶. Ön yüzünde bir Demos bulunan İmparatorluk Dönemi bronz sikkelerinin arka yüzünde Dionysos'a yer verilmiştir. Bu tasvirlerde tanrı sola dönük, *khimation* giymiş *kantharos* ve *thyrsos* tutarken gösterilmiş olup ayakları dibinde bir panter bulunmaktadır²²⁷ (Levha XV- Resim 29).

II.2.6. Euromos

Strabon'da iki kez geçen ve Karia kentleri arasında sayılan Euromos²²⁸, Mylasa'nın kuzeybatısında, günümüzdeki Ayaklı'da bulunmaktadır²²⁹. Attika-Delos Deniz Birliği'ne Hyromos ya da Kyromos olarak kayıtlı²³⁰ olan kent, ilk sikkelerini M.Ö. II. ve I. yy.larda basmış olup bu yüzyıllara ait sikkelerinde en yaygın tip komşu kent Mylasa'nın baş tanrısı *Zeus Labraundos*'dur. Arka yüzünde elinde çiftli balta ile *Zeus Labraundos*'un bulunduğu bronz sikkelerin ön yüzünde Dionysos başı bulunmaktadır²³¹. M.Ö. II. yy.a tarihlenen ve ön yüzünde Zeus (ya da Dionysos) başı

²²³ Head 1991, 610.

²²⁴ BMC Caria, 57 no. 20 pl. IX 7; SNG Karien, Tafel 78 2488.

²²⁵ BMC Caria, 56 no. 14.

²²⁶ Head 1991, 611.

²²⁷ BMC Caria, 63–64 no 7, 13 pl. X 14; SNG Karien, Tafel 78 2496; Imhoof-Blumer 1901, 124 no. 6.

²²⁸ Strabon XIV.1,8, XIV.2.22.

²²⁹ Head 1991, 617.

²³⁰ Sevin 2001, 119.

²³¹ Head 1991, 617.

bulunan sikkelerin arka yüzünde çiftli baltanın sarmaşıkla taçlandırıldığı görülmektedir²³² (Levha XV- Resim 30). Erken İmparatorluk Dönemi başlangıcına ait bir sikkenin arka yüzünde ise Dionysos başı, bir geyik ve önünde çiftli balta yer almaktadır²³³. Buradaki geyik ve çiftli balta Euromos’da kültü ve bir tapınağı bulunan *Zeus Euromeus* ile ilişkili olmalıdır. *Zeus Euromeus*’un M.Ö. II. yy.dan itibaren sikkeler üzerindeki simgesi çiftli baltadır²³⁴. Bazen de sikkelerin arka yüzünde tanrının yerine geyik betimi kullanıldığı görülür. Geyik, *Artemis Ephesia* kültünü akla getirecektir ki erken dönemlerde Kariyalı Zeus’un kültünün Ephesos kültüne eşit olduğu bilinmektedir²³⁵.

Burada Zeus kültünün, Dionysos kültüyle karıştırılması söz konusu olabilir²³⁶. Bununla birlikte çiftli balta Dionysos ile ilişkisiz değildir. *Pelekos* ya da *Pelekus* epitheti ile tapınım gören Dionysos’un simgesi *labrys* olarak da bilinen çiftli baltadır. Plutarkhos, *labrys*’in bir Lydia sözcüğü olduğunu söyler²³⁷. Evans da, bunun Lydialı ya da Kariyalı bir sözcük olduğunu ve Greklerin buna “çiftli balta” anlamında “Pelekus” dediklerini ifade eder²³⁸. Dionysos, *Pelekos* epitheti ile Theselia’daki Pagasai’da tapınım görür ve atribütü çiftli baltadır²³⁹. *Tenedios Pelekos* (Τένεδιος Πέλεκυς)

²³² BMC Caria, pl. XVII 3; Laumonier 1958, 166.

²³³ BMC Caria pl. XVII 5; Laumonier 1958, 166.

²³⁴ BMC Caria pl. XVII 4.

²³⁵ Şahin 2001, 51.

²³⁶ Zeus’un kültlerinin Dionysos kültleri ile karıştırıldığı sıkça görülür. Örneğin Yunanistan’da Akraephia’da Zeus “bağ tanrısı” olarak tapınım görmekteydi (Şahin 2001, 42). Didyma’da kültü bulunan *Zeus Didymaios* onuruna yapılan libasyonlarda tanrıya sarmaşık ağacından yapılmış *Kissybia* (κισσύβια) adı verilen vazolar sunulmaktaydı (Laumonier 1958, 569 dn. 4). Sunuyu yapacak olan kişinin başına asma dalından yapılmış bir taç takması zorunlu idi (Şahin 2001, 41). Karia’daki Stratonikeia kentinin bir *demos*’u olan Panamara’da tapınım gören *Zeus Panamaros* onuruna yapılan *Panameria* bayramlarında halka verilen ve tanrının bizzat katıldığı yemekte gizemli içki sunularının yapıldığı bilinmektedir ki burada Dionysiak kültün yerel kültle birleştiği ileri sürülmüştür (Laumonier 1958, 268). Zeus’un Dionysos ile özdeşleştirilmesi açık olarak tanrının zaman zaman *Dionysos* epitheti taşımasında görülmektedir. Bu iki tanrının ilişkisinde Thrakia-Phrygia kökenli kültlerinin olduğu ileri sürülmektedir (Şahin 2001, 43–44).

²³⁷ Plutarch. *Mor.* 302 A.45.

²³⁸ Evans 1901, 107.

²³⁹ Halliday 1927, 39; Head 1991, 551.

kültünün bulunduğu²⁴⁰ Tenedos'un sikkelerinin arka yüzünde görülen çiftli baltanın yanına M.Ö. 420'den sonra amphora ve üzüm salkımı darp edilmiş olması Dionysos'la ilişkili olduğuna işaret eder. Nitekim bu sikkelerin ön yüzünde bulunan, çiftli baltanın iki yüzü gibi arka arkaya gelmiş kadın ve erkek başlarının Dionysos ve Ariadne ya da Semele olduğu ileri sürülmüştür²⁴¹. Buradan yola çıkarak çiftli baltanın tanrı çiftini simgelediği düşünüldüğü gibi çift cinsiyetliliği simgelediği de düşünülmüştür²⁴². *Pelekus* isminin Hellen öncesi bir sözcük olup Dionysos'un *Pelekos* epithetinin Pelasglardan gelebileceği ileri sürülmüştür. Nitekim Tenedos Adası Pelasgokarialıların en eski toprağı olarak gösterilmektedir²⁴³. *Pelekos* ismi aynı zamanda Mylasa konfederasyonunun (*syngeneia*) M.Ö. 4. yy.a kadar olan ismidir²⁴⁴.

II.2.7. Halikarnassos

Bodrum Yarımadası'ndaki kentlerin en büyüğü olan Halikarnassos'un yerel halkı Kariahlılar ve Leleglerden oluşmaktaydı. Peloponnessos'daki Troizen'den gelerek bölgede iskan eden ve yerli halkın iç kesimlere çekilmesine neden olan Dor kökenli göçmenler zamanla bu halkla karışarak homojen bir nüfus oluşturmuştur²⁴⁵.

²⁴⁰ Laumonier 1958, 182.

²⁴¹ Evans 1901, 106; Halliday 1927, 39; Laumonier 1958, 93.

²⁴² Halliday 1927, 41.

²⁴³ Laumonier 1958, 182; *Labyrs*, Anadolu'da en çok görüldüğü yer olan Karia'nın sikkelerinde daha çok *Zeus Labraundos* ile bağlantılı olarak ortaya çıkar. Plutarkhos, *Labyrs*'in aslında Amazonlar kraliçesi Hippolyte'ye ait olduğunu, bunun daha sonra Candules'e geçerek Lydia inancını biçimlendirdiğini anlatır. Bu *labyrs* daha sonradan Gyges tarafından Labraunda'nın *Zeus Labraundos*'una sunulmuştur (Plutarch. *Mor.* 302 A. 45). Grek mythoslarından çıkan sonuca göre Amazonlar Hititlerdir ve *Labyrs*'in en erken betimlerinden biri de Yazılıkaya Tapınağı'nda (M.Ö.1275–1250) görülür. Tapınağı süsleyen ve Hitit pantheonunun 63 tanrısının betimlendiği kabartmalı frizin ana sahnesinde bir panterin üzerinde duran Tanrı Şarumma elinde bir çiftli balta tutmaktadır (Wainwright 1959, 211; Akurgal 2000, 159–160). Bunun dışında bir Geç Hitit eseri olan İvriz Kabartması'ndaki tanrı tasvirinin kopyası olarak nitelendirebileceğimiz Niğde Steli (M.Ö. 8. yy.) ve Gökbezi Anıtı (M.Ö. 7. yy.?)'nda sağ ayağından asma köklenen tanrının elinde yıldırım demeti ile birlikte çiftli balta görülmektedir (Tiryaki 2002, 60). Knossos Sarayı'nın zemin katında bulunduğu varsayılan *Labyrinthos*'la ilişkili olduğu varsayılan *labyris* Girit'te daha çok dişi tanrıyla ilişkilidir. Bununla birlikte Anadolu'da dişi tanrıyla tamamen ilişkisiz sayılmaz. *Kybele* adı, çiftli balta anlamına gelen *Kybelis* kelimesiyle aynı kökten gelmektedir (Alexiou 1991, 111; Anabolu 1995, 225).

²⁴⁴ Laumonier 1958, 182.

²⁴⁵ Pausanias II.30.9.; Strabon XIV.2.16.; Vitruvius II.8.12.; Sevin 2001, 122.

Hekatomnoslar döneminde Karia'nın başkenti olan kent, satrap Mausolos yönetiminden, yani yaklaşık M.Ö. IV. yy.dan itibaren sikke basmıştır²⁴⁶.

M.Ö. III. yy.a tarihlenen bir Halikarnassos yazıtına göre Bakchik yarışmalarda ödül kazanmış olan Prytanis, onu her yerde koruyan tanrısına çok büyük bir sığır budu adamıştır²⁴⁷ (Levha XVI- Resim 31). M.Ö. I. yy.a tarihlenen başka bir yazıttan ise Halikarnassos'ta Dionysos tapınımı olduğu ve kültürünün kurumsallaştığı anlaşılmaktadır. Aynı yazıtta Bakchik *orgiaların* kutlandığı bir kutsal alana değinilmektedir (Levha XVI- Resim 32)²⁴⁸.

II.2.8. Harpasa

Harpasos Nehri'nin doğu kıyısı yakınlarındaki Harpasa (Arpaz / Esenköy), ilk sikkelerini M.Ö. II. yy. da basmaya başlamıştır²⁴⁹. Ön yüzünde Sarapis başı bulunan Harpasa sikkelerinin arka yüzünde Dionysos sola dönük, bele kadar çıplak, Sol kolunu bir sütuna yaslamış, sol elinde üzüm salkımı, sağ elinde ise *kantharos* tutmakta ve ayaklarının dibinde bir panter bulunmaktadır²⁵⁰.

II.2.9. Iasos

Iasikos Kolpos (Mandalya Körfezi)'un kuzeydoğu ucunda kurulmuş olan Iasos'un (Kıyıkışlacık) Myken Dönemi'nde Argos'tan gelen kolonistler tarafından kurulduğu ileri sürülmektedir²⁵¹. Bir anlatıya göre Triopas'ın oğullarından biri olarak gösterilen "Iasos" tarafından kurulmuştur²⁵². Adına ilk kez M.Ö. 450 yılında Attika-Delos Deniz Birliği'nin kayıtlarında rastlanan Iasos, ilk sikkelerini M.Ö. IV. yy.da darp etmeye başlamıştır²⁵³.

Tiyatronun kuzeybatı anelammasının alt düz şeridi üzerindeki, M.Ö. 179-146 yıllarına tarihlenen bir yazıtta göre, *khorogetes*, *agonetes* ve *stephanephoros* olan Iasoslu Sopotros adlı biri, tiyatronun *kaveasının* bir bölümü ile *bemayı* "Dionysos'a ve

²⁴⁶ Head 1991, 618.

²⁴⁷ Hirschfeld-Marshall 1893–1916, 78, no. DCCCCII.

²⁴⁸ A.g.e., 82, no. DCCCCIX.

²⁴⁹ Head 1991, 619.

²⁵⁰ BMC Caria, 114 no. 5.

²⁵¹ Berti 1993, 119.

²⁵² Grimal 1996, 226.

²⁵³ Head 1991, 620–621; Berti 1993, 119.

yurttaşlara” adanmıştır²⁵⁴ (Levha XVII- Resim 33). Tiyatro ile yakından bağlantılı olan bir de Dionysos Tapınağı bulunmaktadır. Bir *prostylos* olan tapınak, bir bölümü kayaya oyulmuş *pronaos* ve bir dizi giriş basamağına sahip olup, İmparatorluk Dönemi’nde kuzey *parados*’unun çıkışı yanında, orkestrayla aynı düzlemde bulunan bir teras üzerinde yer alıyordu²⁵⁵. Iasos’da Dionysos kültü varlığını kanıtlayan bu yazıt ve tapınak dışında Marcus Aurelius Dönemi’ne (M.S. 161–180) ait, ön yüzünde imparatorun portresi bulunan bir sikkenin arka yüzünde cepheden, başı sağa dönük ve sağ elinde bir *kantharos*, sol elinde ise *thyrsos* bulunan Dionysos betimlenmiştir. Tanrının ayakları dibinde bir panter bulunmaktadır²⁵⁶ (Levha XVII- Resim 34).

II.2.10. Kidramos

Maiandros’un güneyinde, Antiokheia ile Attuda arasında yer alan ve Kidrama da denilen Kidramos (Yorga), ilk sikkelerini Augustus Dönemi’nde basmıştır²⁵⁷. Kidramos sikkelerinin arka yüzünde yer alan Dionysos, cepheden, baş sağa dönük, beline kadar çıplak ve bir sütuna yaslanmış olarak gösterilmiş olup sağ elinde üzüm salkımı, sol elinde bir *thyrsos* tutmakta ve ayakları dibinde bir panter bulunmaktadır²⁵⁸ (Levha XVII- Resim 36).

II.2.11. Knidos

Muğla ili Datça İlçesi sınırlarında²⁵⁹, Keramikos Körfezi’nin güney kıyısını oluşturan ve Herodotos’dan öğrendiğimize göre Antik Çağ’da Bybassos adını taşıyan Datça ya da Reşadiye yarımadasının batı ucunda yer alan Knidos, Sparta kökenli Dorlar tarafından kurulmuştur²⁶⁰.

Knidos’da Dionysos kültünün varlığına işaret eden iki epigrafik kanıt mevcuttur. M.Ö. 307–301 yıllarına tarihlenen ilk yazıttan (Levha XVIII- Resim 36) Knidoslu Aristokleides’in kızı Lykaithion’a sunulan bir taç (ya da taçlar) ve bir heykelin

²⁵⁴ CIG II, 465–466 no.2681; Berti 1993, 130.

²⁵⁵ Berti 1993, 130.

²⁵⁶ SNG Karien, Tafel 81 2557.

²⁵⁷ Head 1991, 614.

²⁵⁸ BMC Caria, 82 no.9; SNG Karien, Tafel 82 2590; Robert-Robert 1954, 345.

²⁵⁹ Özgan 1989, 167.

²⁶⁰ Herodotos I 174.

Dionysos şenliğinde ilan edildiği anlaşılmaktadır²⁶¹. M.Ö. III. yy.a tarihlendirilen ikinci yazıta (Levha XIX- Resim 37) göre herkes istediği yere ev yapma hakkına sahip değildir ancak Dionysos şenliklerine katılmak için kente gelen yabancıların geçici olarak yerleşmesine izin verilmektedir²⁶². Bu yazıtlar Knidos'da Dionysos kültünün ve tanrı için düzenlenen şenliklerin M.Ö. IV. yy.a kadar eskiye gittiğini göstermektedir.

İlk sikkelerini M.Ö. VII. yy.da basmaya başlayan kentin sikkelerinde ise Dionysos, M.Ö. I. yy.da baskın tiplerden biri olarak görülür²⁶³. Bu yüzyılda sikkelerin ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı, arka yüzünde ise üzerinde iki üzüm salkımı bulunan bir asma dalı yer almaktadır²⁶⁴ (Levha XIX- Resim 38). Ön yüzünde Praxiteles tarafından yapılmış olan ünlü Knidoslu Aphrodite heykelinin başı bulunan sikkelerin arka yüzünde uzun bir *khiton* ile *khimation* giymiş sola dönük, elinde *kantharos* ve *thyrsos* tutan Dionysos betimlenmiştir²⁶⁵.

Dionysiak semboller Knidos şarabını antik dünyaya taşıyan Knidos amphoralarının mühürleri üzerinde de görülmektedir. Eponym Epinikidas (Period IV: M.Ö. 188–146)²⁶⁶ döneminde üretici Theudamos; eponym Amyntas (Period IVb: M.Ö. 167–146 ya da V: M.Ö. 146–108) döneminde üretici Theupheides ve Sostratos; eponym Asklepodoros (Period V: M.Ö. 146–108) döneminde üretici Harmokrates; eponym Hierokles (Period V: M.Ö. 146–108) döneminde üretici Noumenios; eponym Agias (Period IVb: M.Ö. 167–146) döneminde üretici Apollodotos ve Epigonos; eponym Dionysios (Period IVb: M.Ö. 167–146) ve Euphragoras (Period IVb: M.Ö. 167–146) dönemlerinde üretici Menestratos; eponym Aristokrates (Period VIb: M.Ö. 97–98) döneminde üretici Polynikos ve eponym Aristainos (Period VIb) döneminde üretici Skylaks üzerinde üzüm salkımı bulunan mühürlü amphoralar üretmişlerdir. Nispeten az sayıda olan *thyrsos* sembolü eponym Agathokles (Period V) döneminde Hermogenes tarafından üretilen amphoraların mühürlerinde görülmektedir²⁶⁷. Atina'da bulunan ve Period I'e tarihlenen bir Knidos Amphora mührü üzerinde ise başında sarmaşık çelengi

²⁶¹ Hirschfeld-Marshall 1893–1916, 4–5, no. DCCLXXXVIII.

²⁶² A.g.e., 1-2, no. DCCLXXXVI; Nilsson 1957, 9.

²⁶³ Head 1991, 616.

²⁶⁴ BMC Caria, 96 no. 87–88 pl. XVI 4; Head 1991, 615–616.

²⁶⁵ BMC Caria, 96 no.92–93; SNG Karien, Tafel 82 2616; Head 1991, 616.

²⁶⁶ Knidos amphora mühürleri kronolojisi için bkz. Cankardaş Şenol 2006, 73–76.

²⁶⁷ Jefremow 1995, 128–163.

bulunan bir Dionysos portresi bulunmaktadır²⁶⁸ (Levha XX- Resim 41). Benzer bir mühür Mısır'daki İskenderiye'de Greko-Roma Müzesi'ndeki Benaki koleksiyonunda da yer almaktadır²⁶⁹.

Knidos'da ele geçmiş ikonografik açıdan önemli bir buluntu da bir kase'nin iç kısmına ait taban madalyonudur (Levha XX- Resim 39). Burada genç bir satyrosa sol kolu ile yaslanmış, sol elinde bir *kantharos* tutan, sağ eliyle de *thyrsos*una yaslanarak oturan Dionysos betimlenmiştir. Yanlarında ise başını yukarıya kaldırmış bir panter bulunmaktadır²⁷⁰. Bu örnekle aynı kalıptan çıkmış olduğu ileri sürülen ve buluntu yeri Mısır olarak gösterilen başka bir kaseye ait madalyon Amsterdam Allard Pierson Müzesi'nde korunmaktadır²⁷¹ (Levha XX- Resim 40).

Ayrıca Knidoslular, Plinius tarafından da ifade edilen, biri Bryaxis diğeri Skopas tarafından yapılmış Dionysos heykellerine sahipti²⁷². Knidos'da Bizans Dönemi'nde Kiliseye çevrilmiş, kazıcıları tarafından İon düzeninde olduğu ileri sürülen bir Dionysos Tapınağı'nın bulunduğu yapılan kazılarla ispatlanmıştır²⁷³.

II.2.12. Mastaura

Strabon tarafından Nysa yakınında olduğu bildirilen²⁷⁴ Mastaura, Mesogis (Kestane) Dağları'nın güneyinde, Aydın İli'nin Nazilli İlçesi'ne 3 km uzaklıktaki Bozyurt Köyü sınırları içinde lokalize edilmektedir²⁷⁵.

Mastaura'da Stephanos Byzantios tarafından yerel bir Karia tanrısı olarak gösterilen *Dionysos Masaris* (*Μάσαρις*) kültü vardır²⁷⁶. Anlamı bilinmeyen *Masaris*'in, Dionysos'un başka bir epitheti olan *Bassareus* (*βασσαρεύς*)'un dialektik bir türü

²⁶⁸ Jöhrens 1999, 99 no. 259.

²⁶⁹ Doç. Dr. Gonca Cankardaş Şenol ile kişisel iletişim.

²⁷⁰ Özgan 1993, 173.

²⁷¹ LIMC III/2, 324 no.264; Özgan 1993, 173.

²⁷² Plinius *N.H.* XXXVI.22.

²⁷³ Love 1972, 68; Love 1974, 101.

²⁷⁴ Strabon XIV.1.47.

²⁷⁵ Üreten 2005, 130; Strabon Nysa ve Tralleis'in de üzerinde bulunduğu Mesogis Dağlarının şaraplarını överek dağların üzerinde *Aromeus* adı verilen aromadan en iyi Mesogites şarabının elde edildiğini söyler (Strabon XIV.1.15, 46).

²⁷⁶ Steph. Byz. *Μάσταυρα*; RE XIV/2 (1930) 2058; Laumonier 1958, 509, 718.

olduğu ileri sürülmektedir²⁷⁷. *Bassareus* ise Lydialı Dionysos’a verilen bir isimlerden biri olup Lydia dilinde “tilki” anlamına gelen *bassara* (βασσάρα) sözcüğü ile ilişkilendirilmektedir. Tilki ile şarap tanrısı arasındaki ilişki ise şu şekilde açıklanmaktadır: Eski çağlarda tilki, bağcılarının baş düşmanıydı ve *Bassareus* da üzüm bağlarını bu tehlikeden koruyan özel bir ilahtı. *Bassara* aynı zamanda Bakkhalar tarafından giyilen tilki postuna verilen isimdir ve bunu giyen Bakkhalara *Bassaridler* de denilmektedir²⁷⁸. Astour, Orpheus’u parçalara ayıran Bassaridlerin adından yola çıkarak *Bassareus* kelimesinin “kesmek, parçalamak” anlamına gelen semitik “Başar” kelimesinden türediğini ileri sürmüştür²⁷⁹.

Mastaura’da Dionysos kültünün varlığı Gordianus Pius Dönemi’ne tarihlenen bir sikke ile de kanıtlanmış bulunmaktadır. Ön yüzünde imparatorun portresi bulunan bu sikkenin arka yüzünde Dionysos cepheden, baş sola dönük, bedeninin alt kısmını örten bir *khimation* giymiş, sağ elinde üzüm salkımı, bir sütuna yasladığı sol kolunda ise bir *thyrsos* tutmakta ve ayaklarının dibinde bir panter bulunmaktadır²⁸⁰ (Levha XXI- Resim 42).

II.2.13. Myndos

Karia Bölgesi’nin kıyı kentlerinden biri olan Myndos, Muğla İli’ne bağlı olan Bodrum İlçesi’nin batısında, bugünkü Gümüşlük Köyü’nün bulunduğu arazide yer almaktadır²⁸¹. Strabon kentin Halikarnassos’un hemen yakınında, Kos’un Scandaria Burnu’nun karşısında, Termeriun Burnu üzerinde yer aldığını ifade eder²⁸². Pausanias Myndos’u kuranların Troizen kralı Aetios’un soyundan geldiğini söyler²⁸³. Plinius’dan öğrendiğimize göre ise, önceleri Palaemyndus (Eski Myndos) denilen alanda kurulu küçük bir Leleg yerleşimidir²⁸⁴. M.Ö. 197’de Rhodos himayesinde bağımsız bir şehir olarak görülen Myndos, ilk şehir sikkelerini bu dönemde darp etmiştir²⁸⁵.

²⁷⁷ Perrot- Chipiez 1977, 303 dn.2.

²⁷⁸ Ridgeway 1896, 21–22.

²⁷⁹ Astour 1964, 120.

²⁸⁰ BMC Lydia, 159 no.17 pl. XVII.5; Üreten 2005, 141–142.

²⁸¹ Şahin 2005, 171.

²⁸² Strabon XIV.2.18.

²⁸³ Pausanias II. 30. 9.

²⁸⁴ Plinius V.107.

²⁸⁵ Tırpan 1987, 168.

M.Ö. II. yy. sonu I. yy. başına tarihlenen Myndos sikkelerinin ön yüzünde sağa dönük, sarmaşık çelenkli Dionysos başı omuzu arkasında atribütü *thyrsos* ile yer almakta, arka yüzünde ise kanatlı yıldırım demeti bulunmaktadır²⁸⁶ (Levha XXI- Resim 43). Aynı tarihten ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı bulunan sikkelerin arka yüzünde, üzerinde üzüm salkımı bulunan bir asma dalı yer almaktadır²⁸⁷ (Levha XXI- Resim 44).

II.2.14. Nysa

Nysa, Mesogis Dağları'nın güney yamacında, Aydın İli'nin Sultanhisar İlçesi'ne bağlı Eskihisar Köyü yakınında bulunmaktadır²⁸⁸. Strabon kentin Lakedaimon'dan gelmiş olan Athymbros adlı bir kişi tarafından kurulduğunu bildirmektedir²⁸⁹. Önceleri Athymbria adını taşıyan kentin M.Ö. II. yy. başlarında Nysa adını taşıdığı bilinmektedir²⁹⁰. Stephanus Byzantion, Antik Çağ'da Nysa adını taşıyan on kentten Karia Bölgesi'nde olanın Seleukoslu Antiokhos Soter I. tarafından eşi Nysa adına kurulduğunu bildirmektedir²⁹¹.

Bir Nysa *kistophor*unun arka yüzünde içinde kurulu bir yay olan yay kılıfının etrafına dolanmış iki yılanın sağında Dionysos ayakta, sağa dönük ve elinde *thyrsos* tutarken tasvir edilmiştir²⁹² (Levha XII- Resim 46). M.Ö. II. yy.a tarihlenen sikkelerinin ön yüzünde kentin baş tanrısı Hades ile eşi Kore'nin başları yer alırken, arka yüzde Dionysos ayakta, kısa bir *khiton* giymiş, sol elinde *thyrsos*, sağ elinde *kantharos*

²⁸⁶ BMC Caria 135 no.9 pl. XXII 8; Head 1991, 623.

²⁸⁷ BMC Caria s.135 no.13 pl. XXII 9; Head 1991, 623.

²⁸⁸ Head 1991, 654; İdil 1999, 27.

²⁸⁹ Strabon XIV.1.46.

²⁹⁰ İdil 1999, 29.

²⁹¹ Steph. Byz. "Αθυμβροα.

²⁹² Konuk 2003, 157, 201 no. 138; Kistophoros, M.Ö. II. yy.da Pergamon'da kurulan Attaloslar Krallığı'na bağlı şehirlerde basılan sikkelere verilen addır. Ön yüzünde içinden sürünerek yılanlar çıkan ve bir sarmaşık çelengi ile sarmalanan *cista mystica* (kutsal sepet) adı verilen bir tip bulunmaktadır. Bu resim basımın Dionysos'a bağlı olduğunu göstermektedir (Karwiese 1995, 61–62; Konuk 2003, 153). *Cista mystica*, Dionysos'un khtonik karakteriyle ilişkilidir ki Pergamon'da khtonien bir tanrı olan *Dionysos Kategemon* kültü vardır (RE V/1 (1903) 1029; Anabolu 1988, 124). *Kistophor*ların arka yüzünde ise iki yanından birer yılanın dolandığı bir yay kılıfı ve darphaneyi belirleyen monogramlar ya da harfler yer alır (Konuk 2003, 153).

tutarken görülmektedir²⁹³. Dionysos aynı tarihten kimi sikkelerin ön yüzünde sarmaşık çelenkli başı ile yer almış, bu sikkelerin arka yüzünde Persephone'nin Hades tarafından kaçırılışı betimlenmiştir²⁹⁴ (Levha XII- Resim 46). Nysa çeyrek *kistophor*larının arka yüzünde yer alan, üzerinde asma yapraklarının bulunduğu üzüm salkımı da Dionysos ile ilişkili olmalıdır²⁹⁵.

Dionysos'un nympheler tarafından büyütüldüğü efsanevi Nysa Dağı'nın adını taşıyan kentin tiyatrosunun sahne yapısına ait altı adet podyum frizinde Dionysos'un yaşamından sahneler betimlenmiştir. Bunlardan birinci frizde sırasıyla bir satyros, sepet taşıyan bir maenad, silenos ve yine bir maenad betimlenmiştir (Levha XXIII- Resim 47). Podyumun ön kısmında ise bir nymphe, Mesogis Dağı'nı simgeleyen bir dağ nymphesi, dağdaki su kaynaklarını simgeleyen bir nymphe ile Maiandros nehrini ifade eden nehir tanrısı yer almaktadır. Sahne Dionysos'u büyüten Nysa ile devam etmekte, onu sırasıyla Eros, Hades ile eşi Kore ve Pan izlemektedir (Levha XXIII- Resim 48). İkinci podyum frizinde dans eden Maenadları Nysa'nın iki nymphesi, tanrıça Artemis, Athena, bir nymphe, Aphrodite ve Demeter izlemektedir (Levha XXIII- Resim 49). Sahnenin devamında Hermes bebek Dionysos'u bir nympheden alırken görülmekte, yan tarafta bir satyros yer almaktadır (Levha XXIV- Resim 50). Üçüncü frizde sırasıyla önünde bir keçi bulunan post giymiş bir satyros, Hermes, Silenos ve bir panter bulunmaktadır. Sahnenin devamında üç nymphe bebek Dionysos'a bir küvetin içinde banyo yaptırırken görülmektedir (Levha XXIV- Resim 51). Bunların yanında bir Pan ile bir maenad dans etmektedir (Levha XXIV- Resim 52). Frizin yan kısmında Eros ile Pan bağbozumunda görülmektedir. Oldukça tahrip görmüş olan dördüncü frizde asma sürgünlü bir ağacın yanında Hermes ile iki nymphenin yanında nehir tanrısı ve Eros betimlenmiştir (Levha XXV- Resim 53). Bu frizin yan tarafında iki satyros tarafından taşınan sarhoş Silenos kabartması bulunmaktadır (Levha XXV- Resim 54). Beşinci frizde tahrip olmuş bir satyros kabartması, üzerinde bir yılan bulunan arabasının içinde Demeter, yanında olasılıkla Hekate ve ikisinin arasında üstte uçan bir Eros, altta ise bir yaban domuzu yer almaktadır. Kompozisyonun devamında Demeter, Kore ve Triptolemos hububat tarlasında görülmektedir (Levha XXV- Resim 55). Bu sahnenin devamında Kore'nin kucağındaki Dionysos'un yanında üç korybant dans etmektedir.

²⁹³ BMC Lydia, 172 no.10 pl. XIX.3.

²⁹⁴ A.g.e., 173 no.16,17 pl. XIX 6,7.

²⁹⁵ A.g.e., 170-171 no.3,8 pl. XLII.3.

Frizin yan tarafında Pan, Dionysos ve Ariadne ile uçan Eros betimlenmiştir (Levha XXVI- Resim 57). Podyumun son frizi olan altıncı frizinin ön yüzünde oturarak sandalını bağlayan bir figür ile müzisyenler ve dans eden maenadlar görülmektedir (Levha XXVI- Resim 58). Frizin yan tarafında bir keçi ile Panterin arasında Pan bulunmaktadır (Levha XXVI- Resim 59). Podyum frizleri Vedat İdil tarafından Antoninler Dönemi'ne tarihlenmektedir²⁹⁶.

II.2.15. Orthosia

Nysa yakınında Maiandros'un güneyinde günümüzdeki Yenipazar/Ortaş mevkiinde yer alan Orthosia²⁹⁷, ilk sikkelerini M.Ö. II. yy.da darp etmiştir²⁹⁸.

Orthosia'da Dionysos kültürünün varlığını kanıtlayan M.Ö. I. yy.a ait sikkelerin ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı, arka yüzünde ise *thyrsos* bulunmaktadır²⁹⁹ (Levha XXVII- Resim 60). Ön yüzünde yine sarmaşık çelenkli Dionysos başı bulunan İmparatorluk Dönemi sikkelerinin arka yüzünde ön ayaklarını yukarı kaldırmış, başını geriye doğru çevirmiş, başın arkasından önüne doğru çapraz *thyrsos* bulunan bir panter betimlenmiştir³⁰⁰ (Levha XXVII- Resim 61).

II.2.16. Sebastopolis

Günümüzde Tavas İlçesi'nin Kızılca Köyü yakınlarında bulunan Sebastopolis'in en erken sikkeleri İmparatorluk Dönemi'ne tarihlenmektedir³⁰¹.

Vespasianus Dönemi'ne (M.S. 69–79) ait sikkelerin ön yüzünde sağa dönük Zeus başı arka yüzünde ise *thyrsos* bulunmaktadır³⁰² (Levha XXVII- Resim 62). Geç İmparatorluk Dönemi sikkelerinde ise ön yüzde sağa dönük sarmaşık çelenkli Dionysos başı arka yüzde yarı açılmış *cista mystica* içinden sürünerek çıkan bir yılan görülmektedir³⁰³ (Levha XXVII- Resim 63). Bakkhik Mysterlerin en karakteristik

²⁹⁶ İdil 1999, 43–49.

²⁹⁷ Strabon XIV.1.47; Sevin 2001, 112.

²⁹⁸ Head 1991, 624.

²⁹⁹ BMC Caria, 143 no.2 pl. XXIII 4; SNG Karien, Tafel 83, 2645.

³⁰⁰ BMC Caria, 143–144 no.4, 5 pl. XXIII 5,6.

³⁰¹ Head 1991, 624.

³⁰² BMC Caria, 146 no.1- Pl. XXIII.8.

³⁰³ A.g.e., 146 no.2- Pl. XXIII.9; SNG Karien, Tafel 83 2648.

sembollerinden biri olan *cista mystica* Dionysos'un sepeti olarak adlandırılmaktadır³⁰⁴. Söylenceye göre Titanlar tarafından parçalandığında Athena, Dionysos'un kalbini bir *cista* (sepet) içine saklamıştır³⁰⁵.

II.2.17. Tabae

Günümüzdeki Tavas'ta bulunan Tabae, Strabon tarafından Karia ile Phrygia sınırında yer alan kentler arasında sayılmakta ve Karialılar, Phrygialılar, Pisidialılardan oluşan karışık bir nüfusa sahip oldukları anlaşılmaktadır³⁰⁶.

M.Ö. I. yy.dan İmparator Nero'ya (M.S. 54–68) kadar olan dönem içinde Tabae sikkelerinin genellikle ön yüzünde yar alan Dionysos, sarmaşık çelenkli başı sağa dönük olarak betimlenmiş olup bu süre içerisinde değişmeden kalmıştır³⁰⁷ (Levha XXVIII- Resim 64, 65, 66). Bu sikkelerin arka yüzünde *thyrsos*³⁰⁸ (Levha XXVIII- Resim 64), bir altar üzerinde Dioskurlar'ın Pilei³⁰⁹ ve ayakları dibinde bir gemi pruvası bulunan Poseidon³¹⁰ yer almaktadır. Ön yüzünde imparatorun portresi bulunan Caracalla Dönemi (M.S. 198–217) ve Gallienus Dönemi (M.S. 253–268) sikkelerinin arka yüzünde yer alan Dionysos uzun bir *khiton* ve *khimation* giymiş, sola dönük, sağ elinde bir üzüm salkımı, sol elinde bir *thyrsos* ve ayakları dibinde bir panterle görülmektedir³¹¹ (Levha XXVIII- Resim 67). Gallienus Dönemi'ne ait başka bir sikkenin ön yüzünde yine imparatorun portresi yer alırken arka yüzde cepheden, başı sola dönük, sağ elinde bir *kantharos*, sol elinde ise *thyrsos* tutan tanrı çıplak betimlenmiş olup omzundan *khimation* sarmakta ve ayakları dibinde bir panter bulunmaktadır³¹² (Levha XXVIII- Resim 68).

³⁰⁴ Nilsson 1957, 96.

³⁰⁵ Tierney 1922, 80.

³⁰⁶ Strabon XII.7,2–3.

³⁰⁷ BMC Caria, 160 vd. ; Head 1991, 626.

³⁰⁸ SNG Karien, Tafel 86- 2705.

³⁰⁹ A.g.e., Tafel 86- 2706; Head 1991, 626.

³¹⁰ BMC Caria, 164 no.29,39- Pl. XXVII 14; SNG Karien, Tafel 86–2707; Head 1991, 626–627.

³¹¹ BMC Caria, 171 no.87, 98- Pl. XXVI 8; SNG Karien, Tafel 87–2730.

³¹² BMC Caria, 173 no.99- Pl. XXVI 7; SNG Karien, Tafel 87 2729.

II.2.18. Tralleis

Ksenophon tarafından Hellenika’da açıkça bir Karia kenti olarak bahsedilen³¹³ Tralleis, Aydın ilinin hemen kuzeyinde, Mesogis Dağları’nın güney yamacındaki yüksek tepelik üzerine kurulmuştur³¹⁴ Kentin Argoslular ve Trakhialı Traller tarafından kurulduğu ve adını da buradan aldığı söylenmektedir³¹⁵. M.Ö. II. bin yıl Hitit belgelerinde Atriya olarak geçtiği düşünülen kent daha sonradan Euanthia, Seleukeia, Antiokheia isimlerini almıştır³¹⁶. M.Ö. 26’da uğradığı büyük deprem felaketinin ardından Augustus’un yardımlarıyla onarılmış ve bu nedenle bir süre (Trajanus Dönemi’ne kadar) Kaisareia adını kullanmıştır³¹⁷. Kentin en erken sikkeleri Seleukeia adını taşıdığı M.Ö. III. sonuna tarihlenmektedir³¹⁸.

Dionysos, Geç İmparatorluk Dönemi’nden itibaren görülmeye başladığı Tralleis sikkelerinde baskın tiplerden biri olarak karşımıza çıkar. Ön yüzünde kentin baş tanrısı *Zeus Larasios*’un başı bulunan sikkenin arka yüzünde Dionysos cepheden, baş sola dönük, çıplak, yukarı kaldırdığı sağ elinde üzüm salkımı ve aşağı sarkıttığı sol elinde bir *kantharos* tutmaktadır³¹⁹. Başka bir sikkenin arka yüzünde Dionysos ve Apollon, panterler ve bir keçi tarafından sürülen bir araba içinde birlikte görülmektedir. Dionysos çıplak, panter derisiyle kaplı bir koltukta oturmaktadır ve sol eliyle tuttuğu *thyrsos*unu omzuna dayamıştır. Bedeninin üstü çıplak olan Apollon ise Lyra çalarken görülmektedir. Keçinin gerisinde çifte flüt çalan dazlak bir silenos bulunmaktadır³²⁰. Antonius Pius Dönemi’ne (M.S. 138–161) ait ön yüzünde imparatorun portresi bulunan bir sikkenin arka yüzünde ise beline kadar çıplak Dionysos, sağ elini başının gerisine atmış, bir satyros tarafından taşınmaktadır. Çıplak satyros bedeniyle Dionysos’u kucaklamış, sol elinde bir *thyrsos* tutmakta, Dionysos’un ayakları dibinde duran bir panter onları izlemektedir³²¹. Bir satyros tarafından taşınan sarhoş Dionysos, tanrının en yaygın tasvirlerinden biri olup farklı türde eserlerde tekrarlanmıştır. Bunlardan biri

³¹³ Ksenophon *Hell.* III.2.19.

³¹⁴ Şahan 2006, 4.

³¹⁵ Strabon XIV.1.42.

³¹⁶ Plinius *N.H.* V.108.

³¹⁷ Sevin 2001, 111.

³¹⁸ Head 1991, 659.

³¹⁹ BMC Lydia, 341 no.100.

³²⁰ A.g.e., 348 no.140 pl.XXXVI.7.

³²¹ A.g.e., 349 no.144.

Knidos'da bulunan bir kaseinin iç kısmına ait bir taban madalyonu üzerinde görülmektedir. Ön yüzünde Gordianus III'ün (M.S. 238–244) portresi bulunan bir sikkenin arka yüzünde sağa doru yürüyen bir panter üzerine oturmuş olan Dionysos, omzu üzerinde *thyrsos* ile görülmektedir³²². Ön yüzü öncekinin aynı şekilde olan bir sikkenin arka yüzündeki üzerinde üzüm salkımı bulunan asma dalı da Dionysos ile ilişkili olmalıdır³²³. Ön yüzünde Gallienus (M.S. 253–268) büstü bulunan sikkenin ön yüzünde Dionysos ayakta sola dönük, sol omzu ile bedeninin alt tarafı bir *khimaiton* ile sarılmış, sağ elinde *kantharos*, sol elinde ise *thyrsos* tutmakta ve ayakları dibinde bir panter bulunmaktadır³²⁴.

Bunların dışında kentte bir Dionysos tapınağı bulunduğu ve Dionysos şenliklerinin yapıldığı ileri sürülmektedir³²⁵.

II.2.19. Trapezopolis

Trapezopolis Salbakos Dağı'nın kuzeydoğu yamacında yer almaktadır. İlk sikkelerini Augustus Dönemi'nde basan kentin³²⁶. İmparatorluk Dönemi'ne ait bir sikke Trapezopolis'de Dionysos kültü varlığına işaret etmektedir. Ön yüzünde bir Demos başı bulunan bu sikkenin arka yüzünde yer alan çıplak ve sola dönük Dionysos, sol elinde *kantharos* sağ elinde *thyrsos* tutmakta ve ayaklarının dibinde bir panter bulunmaktadır³²⁷ (Levha XXVIII- Resim 69).

³²² A.g.e., 356 no.175.

³²³ A.g.e., 356 no.176.

³²⁴ A.g.e., 360 no.197.

³²⁵ RE V.6A/2 (1937) 2117–2120; Dinç 1998, 210; Şahan 2006, 7.

³²⁶ Head 1991, 627.

³²⁷ BMC Caria, 177 no.1 pl. XXVII 3.

III. BÖLÜM:

III.1. ANTİK ÇAĞ'DA ŞARAP YAPIMI

Eski Yunan tarımında önemli bir yer işgal ettiği bilinmesine karşın bağcılığa ilişkin bilgilerimiz sınırlıdır. Antik kaynaklardaki bağcılığa ilişkin verilen sınırlı bilgiler araştırmalarla nadiren kanıtlanmıştır. Antik yazarlardan Theophrastos, ekim zamanının sonbahar ve ilkbahar olduğunu ve dikim çukurlarının zamanından önce açılması gerektiğini belirtir³²⁸. Yazar gübrelemenin öneminden bahsederken asmaların dört yılda bir ya da daha uzun aralıklarla gübrenmesi gerektiğini söyler³²⁹. Hesiodos ise asmaların budanması işinden bahseder. Ona göre asmalar bahar geldiğinde budanıp, bağlar çapalanmalıdır³³⁰. Çapalama sırasında mineraller bakımından zengin olan toprağın, üzümün üzerine ince bir tabaka halinde örtmesi sağlanır, böylece üzümlere canlılık ve güç kazandırılmış olurdu³³¹. Hesiodos, asma tarımının son aşaması olan bağbozumunu şu şekilde ifade etmektedir³³²:

*“Orion ve Sirius göğün tepesine gelip de,
Gül parmaklı Şafak Kutup yıldızını gördü mü
O zaman, Perses topla getir bütün salkımlarını,
On gün on gece açıkta tut,
Altıncı gün çıkar özünü salkımların,
Doldur küplere Dionysos tanrının
Sevinç yüklü nimetlerini”*

Bu pasajdan da anlaşıldığı gibi bağbozumu eylül ayında yapılmaktadır³³³. Plinius “Eskiler üzümün ekinokstan önce olgunlaşmadığına inanıyorlardı” demektedir. Ona göre sıkı bir salkımından bir üzüm tanesi aldıktan sonra salkımda yeni bir tane büyümüyorsa bağbozumu vakti gelmiş demektir³³⁴. Antik Çağ'da müzik eşliğinde

³²⁸ Theophrastos 3, 2, 6 vd.

³²⁹ Theophrastos 3, 10.

³³⁰ Hesiodos 569 vd.

³³¹ Özdizbay 2004, 20.

³³² Hesiodos 609 vd.

³³³ Mendels 1999, 22.

³³⁴ Plinius N.H. XVIII 315 vd.

şarkılar söylenerek yapılan bağ bozumu sırasında üzüm salkımları orak biçiminde bir bıçakla toplanır, sepetlere doldurulur (Levha XXIX- Resim 70) ve şarap preslerine taşınırdı³³⁵. Cato, toplanan üzümlerin seçilmesi ve bunun ardından şarap preslerine taşınması gerektiğini söyler³³⁶. Şarap presleri genellikle bağ alanına yakın yapılır, böylece taşıma sırasında üzümün su kaybetmesi önlenmiş olurdu³³⁷.

Bundan sonra gelen şarap yapımı üç aşamadan oluşmaktadır: ayakla ezme, preste suyu çıkarma ve depolama kaplarında fermentasyon (mayalanma). Ayakla ezme daha sonra gelen presleme evresini kolaylaştırmak için suyun bir kısmının alınmasını sağlayan hafif bir sıkma süreciydi³³⁸. Ayakla ezilerek çıkarılan şıra yani üzümün suyu, havuzun deliğinden bir alt seviyedeki küplere akardı³³⁹ (Levha XXIX- Resim 71). Ezilen bu ilk üzümlerden yüksek kaliteli şarap elde edilirken diğer preslemelerde şarabın kalitesi düşmektedir³⁴⁰. Klasik Çağ'da üzümler, çuvallar içinde ya da iki ucunda birer sopa bulunan ahşap sandıklar içinde toplanmakta, bu sopaların karşılıklı hareketi ile üzümler sıkılmaktaydı³⁴¹. “Levyé pres”, “vida pres” ve “takoz pres”in Klasik Çağ'da icat edildiği bilinmektedir. Levyé preslerin en erken tipi, bir köşesinden duvara sabitlenmiş ahşap bir kiriş ve diğer tarafından bir halat yardımıyla çekilen ağırlıktan oluşuyordu³⁴². Bu yöntem M.Ö. VI. yy.a tarihlenen bir Attika vazosunda betimlenmiştir (Levha XXX- Resim 72). Burada bir ucu duvara sabitlenmiş ahşap kirişin diğer köşesinden büyük bir ağırlıkla bastırılarak iki hasır arasında bulunan üzümün sıkıldığı görülmektedir³⁴³. M.Ö. III. yy.da Grekler tarafından icat edilen ancak Romalılar tarafından geliştirilerek M.Ö. I. yy.da kullanılmaya başlanan ve olasılıkla daha etkili bir yöntem olan “vida pres”, ahşap bir blok ve büyük bir vidadan oluşuyordu (Levha XXX- Resim 73). Vidanın üzerindeki ahşap cıvata döndürülerek vidaya doğrudan baskı uygulanıyor böylece üzümlerin ezilmesi sağlanıyordu. Vida presin yaygın kullanımı

³³⁵ Forbes 1965, 75.

³³⁶ Cato 23-26.

³³⁷ Mendels 1999, 22.

³³⁸ White 1984, 67.

³³⁹ Doğer 2004, 82.

³⁴⁰ Cato 23-26; Varro 1.54.2-3; Mendels 1999, 22.

³⁴¹ Zemer 1977, 105; White 1984, 67.

³⁴² A.g.e., 67.

³⁴³ Zemer 1977, 105; White 1984, 67.

olasılıkla Roma ve Bizans Dönemi'nde olmuştur³⁴⁴. Yazılı kaynaklarda söz edilmeyen “takoz pres” Pompei'deki Vetti Evi'nin duvar resminde görülmektedir (Levha XXX-Resim 34). Resimde, iki dikey kereste arasında, ahşap levhaları ayıran kereste takozlar bulunmaktadır. Takozlar, uzun tokmaklar kullanılarak iki tarafından çekilmektedir. Altta ise suyun toplandığı bir tekne bulunmaktadır³⁴⁵. Presleme işlemi, şarap üretiminin endüstrileşme boyutuna ulaştığı Roma imparatorluğu gibi toplumlarda Latifundia villalarındaki (*villa rustica*) büyük işletmelerde (*torcularium vinarium*, *cella torcularia*) gerçekleştirilmekteydi³⁴⁶.

Üzüm suyunun çıkartılmasının ardından gelen üçüncü evrede yani fermantasyon sürecinde suyun içindeki şeker, alkol ve karbondioksit dönüşür. Böylece şarabın içindeki alkol seviyesi, üzümün içindeki şeker miktarıyla belirlenmiş olur. Fermantasyon bittiğinde şarap içi reçine ile kaplanmış amphoralara ince bir kumaştan geçirilerek süzülür ve birkaç hafta karanlık bir yerde soğumaya bırakılırdı³⁴⁷.

³⁴⁴ Forbes 1965, 142–144; Mendels 1999, 22.

³⁴⁵ White 1984, 70–71.

³⁴⁶ Doğer 2004, 82.

³⁴⁷ Peacock-Williams 1986, 32; Mendels 1999, 30.

III.2. KARİA BÖLGESİ'NDE ŞARAP ÜRETİMİ

III.2.1. Knidos

Knidos şarabı Antik dünyanın en kıymetli şaraplarından biriydi. Athenaeus bu özel şarabı şöyle tanımlar: “...*besleyicidir, kan yapar, bağırsakların çalışmasını sağlar ancak çok içildiği zaman mideyi zayıflatır*”³⁴⁸. Strabon ise tıbbi amaç için kullanılan şaraplar arasında Knidos şarabını da sayarak çok iyi cins şarap elde ettiklerini ifade eder³⁴⁹. Plinius Knidos’un *protropos* adı verilen özel bir şarabından söz eder. Bu, üzümlerin preslenmesinden önce çıkarılan birinci kalite ve tatlı bir şaraptır³⁵⁰. Topografyası tarım yapmaya elverişli olmamasına karşın Knidoslular, kentin çevresindeki engebeli arazileri teraslandırarak³⁵¹ tarımsal üretime yönelik toprak kazanmayı amaçlamışlar ve bu alanların önemli bir kısmını bağcılığa ayırarak Batı Anadolu’nun en büyük şarap üreticisi haline gelmişlerdir. Datça Yarımadası’nda yapılan araştırmalarla tespit edilen tarım teraslarından Hızırşah Köyü sırtlarındaki Maltepe mevkiinde yer alan teraslar Orta Çağ’da kullanım görmemeleri ve günümüzde de tarım dışı kalmış olmaları nedeniyle Antik Çağ’daki arazi uygulamasını iyi bir şekilde yansıtmaktadır. Bunlar topografyaya uygun eğimden dolayı 5–6 m.lik ince uzun teraslar halinde düzenlenmiştir. Kırıyap Burnu çevresindeki eğimli alanlarda moloz taş örgülü duvarlar ile yapılmış olan antik teras düzenlemeleri ince uzun, derinliğine 5–6 m şerit parsellerle bölünmüştür³⁵². Yarımada’nın batısında Kumyer Köyü Betçe Bölgesi; Knidos kentine yakın Barkaz mevkiinde tarımsal teraslandırma alanları gözlenmiştir. Büyük Liman’ın (Güney Limanı) batısındaki tepenin, limanı gören yamaçlarında konumlandırılmış olan tarım terasları “basamak teras” tipinde olup uzunluk ve

³⁴⁸ Athenaeus I.32E.

³⁴⁹ Strabon XIV.1.15.

³⁵⁰ Plinius XIV.75.

³⁵¹ Eğimli arazilerde tarım alanlarının genişletilmesine yönelik olarak oluşturulan teraslar büyük önem taşımaktaydı. Teraslar, tarıma elverişli alan yaratma dışında erozyonu önlemek, yağış sırasında su kaybını en aza indirmek bakımından da yararlıdır. “Basamaklı”, “zikkaz”, bazen de ağacın etrafını eğrisel şekilde çevreleyen “yarım ay” biçiminde olmak üzere farklı tiptedirler. Hangi tip terasların ne tür bitki için oluşturduğunu kestirmek çoğu zaman zordur. Bununla birlikte küçük bir alanı “daireesel” ya da “yarım daireesel” olarak teraslandırma sınırlı bir alana yayılan zeytin ağaçları için, “basamaklı” terasların ise asma yetiştirmek için uygun olduğu düşünülmektedir (Diler 1994, 44- 445).

³⁵² Tuna 1988, 145.

genişlikleri 1 m.ye kadar ulaşabilen iri taş bloklardan, polygonal, harçsız duvar tekniğinde yapılmıştır. Sağlam ve nitelikli işçilikleriyle dikkati çeken bu kalıntıların uzunlukları arazinin yapısına göre 100 m.yi aşmaktadır. Teras genişlikleri ise 3-5 m arasındadır³⁵³ (Levha XXXI- Resim 75, 76). Knidos kenti ve çevresinde saptanan zengin tarım teraslarına karşılık bölgede birkaç pres ağırlığı ve yatağı dışında işliklere ait olabilecek veriler çok azdır. Adatepe'nin Büyük Liman'a bakan yamacında kazıyla açığa çıkarılmış olan uzun dikdörtgen biçimindeki yapının bir bölümü, tekne ve kalıntının içindeki pres ağırlığından anlaşıldığı kadarıyla işlik olarak kullanılmıştır. Burada görülen işlik- tarım terası- liman ilişkisi, ürünü yetiştirme, presleme ve pazarlama arasında bir organizasyon olduğunu göstermektedir³⁵⁴. Strabon, Knidos'u çifte limanlı olarak tanımlar. Ona göre bunlardan biri açık, diğeri ise *trier*leri içine alan yirmi gemilik kapatılabilen bir limandır³⁵⁵. Güneydeki ticari liman daha büyüktür ve girişi her iki kenarındaki dalga kıranlarla kısmen kapatılmıştır³⁵⁶. Bu liman ünlü Knidos şarabını eski dünyaya taşımaktaydı³⁵⁷. Knidos özellikle Hellenistik Dönem'in başlangıcından itibaren Doğu Akdeniz'de ekonominin ve deniz ticaretinin gelişmesiyle artan talep doğrultusunda bağcılığa ve şarap üretimine ağırlık vererek pazarda kendine önemli bir yer edinmiştir³⁵⁸. Knidos'da şarap üretimine paralel olarak ticari amphora üretimi de gelişmişti. Kentin M.Ö. VI. yy.dan itibaren amphora ürettiği bilinmektedir. Bu üretim M.S. VII. yy.a kadar aralıklarla devam etmiştir. Knidos amphoralarının M.Ö. IV. yy.ın son çeyreğinden itibaren şarabın denetlenmesi ve vergilendirmesi amacıyla mühürlendiği anlaşılmış, böylece sistemli amphora üretiminin erken Hellenistik Çağ'da başladığı belirlenmiştir³⁵⁹. Form gelişimi M.Ö. IV. yy.dan itibaren takip edilebilen Knidos amphoraları başlangıçta Rhodos amphoralarına benzer tipte üretilirken, M.Ö. III. yy. ortalarında Knidos atölyeleri kendine özgü bir form geliştirerek kentin şarabının pazarda kolayca tanınır olmasını sağlamıştır (Levha XXXI- Resim 77). Nitekim bu dönemde ticaret yollarının açılmasıyla Knidos'un, ekonomisinin temelini oluşturan

³⁵³ Diler 1994, 443.

³⁵⁴ A.g.e., 446- 447.

³⁵⁵ Strabon XIV.2.15.

³⁵⁶ Bean 2000, 152.

³⁵⁷ Love 1968, 135.

³⁵⁸ Doğer 2004, 178.

³⁵⁹ Tuna 1988, 143; Şenol 1995, 8; Cankardaş Şenol 2006, 72.

şarap ticaretine ağırlık vererek artan talep doğrultusunda üretimini arttırdığı görülmektedir³⁶⁰. Knidos amphoralarına ait *Knidion* ibaresi taşıyan mühürlü kulplar, Atina Agorası, Delos ve Mısır'da yoğun olarak bulunmuştur³⁶¹. Delos'da M.Ö. II. yy.da kutlanan Posideia festivallerinin masraf listelerinde Knidos'dan alınan şaraba ilişkin kayıtlar görülmektedir³⁶². Knidos şarabının nispeten ucuz olması da tercih edilmesinin önemli nedenleri arasındadır³⁶³.

III.2.2. Rhodos Peraiası

Rhodos, M.Ö. III. yy.da denizde çok büyük bir üstünlük kurarak adanın karşısındaki geniş bir bölgeyi egemenliği altına almıştır. Strabon “Rhodos Peraiası” olarak adlandırılan bu bölgenin yine Rhodos topraklarına dahil olan Daidala'dan başlayıp Loryma yakınındaki Phoiniks Dağı'na kadar olan alanı içine aldığını ve Peraia'nın çevresinin yüz stadion olduğunu söyler³⁶⁴. Rhodos'un Karia'daki toprakları M.Ö. 188. yılında yapılan Apameia Barışı ile Maiandros'a kadar genişlerken Lykia'da ona bırakılmıştır³⁶⁵. Rhodos Peraiası (Levha XXXII- Harita 3) olarak adlandırılan bu bölge ana kara dışında Nysiros, Karpathos ve Simi Adalarını da içine almaktaydı³⁶⁶.

Hellenistik Dönem'de Rhodos'un ekonomisi büyük ölçüde şarap ihracatına dayanıyordu. Rhodos şarabı pek yüksek olmayan kalitesine rağmen tedavi edici özelliği ve ucuzluğu nedeniyle tercih edilmekteydi³⁶⁷. Likörüksü tadıyla *thetalassomenoi* ya da *vina salsa* (tuzlu ya da deniz suyu katılmış) adıyla anılan şarabının yanında Athenaeus Rhodos'un ünlü kuru üzümünden yapılan bir tatlı bir şarabından (*glukos oinos*) daha söz etmektedir³⁶⁸. Rhodos kent devleti artan talep doğrultusunda gerek adada gerekse karşı kıyısında bağcılığı teşvik etmiş, bağcılık faaliyetleri ile şarap üretimini düzenli bir

³⁶⁰ Şenol 1995, 8.

³⁶¹ Grace 1961, 28; Love 1968, 135.

³⁶² Malay 1983, 53.

³⁶³ Grace 1961, 28.

³⁶⁴ Strabon XIV.2.2.

³⁶⁵ Varinlioğlu 1990, 223.

³⁶⁶ Cankardaş Şenol 2006, 62; “Peraia” kelimesi Yunanca *το περα*’dan gelmektedir ve “Karşıyaka” demektir (Varinlioğlu 1990, 223).

³⁶⁷ Athenaeus I 31, 143.

³⁶⁸ Doğer 2004, 179-180.

kontrol mekanizmasıyla denetlemiş ve geliştirmiştir³⁶⁹. Karia Khersonesos'un doğusundaki Amos şehrinde bulunan erken Hellenistik Döneme ait kira mukavelelerini konu eden yazıtta kiracının tarlanın büyük bir kısmında üzüm dikmeye mecbur bırakıldığı görülmektedir³⁷⁰. Buna bağlı olarak aynı dönemde amphora üretim atölyelerinin kurulduğu görülür. Bu nedenle Peraia'da şarap üretiminin boyutları hakkında amphora üretim atölyelerinin yoğunluğuna bağlı olarak da fikir sahibi olabilmekteyiz. Nitekim amphora üretim atölyelerinin teras alanlarına yakın konumda bulundukları saptanmıştır.

Rhodoslular Knidos kent devletinin engebeli arazilerinde gerçekleştirdiği teras bağıcılığını benimseyerek kendi arazilerinde uygulamıştır³⁷¹. Bozburun Yarımadası'nda Marmaris'e bağlı Hisarönü-Çubucak mevkiinde orman içinde kalmış bağ terasları, Hisarönü ve Orhaniye yöresindeki bağcılık faaliyetlerinin ve şarap üretiminin kanıtı olup teras alanlarına yakın konumdaki amphora atölyeleri bu alandaki yoğun üretime işaret etmektedir. Orhaniye Köyü sınırlarında bulunan yamaçlar antik dönemde yoğun tarım yapıldığını kanıtlayan teras duvarlarıyla kaplıdır (Levha XXXIII- Resim 78). Orhaniye Köyü'nün 1.5 km. batısında bulunan dik yamaçlar asma tarımına uygun şerit biçiminde, sık teras duvarlarıyla dikkati çekmektedir. Bölgede gerçekleştirilen araştırmalar şarap üretiminin Bybassos³⁷² kenti çevresinde M.Ö. IV. yy. sonlarında başladığını, M.Ö. 275 yıllarından itibaren giderek gelişip büyüdüğünü ve M.Ö. 210 tarihlerine doğru ise yaklaşık 80 yıllık bir faaliyetten sonra henüz bilinmeyen bir sebepten ötürü M.S. I.-II. yy.ın sonunda yeniden parlamak üzere söndüğünü ortaya koymuştur³⁷³. Peraia'daki diğer önemli amphora üretim atölyeleri Marmaris Yarımadası'nda, Çamlıköy yakınlarında Çamlı-Çınar atölyesi ve bu atölyenin yakınındaki Karaca Çiftlik olarak adlandırılan mevkiide bulunan Karaca-Naltaş

³⁶⁹ Held 1999, 297; Doğer 2004, 178-179.

³⁷⁰ Salviat 1993, 151-161; Held 1999, 297.

³⁷¹ Doğer 2004, 178-179.

³⁷² 2006 yılında Bybassos'da gerçekleştirilen yüzey araştırması sırasında tespit edilen liman yapısı ve onunla ilişkili olan depo mahallesi Bybassos gibi küçük bir yerleşme için çok büyüktür. Bu nedenle bu yapılar topluluğunu tüm bölgenin limanı olarak görmek ve M.Ö. III. yy.da yoğunlaşan şarap üretimi ve ticareti ile ilişkilendirmek gerekmektedir (Doç Dr. A. Kaan Şenol ile kişisel iletişim).

³⁷³ Doğer-Şenol 2002, 10.

atölyesidir³⁷⁴. Bunların dışında Kallipolis civarında ve Turgut-Bayır'da amphora üretim atölyeleri saptanmıştır³⁷⁵. Bozburun Yarımadası, özellikle de Turgut-Hisarönü Köyü arasında kalan alan Hellenistik Dönem başlarıyla İ.Ö. II. yy. arasında önemli bir şarap üretim merkezidir. Bölgede yamaçların teraslanması sonucu 10-15 m. genişliğe sahip tarımsal alan kazanılmıştır (Levha XXXIII- Resim 79). 40-50 cm, yer yer de 1 m. boyutlarında yerel taşlarla yapılan duvarlar arazide 1-1.5 m. yüksekliğe kadar korunmuştur. Turgut Köyünün güney doğusunda denize ulaşan yolun üzerinde iri bloklarla inşa edilmiş, birbirine paralel, üç antik teras duvarının varlığı saptanmıştır (Levha XXXIII- Resim 80; Levha XXXIV- Resim 81). Yaklaşık 20 m.lik uzunluk ve yer yer 1-1.5 m. yüksekliğe kadar korunmuş olan duvarlar iki sıra halinde ve yerel taşlarla yapılmıştır. İki teras duvarı arasında 16.50 m.lik dikdörtgen tarım alanları bulunmaktadır. Turgut Köyü sınırlarında bulunan bu antik tarım terasları Klasik Dönem'in sonlarında kullanılmaya başlanmış, Hellenistik Dönem'de ticarete görülen artışa paralel olarak Roma Dönemi'nde de kullanım görmüş oldukları düşünülmektedir. Bu teras duvarlarının batısında paralel bir teras duvarı üzerinde Hellenistik Dönem'de kullanıldığı bilinen kare biçimindeki pres taşı (Levha XXXIV- Resim 82) arazideki tarımsal üretimin niteliği hakkında bilgi vermektedir. Bu tip pres taşlarının zeytin ezmekte kullanıldığı gibi üzüm ezme işlerinde de kullanılmış oldukları düşünülmektedir. İşliklerde bulunana pres yataklarının tipi, zeytinyağı üretimi için mi yoksa şarap üretimi için mi kullanıldıkları konusunda tam bir fark oluşturmadığından, bunların kullanım amaçlarını belirlemek güçtür. İşliklerdeki baskı kollu preslerde gerçekleştirilen ezme işlemi sırasında, üzümün suyu pres yatağı üzerindeki kanallar yoluyla akıtaca ulaştıktan sonra biriktirme havuzunda toplanmaktaydı. Peraia'da zeytinyağının biriktirilmesi amacıyla kullanılan büyük boyutlu havuzların bulunmamış olması, bu işliklerin genellikle şarap üretimine yönelik olarak kullanıldığını düşündürmektedir. Bununla birlikte M.Ö. II. sonlarında şarap endüstrisinin bir kriz

³⁷⁴ Rodos Peraiası'ndaki Amphora Üretim Atölyeleri ve üretilen amphoraların tipolojileri hakkında detaylı bilgi için Bkz. Doğer, E.-Şenol, A.K., "Rhodos Peraiasında İki Yeni Amphora Atölyesi" *AD IV*, 1995, s.59-73; Doğer, E.-Şenol, A.K., *Rhodos Peraiası Amphora Atölyeleri* (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Araştırma Projesi), İzmir 2002; Cankardaş Şenol, G.-Şenol, A.K.- Doğer E., "Amphora Production in the Rhodian Perea in the Hellenistic Period" *Transport Amphorae and Trade in the Eastern Mediterranean*, Athen 2002, s. 353-359.

³⁷⁵ Bean-Cook 1957, 66; Doğer-Şenol 2002, 26.

yaşadığı varsayımı göz önünde bulundurulduğunda, işliklerin zeytinyağı üretimi için de kullanılmış olması olasıdır³⁷⁶.

Rhodos Peraiası'nda tarım terasları bakımından yoğun olan diğer bir yöre Loryma Yarımadası'dır. Özellikle Loryma ve Thyssanos arasında kalan alanda yamaçlar teraslarla kaplıdır. Loryma Yarımadası'nda ve Loryma kentinde bulunan 4-8 m. genişliğindeki dar, şerit biçimindeki teraslar, asma tarımına uygun yapıdadırlar (Levha XXXIV- Resim 83). Loryma kentinin kırsalında yapılan araştırmalar bölgede yapılan tarımın çiftlik yerleşimleri tarafından organize edildiğini ortaya koymuştur³⁷⁷. Özellikle Apollon kutsal alanının batısında bulunan ve Kybele Deresi olarak adlandırılan alanda iyi korunmuş çiftlik yerleşimleri Loryma'da yoğun şarap üretildiğini gösteren işlikleriyle dikkati çekmektedir. Yörede gerçekleştirilen araştırmalarda zeytin kırmak için kullanılan *trapetum*ların bulunmaması bunu destekler görünmektedir. Ancak aynı preslerde zeytinyağı üretilmiş olabileceği de göz ardı edilmemelidir.

III.2.3. Diğer Merkezler

Aydın İli, Çine İlçesi'ne bağlı Eski Çine Köyü'nün doğusunda yer alan **Gerga** kentinin kuzeybatı ve güney yamaçlarında yoğunlaşmış olan tarım teraslarında (Levha XXXV- Resim 85, 86) duvarlar 1.50-2.00 m yüksekliğe kadar korunabilmiş olup bazı yerlerde yaklaşık 50 m uzunluğa kadar izlenebilmektedir. Arazinin yapısına uygun olarak "basamaklı teras" biçiminde inşa edilmiş olan Gerga terasları bu özelliği ile Knidos ve çevresindeki antik tarım teraslarıyla karşılaştırılabilir. Bu şekildeki nitelikli teraslarda zeytin ve özellikle asma yetiştirildiği düşünülmektedir. Tarım teraslarının yoğunluğuna karşılık kentte işlik ya da işlik döşemi olarak işlevlendirilmiş az sayıda kalıntıya rastlanmıştır. Bunlardan biri temenos terasının güneydoğu köşesine yakın olup tek kayadan oyulma, kabaca dikdörtgen şekilli, sığ bir tekneden oluşmaktadır (Levha XXXV- Resim 87). Tekne, yerleştirildiği alandaki arazi eğimi nedeniyle alttan kalın yassı taş bloklarla desteklenerek oluşturulan düz bir zemine oturtulmuştur. Genel yapısıyla üzüm tanelerinin ayakla ezilip ardından aynı yerde baskı kolu yardımıyla preslendiği sığ bir üzüm presi teknesi özelliğindedir. Dıştan 3.30x2.20 m boyutlarında ve 0.20 m derinliğinde ve tabanı düzleştirilmiş olan teknenin dış kenarları farklı kalınlıkta olup uzun kenarların ortasında karşılıklı ve dikey olarak oyulmuş 0.20- 0.30

³⁷⁶ A.g.e., 9, 14.

³⁷⁷ A.g.e., 12.

m genişliğinde açıklıklar bulunmaktadır. Bunlardan biri baskı kollu pres tekniğinde çalıştırılan zeytin ve üzüm preslerindeki baskı kolu ucunun desteklendiği geçme yuvası, ikinci açıklık ise tekne içinde sıvı toplama yeri olmadığından sıvının dışarı akıtılmasını sağlıyor olmalıdır³⁷⁸. Kentte pres olarak işlevlendirilmiş başka bir yapı temenos terası önünde yer almaktadır. Kabaca dikdörtgen şeklinde yontulmuş olan kaya bloğunun içi 1.43 m çapında ve 0.20 m derinliğindedir. Havan-pres tipindeki döşemin tabanı düzleştirilmiş olup tabanın köşesinde 0.09x0.09 m ölçülerinde bir tahliye deliği ile pres yatağı kenarında 0.43 m uzunluğunda bir sıvı akıtma kanalı bulunmaktadır³⁷⁹.

Halikarnassos ve **Myndos** kentlerinin şarapları Athenaeus tarafından şu şekilde anlatılmaktadır: *“Dikkatli bir şekilde deniz suyu katılan şaraplar bağırsakları yumuşatır, mideyi çalıştırır, şişkinlik yapmaz ve sindirime yardımcı olur. Bu şaraplara örnek Myndos ve Halikarnassos’tur”*³⁸⁰. Myndos’ta Antik Çağ limanının doğu yakasındaki alçak yamaç üzerinde yerli kayayla oyulmuş bir şarap presine ait kalıntılar saptanmıştır (Levha XXXVI- resim 88). Tahribat nedeniyle döşemleri güçlüklerle izlenebilen işliğin teknelerinden en iyi korunmuş olanı 3x3.40 m ölçülerindedir. Tekne tabanı eğimli yapılmış olup sıvının toplama havuzuna kolayca akmasını sağlamak için, eğimin fazla olduğu yere oyulmuş yuvarlak pres yatakları birer kanalla dikdörtgen toplama havuzunun kenarına bağlanmışlardır³⁸¹. Myndos şarap presi, dikdörtgen şeklinde toplama havuzu ve ona uzun kanallarla bağlanan yaprak şeklindeki pres yatakları olan Arykanda şarap presi ile aynı tip içerisinde değerlendirilebilir³⁸².

Aydın İli’nin, önceleri Demircideresi olarak bilinen, günümüzdeki Karpuzlu İlçesi’nde yer alan³⁸³ **Alinda**’da, kentin iki akropolü arasında, yerli kayaya oyulmuş baskı kollu pres (Levy pres) tipinde bir şarap ya da zeytinyağı presi bulunmuştur (Levha XXXVI- Resim 89). 1.50 m genişliğindeki, tabanı düzleştirilmiş olan pres yatağı ile bunun önünde bulunan 0.80 m çapındaki yuvarlak sıvı toplama havuzundan oluşmaktadır. Toplama havuzu yönünde eğimlendirilmiş pres yatağının tabanında sıvı

³⁷⁸ Diler 1996, 317–318.

³⁷⁹ A.g.e., 320.

³⁸⁰ Athenaeus I.32E, 33B.

³⁸¹ Diler 1993, 508–509; Diler 1994, 441.

³⁸² İçinde M.S. IV. yy.a ait bir sikke ve çok sayıda cam eşya bulunan ve Anadolu’da kazıyla araştırılmış ender örneklerden olan Arykanda şarap işliği için bkz. Bayburluoğlu, C., “1986 Yılı Arykanda Kazısı Raporu”, IX. KST II, Ankara 1987, s. 140-141.

³⁸³ Paton-Myres 1896, 240; Özkaya-San-Barın 1998, 299.

akıtma kanalları izlenebilmektedir. Toplama havuzu ile aynı eksen üzerinde, kaya içine oyulmuş, pres kalası ucunu desteklediği yuva bulunmaktadır. Presin küçük boyutlu olması daha çok çok günlük gereksinimleri karşılamaya yönelik olduğunu göstermektedir³⁸⁴.

Athenaeus'un şarabı hakkında bilgi verdiği diğer bir merkez Latmos Dağları'nın güneybatı eteğinde, Bafa Gölü kıyısında bulunan **Latmos Herakleia**'dır. Ona göre burada diğer şaraplarla karıştırılmaya uygun, sert ve güzel kokulu bir şarap üretiliyordu³⁸⁵.

³⁸⁴ Diler 1996, 316; Özkaya-San-Barın 1998, 302.

³⁸⁵ Athenaeus I.32C.

SONUÇ

Karia Bölgesi'nde Dionysos kültü saptanan merkezler iç Karia'da, Karia ile Phrygia arasında sınır teşkil eden Salbakos Dağı çevresinde Antiokheia, Apollonia Salbake, Attuda, Kidramos, Trapezopolis; Karacasu yakınlarında Aphrodisias; Karia ile Lydia sınırında Mesogis Dağları'nın güneyinde Mastaura, Nysa, Tralleis; Yenipazar yakınında Orthosia; Tavas çevresinde Sebastopolis ve Tabae; Çine yakınlarında Alabanda ve Harpasa; Mylasa yakınında Euromos'tur. Kıyı Karia'da ise Bodrum Yarımadası'nda Myndos ve Halikarnassos; Mandalya Körfezi'nin kuzeyinde Iasos ve Datça Yarımadası'nda Knidos'dur (Levha XII- Harita 2).

Bölgede Dionysos kültürüne ilişkin en fazla veri sikkelerden sağlanmıştır. Dionysos bu sikkeler üzerinde *thyrsos* dışında en çok, şarap tanrısı kimliğine işaret eden ve bölge ekonomisinde bağıcılığın önemini vurgulayan üzüm salkımı ve *kantharos* ile betimlenmiştir. Üzüm salkımı ile Antiokheia, Aphrodisias, Apollonia Salbake, Harpasa, Iasos, Kidramos, Mastaura, Myndos, Nysa, Tabae, Tralleis sikkelerinde; *kantharos* ile Antiokheia, Aphrodisias, Attuda, Harpasa, Iasos, Knidos, Nysa, Tralleis ve Trapezopolis sikkelerinde görülmektedir. Sebastopolis'de ise khtonik kimliğine işaret eden *cista mystica* ile birlikte görülmektedir. Tanrının en fazla birlikte görüldüğü hayvan panter olup Antiokheia, Aphrodisias, Apollonia Salbake, Attuda, Harpasa, Iasos, Kidramos, Mastaura, Orthosia, Tabae, Tralleis ve Trapezopolis sikkelerinde görülmektedir. Dionysos'un ana tanrıça ile ortak kültüne işaret eden panter ve tanrının atribütü olan *thyrsos*, onun doğa tanrısı kimliğini vurgulamakta ve doğanın yeniden uyanışı ile tanrının bu olayın müjdecisi olduğunu ifade etmektedir. Bu bilgiler ışığında Dionysos'un Karia Bölgesi'nde “şarap tanrısı” ve “doğa tanrısı” olarak tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Bunların dışında Mastaura'da Stephanos Byzantios tarafından yerel bir Karia tanrısı olarak söz edilen *Dionysos Masaris* kültü vardır. *Masaris*'in ne anlama geldiği bilinmemekle birlikte üzüm bağlarını tilkilerden koruduğu düşünülen Lydialı *Dionysos Bassareus* ile ilişkilendirilmiştir.

Bugünkü bilgilerimiz ışığında Dionysos hiçbir Karia kentinin baş tanrısı olarak görünmemektedir. Ancak çeşitli kentlerin baş tanrıları ya da baskın kültürleriyle karıştığı ve sikkeler üzerinde bu tanrıların atribütü ya da hayvanlarıyla birlikte yer aldığı görülmektedir. Örneğin Alabanda'da Dionysos kültürünün Apollon kültü ile karıştığı görülmektedir. Burada Apollon'a Dionysos'un bir epitheti olan *Kissios* epitheti verilmiş

olup arka yüzünde *Apollon Kissios*'un bulunduğu Alabanda sikkesinin ön yüzünde sarmaşıklı Dionysos başı yer almaktadır. Aphrodisias'da ön yüzünde Dionysos başı bulunan kimi sikkelerin arka yüzünde ise açık kanatlı bir kartal bulunmaktadır ki bu kentin kuruluş mitosuyla ilişkili olan *Zeus Nineudios*'u akla getirmektedir. Euromos'da bir sikkenin arka yüzünde Dionysos başı, bir geyik ve önünde çiftli balta yer almaktadır ki her ikisi de *Zeus Euromeus* ile ilişkilidir. Çiftli balta *Zeus Euromeus*'nun atribütü olmakla birlikte arka yüzünde sarmaşıkla taçlandırılan çiftli baltanın olduğu bir Euromos sikkesi çiftli balta ile simgelenen bir Dionysos tapınımı olasılığını düşündürmektedir. Myndos'da ön yüzünde Dionysos başı bulunan sikkelerin arka yüzünde kanatlı yıldırım demeti bulunduğu görülür. Baş tanrısı Hades olan Nysa kentinde Dionysos'un ikincil olarak en önemli tanrı olduğu anlaşılmaktadır. Tralleis'de ise kentin baş tanrısı *Zeus Larasios*'un bulunduğu sikkelerin arka yüzünde Dionysos tek başına ya da Apollon ile birlikte yer almıştır.

Nümizmatik verilerin çoğu Roma İmparatorluk Dönemi'ne ait olup Karia ile Phrygia ve Lydia sınırındaki kentlerde M.S. II. ve III. yy.larda yoğunlaşmaktadır. En erken tarihli sikkeler M.Ö. II. yy.dan olup Euromos, Myndos ve Nysa kentlerinden gelmektedir. Epigrafik kanıtlar bizi daha erken tarihlere götürmektedir. En erken tarihli yazıt M.Ö. IV. yy.a ait olup Knidos'dan gelmekte ve kentte bir Dionysos şenliği yapıldığını kanıtlamaktadır. M.Ö. III. yy.a tarihlendirilen başka bir Knidos yazıtında Dionysos şenliğine katılmak için kent dışından gelen yabancıların geçici olarak kente yerleşmesine izin verildiğinden bahsedilmektedir. Atina'da kutlanan ve beş ya da altı gün süren *Büyük Dionysia* için kente Yunanistan'ın çeşitli bölgelerinden insanlar geldiği bilinmektedir. Bu bilgiler ışığında Knidos'un da Dionysos bayramı süresince Kariyalıları çevresinde toplayan bir merkez olduğu düşünülebilir. Halikarnassos'da Dionysos kültü varlığını kanıtlayan iki yazıttan biri M.Ö. III. yy.a, diğeri ise M.Ö. I. yy.a ait olup, ikincisinde Bakkhik *orgi*aların kutlandığı bir kutsal alana değinilmektedir. M.Ö. II. yy.a tarihlendirilen Iasos yazıtı ise tiyatro ile ilişkili olup Iasoslu birinin, tiyatronun *kaveas*ının bir bölümü ile *bemayı* Dionysos'a ve yurttaşlara adadığından bahsetmektedir.

Sikkeler ve yazıtlar dışında Aphrodisias'dan bebek Dionysos'u taşıyan Satyros heykeli; Knidos'dan üzerinde bir satyrosa yaslanmış sarhoş Dionysos'un betimlendiği bir kasenin madalyon kısmı ve Nysa'da Dionysos'un yaşamından sahnelerin

betimlendiği tiyatronun sahne yapısına ait podyum frizlerindeki kabartmalar da söz konusu kentlerdeki Dionysos kültürünün önemini gösteren önemli eserlerdir.

Dionysos kültüne ilişkin verilerin, Karia ile Phrygia ve Lydia sınırındaki kentlerde yoğunlaştığı görülmektedir. Buna bağlı olarak Dionysos tapınımının bu kentlerde Phrygia ve Lydia etkili olması olasıdır. Nitekim Herodotos, Mısır'da yerleşmiş olan Kariyalıların dini inançlarına ilişkin ipucu vermekte ve Dionysos'a eşitlenen Osiris bayramlarında Kariyalıların bıçaklarla yüzlerini dilim dilim kestiklerini belirtmektedir³⁸⁶. Bu, en azından Phrygia açısından Karia inancı üzerindeki Kybele bayramlarının etkisini göstermektedir³⁸⁷.

Antik kaynakların şarapları hakkında bilgi verdiği Karia kentleri Knidos, Halikarnassos, Myndos ve Latmos Herakleia'dır. Bu merkezlerden Knidos, Halikarnassos ve Myndos'da Dionysos kültü bulunduğu belirlenmiştir.

Özellikle Knidos, tarımsal alan kazanma amacıyla engebeli arazilerinde uyguladığı ince uzun yapıdaki "basamak teras" olarak adlandırılan terasların büyük bir bölümünü asma tarımına ayırarak Batı Anadolu'nun en büyük şarap üreticisi haline gelmiş ve dönemin diğer büyük şarap üreticisi Rhodos'la rekabet etmiştir. Asma tarımına uygun olduğu bilinen "basamak teras" tipi teraslar Gerga'da ve Rhodos Peraiası'nda da uygulanmıştır. Bölgede işlik olarak adlandırılabilir çok az kalıntıya rastlanmıştır. Myndos'da, Arykanda örneği ile aynı özelliklere sahip olan ancak tahribat nedeniyle yapısı güçlüğüle izlenebilen bir şarap işliği saptanmıştır. Pres yataklarının tipi kullanım amacı konusunda tam bir fark oluşturmadığından şarap için mi, zeytinyağı için mi kullanıldıklarını belirlemek güçtür ancak özellikle şarap endüstrisinin krize girdiği dönemlerde zeytin üretimi için de kullanılmış olmalıdırlar. Kıyı Karia'da gözlenen ortak nokta tarım terasları, işlikler, liman ve amphora üretim atölyelerinin birbirine yakın konumda saptanmış olmalarıdır ki bu, ürünün yetiştirilmesi, işlenmesi, paketlenmesi ve pazarlanması arasında bilinçli bir organizasyon bulunduğunu yani ticari amaçlı bir üretim olduğunu göstermektedir.

³⁸⁶ Herodotos II 61.

³⁸⁷ Perrot- Chipiez 1977, 304.

ÖZET

Bu çalışmada, antik çağ'da Karia Bölgesi'nde Dionysos kültü ne şarap üretimi incelenmiştir.

Özellikle sikkeler ve yazıtlar yardımıyla 19 Karia kentinde Dionysos kültü bulunduğu saptanmıştır. Bu kentler: Alabanda, Antiokheia, Aphrodisias, Apollonia Salbakos, Attuda, Euromos, Halikarnassos, Harpasa, Iasos, Kidramos, Knidos, Mastaura, Myndos, Nysa, Orthosia, Sebastopolis, Tabae, Tralleis, Trapezopolis'dir. Dionysos bu kentlerin sikkeleri üzerinde en çok *thyrsos*, *kantharos* ve üzüm salkımı ile betimlenmiştir. Tanrının en çok birlikte görüldüğü hayvan panterdir. Bu nedenle Dionysos'un Karia Bölgesi'nde “şarap tanrısı” kimliğinin yanı sıra “doğa tanrısı” olarak da tapınım gördüğü anlaşılmıştır. Knidos'dan gelen yazıt ise kentte bir Dionysos şenliği yapıldığını kanıtlamaktadır.

Karia Bölgesi'nde dağlık alanlar teraslandırılarak tarımsal alan kazanma yoluna gidilmiştir. Özellikle Knidos tarafından uygulanan ve asma tarımına uygun olduğu bilinen “basamak teras” tipindeki teraslar Gerga ve Rhodos Peraiası'nda da görülmektedir. Knidos, Myndos, Bybassos, Alinda ve Gerga, kentlerinde şarap presi olarak kullanılmış presler tespit edilmiştir.

ABSTRACT

In this study, the cult of Dionysos and wine production in Caria Region in antiquity are examined.

The cult of Dionysos is established in 19 Carian cities by means of the coins and inscriptions. These cities are Alabanda, Antiocheia, Aphrodisias, Apollonia Salbace, Attouda, Euromus, Halicarnassus, Harpasa, Iasus, Cidramus, Cnidus, Mastaura, Myndus, Nysa, Orthosia, Sebastopolis, Tabae, Tralleis, Trapezopolis. Dionysos is depicted with his attributes *thyrsos*, *kantharos* and grape cluster on the coins. He is mostly seen with panther. Therefore, Dionysos is worshipped as both “god of nature” and “god of wine” in Caria Region. In addition to coins, inscriptions of Aphrodisias, Halicarnassus, Iasus and Cnidus have confirmed the cult of Dionysos in Caria Region. Particularly, inscriptions from Cnidus have pointed out the existence of feast in honour of Dionysos in Cnidus.

Rough areas were terraced for agricultural zone in the Region. “Step terrace” is favorable for vine agriculture and particularly this was carried out in Knidos and also appeared in Gerga and Rhodos Peraea. Wine presses have been found in Cnidus, Myndus, Bybassus, Alinda and Gerga.

LEVHALAR LİSTESİ

LEVHA I

Harita 1: Karia Bölgesi (Bean 2000, xvii).

LEVHA II

Resim 1: Kırmızı Figürlü bir Attika hydria'sı üzerinde Dionysos'un birinci doğumu, M.Ö. 400 civarı (Carpenter 2002, resim 107).

Resim 2: Kırmızı Figürlü bir Attika lekythos'u üzerinde Dionysos'un Zeus'un baldırından doğumu, M.Ö. 460 civarı, Boston Museum of Fine Arts (Carpenter 2002, resim 108).

LEVHA III

Resim 3: Kırmızı Figürlü bir Attika kasesi üzerinde Pentheus'un ölümü, M.Ö. 480 civarı (Carpenter 2002, resim 134).

Resim 4: Naxos yolculuğu sırasında korsanların Dionysos tarafından yunusa dönüştürülmesi (Buschor 1940, 127- resim 144).

LEVHA IV

Resim 5: Ariadne'yi terk eden Theseus ve Dionysos Ariadne'yi götürürken (Carpenter 2002, resim 249).

Resim 6: Siyah figürlü bir Attika destekli krateri üzerinde Hephaistos'un Olympos'a götürülüşü, M.Ö. 550 civarı, New York Metropolitan Museum (Carpenter 2002, resim 5).

LEVHA V

Resim 7: Kırmızı Figürlü bir Attika amphorası üzerinde Dionysos'un erken dönem betimlerinden biri, M.Ö. 480 civarı, London British Museum (Carpenter 2002, resim 48).

Resim 8: Kırmızı Figürlü bir Attika pelikesi Üzerinde sakalsız, kadınsı ve Apollon tipinde Dionysos, M.Ö. 340 civarı, London British Museum (Carpenter 2002, resim 49).

LEVHA VI

Resim 9: Maenadlar (Buschor 1940, 155- resim 174).

Resim 10: Bir hayvanı parçalayan maenad (Hellmut 1967, taf. 91-2)

LEVHA VII

Resim 11: Silenos ve Nymphe (Buschor 1940, 80- resim 91).

Resim 12: Maenad (Buschor 1940, 156- resim 175).

LEVHA VIII

Resim 13: Dionysos Dendrites (DA, 626- fig. 706).

Resim 14: Liknon (Nilsson 1957, 35- fig.8 b).

LEVHA IX

Resim 15: Dionysos, *Bassilina* ile evlenmeye giderken (Boardman 1993, fig 247).

Resim 16: Atina'daki Dionysos Eleutherios Tiyatrosu'nun kabartmalarındaki Dionysos ve *Bassilina*'nın düğünü sahnesi (Sturgeon 1977, 39- fig. 4).

LEVHA X

Resim 17: Aiora (Buschor 1940, 212- resim 230).

Resim 18: Dionysos khorusu (Boardman 2002, fig. 333).

LEVHA XI

Resim 19: Dionysos'a şarap sunusu yapılmaktadır (Buschor 1940, 223- resim 242).

LEVHA XII

Harita 2: Karia Bölgesi'nde Dionysos kültü saptanan merkezler.

LEVHA XIII

Resim 20: Arka yüzünde Dionysos bulunan Aphrodisias sikkesi (Macdonald 1992, Type 105, pl. XIII - R271).

Resim 21: Arka yüzünde Dionysos bulunan Aphrodisias sikkesi (Macdonald 1992, Type 105, pl. XIII - R272).

Resim 22: Arka yüzünde Dionysos bulunan Aphrodisias sikkesi (Macdonald 1992, Type 105, pl. XIII - R273).

Resim 23: Arka yüzünde Dionysos bulunan Aphrodisias sikkesi (Macdonald 1992, Type 139, pl. XVII- R365).

Resim 24: Ön yüzünde Dionysos başı bulunan Aphrodisias sikkesi (Macdonald 1992, Type 150-151, pl. XVIII- O205).

Resim 25: Arka yüzünde yürüyen bir panter bulunan Aphrodisias sikkesi (Macdonald 1992, Type 151, pl. XVIII- R383).

Resim 26: Arka yüzünde açık kanatlı bir kartal bulunan Aphrodisias sikkesi (Macdonald 1992, Type 150, pl. XVIII- R384).

LEVHA XIV

Resim 27: Aphrodisias Satyrosu (Smith 2002, Resim 154).

LEVHA XV

Resim 28: Arka yüzünde Dionysos bulunan Apollonia Slabake sikkesi (BMC Caria, pl. IX 7).

Resim 29: Arka yüzünde Dionysos bulunan bir Attuda sikkesi (BMC Caria, pl. X 14).

Resim 30: Ön yüzünde Zeus (ya da Dionysos) başı, arka yüzünde ise sarmaşıkla taçlandırılan çiftli balta bulunan Euromos sikkesi (BMC Caria, pl. XVII 3).

LEVHA XVI

Resim 31: Halikarnassos'dan yazıt (Hirschfeld-Marshall 1893-1916, 78- no. DCCCCII).

Resim 32: Halikarnassos, yazıt (Hirschfeld-Marshall 1893-1916, 78- no. DCCCCIX).

LEVHA XVII

Resim 33: Iasos, yazıt (CIG II, no.2681).

Resim 34: Arka yüzünde Dionysos bulunan Iasos sikkesi (SNG Karien, Tafel 81- 2557).

Resim 35: Arka yüzünde Dionysos bulunan Kidramos sikkesi (SNG Karien, Tafel 82 – 2590).

LEVHA XVIII

Resim 36: Knidos, yazıt (Hirschfeld-Marshall 1893-1916, no. DCCLXXXVIII).

LEVHA XIX

Resim 37: Knidos, yazıt (Hirschfeld-Marshall 1893-1916, no. DCCLXXXVI).

Resim 38: Ön yüzünde Dionysos başı arka yüzünde ise üzüm salkımlı bir asma dalı bulunan Knidos sikkesi (BMC Caria, pl. XVI 4).

LEVHA XX

Resim 39: Knidos'dan ele geçmiş olan ve üzerinde bir satyrosa yaslanmış sarhoş Dionysos'un betimlendiği, bir kasenin madalyon kısmı (Özgan 1993, 186- resim 19).

Resim 40: Amsterdam Allard Pierson Müzesi'nde korunmakta olan kasenin madalyon kısmı (LIMC III/2, 324- no.264)

LEVHA XXI

Resim 41: Atina'da ele geçmiş üzerinde sarmaşık çelenkli bir Dionysos başı bulunan Knidos amphora mührü (Jöhrens 1999, 99- no. 259).

Resim 42: Arka yüzünde Dionysos bulunan Mastaura sikkesi (BMC Lydia, pl. XVII 5).

Resim 43: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı arka yüzünde ise kanatlı yıldırım demeti bulunan Myndos sikkesi (BMC Caria, pl. XXII 8).

Resim 44: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı arka yüzünde ise üzüm salkımlı bir asma dalı bulunan Myndos sikkesi (BMC Caria, pl. XXII 9).

LEVHA XXII

Resim 45: Arka yüzünde Dionysos'un betimlendiği Nysa *kistophoru* (Konuk 2003, 157, 201- no. 138).

Resim 46: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı arka yüzünde ise Persophone'nin Hades tarafından kaçırılışının betimlendiği Nysa sikkesi (BMC Lydia, pl. XIX 7)

LEVHA XXIII

Resim 47: Nysa tiyatrosu podyum frizi detayı, silenos (İdil 1999, 43- resim 21).

Resim 48: Nysa tiyatrosu podyum frizi, bir nymphe, Mesogis Dağı'nın nymphesi, su kaynaklarını simgeleyen nymphe ve nehir tanrısı, Nysa, Eros, Pluton ve Kore ile Pan (İdil 1999,44- resim 22).

Resim 49: Nysa tiyatrosu podyum frizi, Artemis, Athena, bir Nymphe, Aphrodite (İdil 1999, 44- resim 24).

LEVHA XXIV

Resim 50: Nysa tiyatrosu podyum frizi Hermes'in kucağında bebek Dionysos ve karşısında Nymphe (İdil 1999, 44- resim 25).

Resim 51: Nysa tiyatrosu podyum frizi, bebek Dionysos'un banyo sahnesi (İdil 1999, 46- resim 26).

Resim 52: Nysa tiyatrosu podyum frizi, dans eden Pan ve Maenad (İdil 1999, 46- resim 27).

LEVHA XXV

Resim 53: Nysa tiyatrosu podyum frizi, Hermes, iki Nymphe ve yanında nehir tanrısı ile Eros (İdil 1999, 47- resim 28).

Resim 54: Nysa tiyatrosu podyum frizi, iki satyros tarafından taşınan sarhoş Silenos (idil 1999, 47- resim 29).

Resim 55: Nysa tiyatrosu podyum frizi, Demeter, Kore ve Triptolemos (idil 1999, 48- resim 31).

Resim 56: Nysa tiyatrosu podyum frizi, Demeter, Hekate, Eros ve bir yaban domuzu (idil 1999, 48- resim 30).

LEVHA XXVI

Resim 57: Nysa tiyatrosu podyum frizi yan yüz, Pan, Dionysos, Ariadne ve Eros (idil 1999, 49- resim 33).

Resim 58: Nysa tiyatrosu podyum frizi, sandaletini bağlayan bir figür, müzisyenler ve dans eden maenadlar (idil 1999, 49- resim 34).

Resim 59: Nysa tiyatrosu podyum frizi, bir keçi ile panterin ortasında Pan (idil 1999,50-resim 35).

LEVHA XXVII

Resim 60: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı arka yüzünde ise *thyrsos* bulunan Orthosia sikkesi (BMC Caria, pl. XXIII 4).

Resim 61: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı arka yüzünde bir panter bulunan Orthosia sikkesi (BMC Caria, pl. XXIII 5).

Resim 62: Ön yüzünde Zeus başı arka yüzünde ise *thyrsos* bulunan Sebastopolis sikkesi (BMC Caria, pl. XXIII 8).

Resim 63: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı arka yüzünde ise *cista mystica* bulunan Sebastopolis sikkesi (BMC Caria, pl. XXIII 9).

LEVHA XXVIII

Resim 64: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı arka yüzünde ise *thyrsos* bulunan Tabae sikkesi (SNG Karien, Tafel 86-2705).

Resim 65: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı bulunan Tabae (SNG Karien, Tafel 86-2706).

Resim 66: Ön yüzünde sarmaşık çelenkli Dionysos başı bulunan Tabae sikkesi (SNG Karien, Tafel 86-2707).

Resim 67: Arka yüzünde Dionysos bulunan Tabae sikkesi (BMC Caria, pl. XXVI 8).

Resim 68: Arka yüzünde Dionysos bulunan Tabae sikkesi (BMC Caria, pl. XXVI 7).

Resim 69: Arka yüzünde Dionysos bulunan Trapezopolis sikkesi (BMC Caria, 177 no.1 pl.XXVII 3).

LEVHA XXIX

Resim 70: Siyah figürlü bir Attika vazosu üzerinde bağbozumu sahnesi, M.Ö. 550-540 (Özdizbay 2004, 21- resim 15).

Resim 71: Siyah figürlü bir Attika vazosu üzerinde şarap yapan satyroslar, M.Ö. 550-540 (Buschor 1940, 122- resim 139).

LEVHA XXX

Resim 72: Siyah figürlü bir Attika skyphosu üzerinde “levye (baskı kollu) pres”, M.Ö. VI. yy. (White 1984, 68- resim 57).

Resim 73: “Vida pres” (White 1984, 69- resim 61).

Resim 74: Pompei’deki Vetti Evi’nin duvar resminde betimlenen “takoz pres” (White 1984, 71- resim 62).

LEVHA XXXI

Resim 75: Knidos, teraslar (Diler 1994, 455- resim 15).

Resim 76: Knidos, teraslar (Diler 1994, 455- resim 16).

Resim 77: Knidos amphorası, M.Ö. III. yy ortaları (Doğer 1991, 93- resim 89).

LEVHA XXXII

Harita 3: Rhodos Pereiası (Doğer- Şenol 2002, Harita 2).

LEVHA XXXIII

Resim 78: Orhaniye’de bulunan tarım terasları (Doğer- Şenol 2002, Fig. 1).

Resim 79: Turgut –Hisarönü Köyü arasında kalan alandaki tarım terasları (Doğer- Şenol 2002, Fig. 2).

Resim 80: Turgut Köyünün güney doğusundaki tarım terasları (Doğer- Şenol 2002, Fig. 3).

LEVHA XXXIV

Resim 81: Turgut Köyünün güney doğusundaki tarım terasları (Doğer- Şenol 2002, Fig. 5).

Resim 82: Turgut Köyünün güney doğusundaki tarım terasları üzerinde bulunan kare biçimindeki pres taşı (Doğer- Şenol 2002, Fig. 6).

Resim 83: : Loryma’da bulunan tarım terasları (Doğer- Şenol 2002, Fig. 9).

LEVHA XXXV

Resim 84: Gerga’da bulunan tarım terasları (Diler 1996, 326- resim 9).

Resim 85: Gerga’da bulunan tarım terasları (Diler 1996, 326- resim 10).

Resim 86: Gerga’daki şarap presi (Diler 1996, 326- resim 13).

LEVHA XXXVI

Resim 87: Myndos’daki şarap işliğine ait kalıntılar (Diler 1994, 448- resim 1).

Resim 88: Alinda’daki pres (Diler 1996, 324- resim 5).

KISALTMALAR VE KAYNAKÇA

<i>AD</i>	<i>Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Dergisi</i>
<i>AJA</i>	<i>American Journal of Archaeology</i>
<i>AJPh</i>	<i>American Journal of Philology</i>
Akıncı 2000	Akıncı, A., <i>Anadolu'da Sabazios Kültü</i> , (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2000.
Akurgal 2000	Akurgal, E., <i>Anadolu Kültür Tarihi</i> , Ankara 2000
Alexiou 1991	Alexiou, S., <i>Minos Uygarlığı</i> , çev. Dr. Elif Tül Tulunay, İstanbul 1991.
Anadolu 1967	Anadolu, M.U., “Alinda Karpuzlu”, <i>TAD XIV</i> , Ankara 1967, s.87-102.
Anadolu 1988	Anadolu, M.U., “Batı Anadolu’da Bulunan Demeter ve Khitonien Tanrılar Tapınakları”, <i>AST VI</i> , Ankara 1988, s. 121-140.
Anadolu 1995	Anadolu, M.U., “Zeus Labraundos ve Apollon Lairbenos’un Simgesi Olarak Labyrs”, <i>AD III</i> , 1995 s. 225-226, Lev. XLIV-LIII
<i>AS</i>	<i>Anatolian Studies</i>
<i>AST</i>	<i>Araştırma Sonuçları Toplantısı</i>

Apollodorus	Apollodorus, <i>The Library</i> , çev. J.G. Frazer, Loeb Classical Library, Cambridge, London 1963.
Apollon. Rhod.	Apollonius Rhodius, <i>Argonautica</i> , çev. R.C. Seaton, Loeb Classical Library, London 1912.
Astour 1964	Astour, M.C., “Greek Names in the Semitic World and Semitic Names in the Greek World”, <i>JNES</i> 23/3, 1964, s.193-201.
Athenaeus	Athenaeus of Naucratis, <i>The Deipnosophists</i> , çev. C.B. Gulick, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass. 1999.
Bather 1894	Bather, A.G., “The Problem of Bacchae”, <i>JHS</i> Vol.14, 1894, s. 244-263.
<i>BCH</i>	<i>Bulletin de Correspondance Hellenique</i>
Bean- Cook 1957	Bean, G.- Cook, J.M., “The Carian Coast III”, <i>BSA</i> LII, 1957, s.58-146.
Bean 1997	Bean, G. E., <i>Eski Çağ’da Ege Bölgesi</i> , çev. İnci Delemen, İstanbul 1997.
Bean 2000	Bean, G. E., <i>Eski Çağ’da Menderes’in Ötesi</i> , çev. Pınar Kurtoğlu, İstanbul 2000.
Berti 1993	Berti, F., “Karia Iasos’u”, <i>Türkiye’de İtalyan Kazıları</i> , Ankara 1993, s.119-141.
BMC Caria	Head, B. V., <i>British Museum Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes etc.</i> , London 1897.

BMC Lydia	Head, B. V., <i>British Museum Catalogue of the Greek Coins of Lydia</i> , London 1901.
Boardman 1993	Boardman, J., <i>Athenian Black Figure Vases</i> , London 1993.
Boardman 2002	Boardman, J., <i>Kırmızı Figürlü Atina Vazoları</i> , çev. Gürkan Ergin, İstanbul 2002.
BSA	<i>The Annual of the British School at Athens</i>
Burkert 1985	Burkert, W., <i>Greek Religion</i> , Massachusetts 1985.
Burkert 1999	Burkert, W., <i>İlkçağ Gizem Tapıları</i> , çev. Sina Şener, Ankara 1999.
Buschor 1940	Buscher, E., <i>Griechische Vasen</i> , München 1940.
CAH	<i>Cambridge Ancient History</i>
Cankardaş Şenol 2006	Cankardaş Şenol, G., <i>Klasik ve Hellenistik Dönem’de Mühürlü Amphora Üreten Merkezler ve Mühürleme Sistemleri</i> , İstanbul 2006.
Carpenter 2002	Carpenter, T.H., <i>Antik Yunan’da Sanat ve Mitoloji</i> , çev. B.B.M. Ünlüoğlu, İstanbul 2002.
Cicero	Cicero, <i>Tanrılarının Doğası: De Natura Deorum</i> , çev. G. Gül Özaktürk- Fafo Telatar, Ankara 2006.
Cato	Cato, Porcius Marcus, <i>De Re Rustica</i> , çev. W.D. Hooper- H.B. Ash, The Loeb Classical Library, Great Britain 1979.

CIG II	Boeckhuis, A. (Ed.), <i>Corpus Inscriptionum Graecarum</i> II, Hildesheim 1977.
Clem. Alexand.	Clement of Alexandria, <i>Protrepticus</i> , çev. G.W. Butterworth, Loeb Classical Library Cambridgess 1919.
Clinton 1992	Clinton, K., <i>Myth and Cult, The Iconography of the Eleusinian Mysteries</i> , Stockholm 1992.
CP	<i>Classical Philology</i>
CQ	<i>Classical Quarterly</i>
CR	<i>Classical Review</i>
Cramer 1971	Cramer, J.A., <i>Geographical and Historical Description of Asia Minor</i> Vol. II, Amsterdam 1971.
Crawfoot 1900	Crawfoot, J.W., "The Lions os Cybele", <i>JHS</i> Vol. 20, 1900, s.118-127.
Detienne 1989	Detienne, M., <i>Dionysos at Large</i> , London 1989.
Dietrich 1958	Dietrich, B.C., "Dionysus Liknites", <i>CQ</i> Vol.8, No.3/4, 1958, s.244-248.
Diler 1993	Diler, A., "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytinyağı ve Şarap İşlikleri", <i>AST</i> XI, Ankara 1993, s.505-520.
Diler 1994	Diler, A., "Akdeniz Bölgesi Antik Çağ Zeytin ve Üzüm Presleri 1993", <i>AST</i> XII, Ankara 1994, s.441-457.

- Diler 1996 Diler, A., “İç Karia’da Yüzey Araştırmaları 1994”, *AST XIII*, Ankara 1996, s.315-333.
- Dinç 1998 Dinç, R., “Tralleis Kazısı (1996)”, *KST XIX/2*, Ankara 1998, s. 205-236.
- Diod. Sic. Diodorus Siculus, *The Library of History of Diodorus of Sicily*, çev. C.H. Oldfather, Loeb Classical Library, London 1956.
- Doğer 1991 Doğer, E., *Antik Çağ’da Amphoralar*, İzmir 1991.
- Doğer 2004 Doğer, E., *Antik Çağ’da Bağ ve Şarap*, İstanbul 2004.
- Doğer- Şenol 2002 Doğer, E- Şenol, A.K., *Rhodos Pereası Amphora Atölyeleri*, (Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Araştırma Projesi), İzmir 2002.
- Doruk 1989 Doruk, S., “Aphrodisias: Araştırmalar-Kazılar- Tarihçe”, *Belleten* 207-208, 1989, s.553-563.
- Dökü 2002 Dökü, F.E., *Anadolu’da Eril Bereket, Koruyucu Kültler ve Tanrılar: Phallik Sembol ve Ritüeller*, (Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Antalya 2002.
- DA Daremberg., Ch.- Saglio, Edm., *Dictionnnaire des Antiquités et Romanies*, Tome I, Paris 1877-1919.

- Edwards 1960 Edwards, M.W., “Representation of Maenads on Archaic Red-Figure Vases”, *JHS* Vol. 80, 1960, s.78-87.
- Ehrenberg 1968 Ehrenberg, V., *From Solon To Socrates, Greek History and Civilization during the Sixth and Fifth Centuries B.C.*, London 1968.
- Erhat 1999 Erhat, A., *Mitoloji Sözlüğü*, İstanbul 1999.
- Erim 1974 Erim, K. T., “The Satyr and Young Dionysus Group from Aphrodisias”, *Mansel’e Armağan* c. II, Ankara 1974, s. 767-775.
- Euriph. *Bakkh.* Euripides, *Bakkhalar*, çev. Güngör Dilmen, İstanbul 2001.
- Evans 1901 Evans, A.J., “Mycenaean Tree and Pillar Cult and Its Mediterranean Relations”, *JHS* 21, 1901, s.99-204.
- Forbes 1965 Forbes, R.J., *Studies in Ancient Technology*, Vol.III, Leiden 1965.
- Frazer 2004 Frazer, J.G., *Altın Dal*, cilt.1, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul 2004.
- Goldhill 1987 Goldhill, S., “The Great Dionysia and Civic Ideology”, *JHS* Vol.107, 1987, s.58-76.
- GR* *Geographical Review*
- Grace1961 Grace, V.R., *Amphoras and the Ancient Wine Trade*, Princeton 1961.
- Grimal 1996 Grimal, P., *The Dictionary of Classical Mythology*, Massachusetts 1996.

- Guthrie 1954 Guthrie, W.K.C., *The Greeks and Their Gods*, Boston 1954.
- Halliday 1927 Halliday, W.R., “Tenos”, *CQ* Vol.21/1, 1927, s.37-44.
- Halliday 1928 Halliday, W.R., “The Magical Vine of Nysa and the Dionysiac Wine Miracle”, *CR* Vol. 42/1 1928, s.19.
- Head 1991 Head, B.V., *Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*, Amsterdam 1991.
- Hedreen 1994 Hedreen, G., “Silens, Nymphs and Maenads”, *JHS* Vol. 114, 1994, s.47-69.
- Held 1999 Held, W., “1988 Yılı Loryma Araştırması”, *AST XVII/ II*, Ankara 1999, s. 295-297.
- Hellmut 1967 Hellmut, S., *Die Griechische Vase* (Tafeln), Rostock B. Hessling 1967.
- Herodotos Herodot Tarihi, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul 2002.
- Hesiodos Hesiodos, *İşler ve Günler*, çev. S. Eyüboğlu-A. Erhat (*Hesiodos Eseri ve Kaynakları*), Ankara 1991.
- Hesperia* *Hesperia, Journal of the American School of Classical Studies of Athens*
- Hirschfeld- Marshall 1893-1916 Hirschfeld,G.- Marshall, F.H., *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum 4: Knidos, Halicarnassos and Branchidae*, London 1893-1916.

Hom. <i>İl</i> .	Homeros, <i>İlyada</i> , çev. A. Erhat- A.Kadir, İstanbul 2004.
Hom. <i>Od</i> .	Homeros, <i>Odysseia</i> , çev. A. Erhat- A. Kadir, İstanbul 2000.
Houser 1979	Houser, C., <i>Dionysos and His Circle</i> , The Fogg Art Museum, Harvard University 1979.
<i>HTR</i>	<i>Harvard Theological Review</i>
İdil 1999	İdil, V., <i>Nysa ve Akharaka / Nysa and Acharaca</i> , İstanbul 1999.
Imhoof-Blumer 1901	Imhoof-Blumer, F., <i>Kleinasiatische Münzen</i> , Band: 1, Austria 1901.
Immerwahr 1946	Immerwahr, H.R., “Choes and Chytroi”, <i>Transactions and Proceedings of American Philological Association</i> , Vol.77, 1946, s.245-260.
Jefremow 1995	Jefremow, N., <i>Die Amphorenstempel Des Hellenistischen Knidos</i> , München 1995.
Jöhrens 1999	Jöhrens, G., <i>Amphorenstempel im National Museum von Athen</i> , Mainz 1999.
<i>JHS</i>	<i>Journal of Hellenic Studies</i>
<i>JNES</i>	<i>Journal of Near Eastern Studies</i>
Karwiese 1995	Karwiese, S., <i>Antik Nüemizmatige Giriş</i> , İstanbul 2005.
Kerenyi 1962	Kerenyi, C., <i>The Religion of the Greeks and Romans</i> , New York 1962.

- Kerenyi 1976 Kerenyi, C., *Dionysos, Archetypal Image Indestructible Life*, Princeton 1976.
- Konuk 2003 Konuk, K., *Karun'dan Karia'ya, Muharrem Kayhan Koleksiyonundan Erken Anadolu Sikkeleri / From Kroisos To Karia, Early Anatolian Coins from the Muharrem Kayhan Collection*, İstanbul 2003.
- Ksenophon. *Hell.* Ksenophon, *Yunan Tarihi (ΕΛΛΗΝΙΚΑ)*, çev. Suat Sinanoğlu, Ankara 1999.
- KST *Kazı Sonuçları Toplantısı*
- Laumonier 1958 Laumonier, A., *Les Cultes Indigènes en Carie*, Paris 1958.
- LIMC *Lexicon Iconographicum Mythologiae* [LIMC III/1-2 (1986)] s.414-566 bk. Dionysos).
- Livius Livius, *Roma tarihi, Şehrin Kuruluşundan İtibaren/ Ab urbe condita/ Titus Livius*, çev. Sebahat Şenbark, İstanbul 1992-2001.
- Love 1968 Love, I. C., "Knidos-Excavations in 1967", *TAD XVI/2*, Ankara 1968, s.133-159.
- Love 1972 Love, I. C., "A Preliminary Report of the Excavations at Knidos, 1970", *AJA Vol.76/1*, 1972, s.61-76.
- Love 1974 Love, I. C., "Excavations at Knidos, 1971", *TAD XX/2*, Ankara 1974, s.97-142.
- Macdonald 1992 Macdonald, D.J., *The Coinage of Aphrodisias*, London 1992.

- Malay 1983 Malay, H., “Batı Anadolu’nun Antik Çağ’daki Ekonomik Durumu”, *AD* II, 1983, s. 50- 61.
- Malay 1992 Malay, H., *Hellenistik Devirde Pergamon ve Aristonikos Ayaklanması*, İzmir 1992.
- Mansel 1999 Mansel, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1999.
- Masson 1991 Masson, O., “Anatolian Languages: The Carian Language”, *CAH* III / 2, 1991, s. 674-676.
- Mellink 1991 Mellink, M., “The Native Kingdoms of Anatolia: Caria”, *CAH* III / 2, 1991, s. 662-665.
- Mendels 1999 Mendels, M.D., *Drink and Be Merry, Wine and Beer in Ancient Times*, Jerusalem 1999.
- Mikalson 1977 Mikalson, J.D., “Religion in the Attic Demes”, *AJPh* Vol.98/4, 1977, s. 424-435.
- Mylonas 1956 Mylonas, G.E., “Mycenaean Greek and Minoan-Mycenaean Relations”, *Archaeology* Vol.8/ 4, 1956, s. 273- 280.
- Newcomer 1907 Newcomer, C.B., “Maron, A Mythological Study”, *CP* Vol.2/2, 1907, s.193-200.
- Nilsson 1953 Nilsson, M.P., “The Bacchic Mysteries of the Roman Age”, *HTR* Vol.46/4, 1953, s.175-202.
- Nilsson 1957 Nilsson, M.P., *The Dionysiac Mysteries of the Hellenistic and Roman Age*, Lund 1957.

- Nilsson 1972 Nilsson M.P., *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, Berkeley 1972.
- Nilsson 1986 Nilsson, M.P., *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Grece*, Göteborg 1986.
- Nilsson 1987 Nilsson, M.P., *Greek Folk Religion*, USA 1987.
- Nonnos. *Dion.* Nonnos, *Dionysiaca*, çev. W. H. D. Rouse, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London 1995.
- Ovid. *Met.* Ovidius, *Metamorphoses*, çev. Brookes More, Cornhill Publishing, Boston 1922.
- Özdizbay 2004 Özdizbay, A., *Eski Yunan'da Tarım*, İstanbul 2004.
- Özgan 1989 Özgan, R., "1988 Knidos Kazısı Ön Raporu", XI. KST. II, Antalya 1989, s. 167-176
- Özgan 1993 Özgan, R., "Knidos 1992 Çalışma Raporu", XV. KST. II, Ankara 1993, s.169-188.
- Özkaya- San- Barın 1998 Özkaya,V.-San, O.- Barın, G., "Alinda (Karpuzlu)", XVI. AST. II, Tarsus 1998, s.299-324.
- Parke 1967 Parke, H.W., *Greek Oracles*, London 1967.
- Paton- Myres 1896 Paton, W.R.- Myres, J.L., "Karian Sites and Inscriptions", *JHS* Vol. 16, 1896, s. 188-271.
- Paton 1900 Paton, W.R., "Sites in East Karia and South Lydia", *JHS* Vol.20, 1900, s.57-80.

Pausanias	Pausanias, <i>Description of Greece</i> , çev. W.H.S. Jones, Loeb Classical Library, London 1988.
Peacock- Williams 1986	Peacocke, D.P.S.-Williams, D.F., <i>Amphorae and Roman Economy</i> , London 1986.
Perrot- Chipiez 1977	Perrot, G.- Chipiez, C., <i>History of Art in Phrygia, Lydia, Caria and Lycia</i> , Boston 1977.
Picard 1922	Picard, Ch., <i>Ephèse et Claros</i> , c. II, Paris 1922.
Pickard 1893	Pickard, J., “Dionysus en Limnais”, <i>The American Journal of Archaeology and of History of Fine Arts</i> , Vol. 8/1, 1893, s.56-82.
Pickard- Cambridge 1927	Pickard, A.W.-Cambridge, M.A., <i>Dithyramb, Tragedy and Comedy</i> , Oxford 1927.
Plinius	Pliny the Elder, <i>Natural History</i> , çev. H. Rackham, W.H.S. Jones, D.E. Eichholz, Loeb Classical Library, Cambridge, Mass 1969-1997.
Plutarch. <i>Mor.</i>	Plutarchos, <i>Moralia</i> , çev. F.C. Babbitt, Loeb Classical Library, London 1936.
Poo 1995	Poo, M., <i>Wine and Wine Offering in the Religion of Ancient Egypt</i> , London 1995.
Ratte- Smith 2004	Ratte, C.,- Smith, R.R.R., “Aphrodisias 2003”, 26. <i>KST II</i> , Konya 2004, s. 331-342.
RE	Pauly-Wissowa, <i>Realencyclopädie der Classischen Altertumwissenschaft</i>

- Ridgeway 1896 Ridgeway, W., “Bassareus”, *CR* Vol. 10/1, 1896, s. 21-22
- Robert- Robert 1954 Robert, L.- Robert, J., *La Carie, Histoire et Géographie Historique, Tome II: Le Plateau de Tabai et ses Environs*, Paris 1954.
- Robertson 1993 Robertson, N., “Athens’ Festival of the Wine”, *Harvard Studies in Classical Philology* Vol.95, 1993, p.197-250.
- Roccos 1995 Roccos, L.J., “The Kanephoros and Her Festival Mantle in Greek Art”, *AJA* Vol. 99/4, 1995, s.641-666.
- Rose 1948 Rose, H.J., “Keres and Lemures”, *HTR* Vol.41/4, 1948, s.217-228.
- Salviat 1993 Salviat, F., “Le Vin de Rhodes et les plantations du Deme d’Amos”, *BCH* Supplement XXVI, La Production du vin et del’huile en Méditerranée, 1993, s. 151-161.
- Seaford 1981 Seaford, R., “Dionysiac Drama and the Dionysiac Mysteries”, *CQ* Vol.31/2, 1981 s. 252- 275.
- Sevin 2001 Sevin, V., *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası I*, Ankara 2001.
- Smith 1867 Smith, W., *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology*, Vol. 1., Boston 1867.
- Smith 1890 Smith, C., “Orphic Myths on the Attic Vases”, *JHS* Vol.11, 1890, s.343-351.

- Smith 2002 Smith,R.R.R., *Hellenistik Heykel*, çev. Ayşin Yortar Yıldırım, İstanbul 2002.
- SNG Karien Aulock, H., *SNG Karien (Sylloge Nummorum Graecorum Deutshland)*, c.7. Berlin 1962.
- Stanilawski 1975 Stanilawski, D., “Dionysus Westward: Early Religion and Economic Geography of Wine”, *GR* Vol.65/4, 1975, s.427-444.
- Steph. Byz. Stephan Von Byzanz, *Ethnika*, Graz 1958.
- Strabon Strabon, *Geographika/ Antik Anadolu Coğrafyası, Kitap XII-XIII-XIV*, çev. Adnan Pekman, İstanbul 2005.
- Sturgeon 1977 Sturgeon, M.C., “The Reliefs on the Theater of Dionysos in Athens”, *AJA* Vol. 81/1 1977, s.31-53.
- Şahan 2006 Şahan, M., *Yeni Tralleis Kazılarında Bulunan Hamam Rölyefleri*, (Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aydın 2006.
- Şahin 1998 Şahin. N., *Klaros. Apollon Klarios Bilicilik Merkezi*, İstanbul 1998.
- Şahin 2001 Şahin. N., *Zeus’un Anadolu Kültleri*, İstanbul 2001.
- Şahin 2005 Şahin.M., “Myndos 2004 Yılı Yüzey Araştırması”, 23. AST. I., Antalya 2005, s. 171-184.

- Şenol 1995 Şenol,A.K., *Erken Knidos Amphoralarında (İ.Ö. III. Yüzyıl) Monogram Mühürler*, (Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir 1995.
- TAD *Türk Arkeoloji Dergisi*
- Tarn 1930 Tarn, W. W., *Hellenistic Civilisation*, London 1930.
- Taşlıklioğlu 1963 Taşlıklioğlu, Z., *Anadolu’da Apollon Kültü ile İlgili Kaynaklar*, İstanbul 1963.
- Taşlıklioğlu 1966 Taşlıklioğlu, Z., *Arkaik Çağ Yunan Şiiri*, İstanbul 1966.
- Theophrastos Theophrastos, *Peri Phyton Aition: De Causis Plantarum* II- III, çev. B. Einarson, Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts, London 1990.
- Thomson 1943 Thomson, G., “The Greek Calendar”, *JHS* Vol. 63, 1943, s. 52-65.
- Thomson 1995 Thomson, G., *Tarih Öncesi Ege*, cilt.I, çev. Celal Üster, İstanbul 1995.
- Thomson 1946 Thomson, G., *Aeschylus and Athens*, London 1946.
- Tırpan 1987 Tırpan, A. A., “Myndos ve Theangela”, *AST V/ I*, Ankara 1987, s. 167-190.
- Tierney 1922 Tierney, M., “A New Rituel of the Orphic Mysteries”, *CQ* Vol. 16 / 2, 1922, s. 77-87.

- Tiryaki 2002 Tiryaki, G., “İvriz Kabartması Işığında Anadolu’da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın Gelişimi Üzerine”, *Adalya* V, 2001-2002, s.59-72.
- Tuna 1988 Tuna, N., “Datça Yarımadası Arkeolojik Yüzey Araştırmaları, 1987”, *AST* VI, Ankara 1988, s.141-158.
- Üreten 2005 Üreten, H., “Bir Grup Sikkenin Işığında Mastaura Kenti Tanrı ve Kültleri”, *Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi/ Journal of Arts and Sciences*, Sayı: 4, Aralık 2005.
- Varro Varro, Terentius Marcus, *De Re Rustica*, çev. W.D. Hooper- H.B. Ash, The Loeb Classical Library, Great Britain 1979.
- Varinlioğlu 1990 Varinlioğlu, E., “Pera’da Rodos Yurttaşı Olmak”, *AST* VIII, Ankara 1990, s. 223- 227.
- Vitruvius Vitruvius, *De Architectura/ Mimarlık Üzerine On Kitap*, çev. S. Güvan, İstanbul 1990.
- Vurtheim 1920 Vurtheim, J., “The Miracle of Wine at Dionysos’ Advent; On the Lenaea Festival”, *CQ* Vol.14/2, 1920, s.92-96.
- Walbank 1942 Walbank, F.W., “Olympichus of Alinda and the Carian Expedition of Antigonos Doson”, *JHS* Vol. 52, 1942, s. 8-13.
- Wainwright 1959 Wainwright, G.A., “The Teresh, The Etruscans and Asia Minor”, *AS* Vol. IX, 1959, s.197-213.

White 1984

White, K.D., *Greek and Roman Technology*,
New York 1984.

Zemer 1977

Zemer, F., *Storage Jars in Ancient Sea Trade*,
Haifa 1977.

Diğer Kısaltmalar

A.g.e.

Adı geçen eser

bkz.

bakınız

dn.

dip not

M.Ö.

Milattan Önce

M.S.

Milattan Sonra

s.

sayfa no

vd.

ve devamı

LEVHALAR

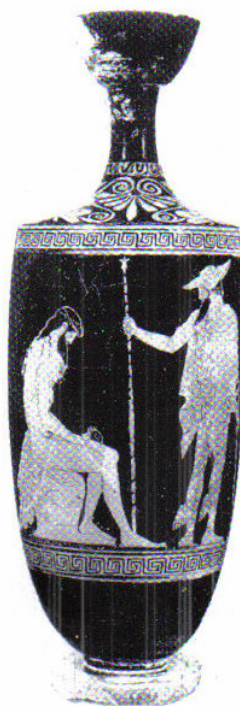

Harita 1

LEVHA II

Resim 1

Resim 2

LEVHA III

Resim 3

Resim 4

LEVHA IV

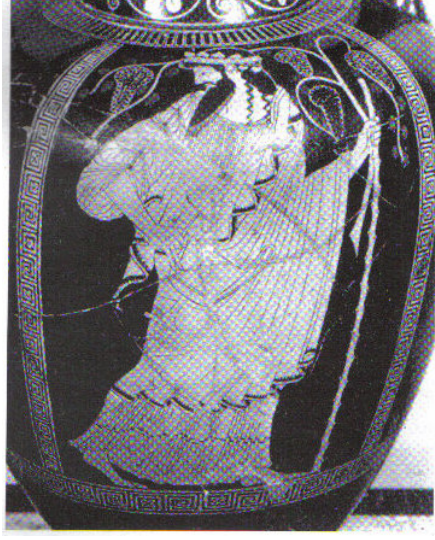

Resim 5

Resim 6

LEVHA V

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

LEVHA VII

Resim 11

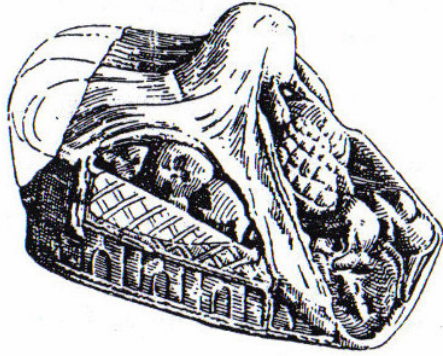

Resim 12

LEVHA VIII

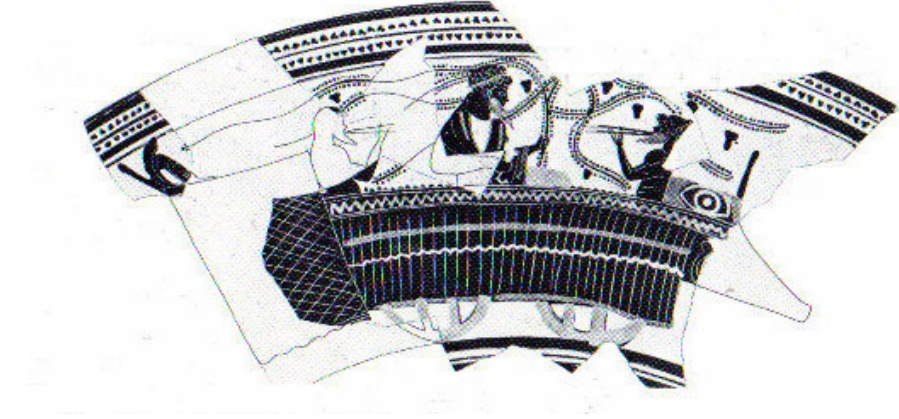

Resim 13

Resim 14

LEVHA IX

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

LEVHA XII

Harita 2

LEVHA XIII

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

LEVHA XV

Resim 28

Resim 29

Resim 30

LEVHA XVI

ΔΕΑΝΑΞ, ΡΞΕΘΟΑΝΛΗΝΑΓΕΤΑΒΑΚΧΑΝ
 ΕΚΛΥΤΟΝΙ ΝΜΝΑΜΑΕΘΛΩΝΠΡΥΤΑΝΙΞ
 ΞΙΜΙΝΚΑΙΞΕ ΞΠΙΒΩΜΙΑΘΥΞΘΛΑ
 ΞΠΕΤΑΟΡΕΞ ΞΓΟΝΙ ΜΗΡΙΑΘΕΝΤΑΒΟΩΝ
 5 ΑΙΠΥΔΕΤΟΥΓΕΠΑ ΤΡΟΞΚΗΡ ΞΚΛΕΟΞΗΠΙΑΝΑΚΤΟΣ
 ΕΥΡΥΟΠΑΜΦΕΡΑΤΩΝΑΥΙ ΞΓΩΝΑΧΟΡΩΝ

Σοὶ τό]δε ἄναξ . . [θύρ?]σε, θεῶν ληναγέτα Βακχᾶν,
 στῆσ]ε κλυτὸν ν μνᾶμ' ἀέθλων Πρύτανις,
 . . . εἰ μιν καὶ σε ἐπιβώμια θύσθλα
 ἄ]σπετα ὄρεσ[σι]γόνων μηρία θέντα βοῶν,
 5 αἰπὺ δὲ τοῦ γε πατρὸς κῆρ[υξ] κλέος Ἴηπιάνακτος
 εὐρύοπ' ἀμφ' ἐρατῶν αὖ[εἰ ἄ]γῶνα χορῶν.

Resim 31

ΑΡΞΑΝΒΡΟΜΙΟΥΙΛ
 ΗΦΡΑΣΙΓΙΝΩΣΚΗΣΙΕΡC ΙΛΟΥΝ
 ΠΑΝΤΑΛΟΓΟΝΜΥΣΤΗΝΠΑΝΤΟΣΕΟΝΤΑΒΙΟΥ
 ΞΙΣΙΓΑΝΟΤΙΚΡΥΠΤC ΝΕΠΙΣΤΑΜΕΝΟΣΚΑΙΑΥΤΕΙΝ
 5 ΟΣΣΑΘΉΜΙCΣΤΕΙΧΗΣΟΡΓΙΑΤΑΥΤΑΜΑΘΩΝ

. . . . ἀρξαν Βρομίου
 η φρασὶ γινώσκης ἱερο . . . ουν
 πάντα λόγον μύστην παντὸς ἔοντα βίου,
 καὶ σιγᾶν ὅτι κρυπτὸν ἐπιστάμενος, καὶ αὐτεῖν
 5 ὅσσα θέμις, στείχης ὄργια ταῦτα μαθών.

Resim 32

ΖΩΡΑΤΡΟΣΕΡΙΚΡΑΤΟΥΧΟΡΗ[ΓΗΣΑΣΚΑ]ΙΑΓΩΝΟΘΕΤΗ
ΣΑΣΚΑΙΣΤΕΦΑΝΗΦΟΡ[ΗΣ]ΑΣΤΟΑΝΑΛΗΜΜΑΚΑΙΤΗΝΕΡΑΥ
ΤΟΥΚΕΡΚΙΔΑΚΑΙΤΟΒΗΜΑΔΙΟΝΥΣΩΙΚΑΙΤΩΙΔΗΜΩΙ

Resim 33

Resim 34

Resim35

ΝΩ.
 ΝΩΝΕ
 ΚΑΙΚΑΘΕΙ
 ΜΑΤΟΣΑΥ
 5 ΜΕΝΟΥΥΠΟ
 ΣΤΑΤΗΡΟΣΕΝ
 ΡΩΝΔΥΟΤΟΥΣΤ
 ΔΡΑΣΕΠΙΤΟΥΜΝΗ
 ΤΑΥΤΑΝΕΠΑΙΝΗΝΟΤ
 10 ΔΙΟΝΥΣΕΙΩΝΤΩΝΠΡΑ
 ΜΕΤΑΤΑΣΣΠΟΝΔΑΣΑΝΑΓ
 ΑΤΟΥΚΑΡΥΚΟΣΤΑΣΒΟΥΛΑΣ
 ΕΠΑΙΝΕΙΚΑΙΣΤΕΦΑΝΟΙΤΑΙΣΤΩ
 ΣΤΕΦΑΝΩΝΤΕΙΜΑΙΣΛΥΚΑΙΘΙΟΝΑΡ
 15 ΚΛΕΙΔΑΑΡΕΤΑΣΕΝΕΚΑΚΑΙΕΥΝΟΙΑΣ
 ΕΣΤΟΛΟΙΠΟΝΑΝΑΓΟΡΕΥΕΝΔΙΟΝΥΣΕΙΣ
 ΕΛΕΛΘΑΙΔΕ ΑΝΔΡΑΟΥΤΙΣΑΠΟΔΕ
 ΜΕΝΟΣΠΑΡΑΓΟΥΕΝΑΡΧΑΑΦΕΣΤΗΡΟΣΓΦ
 ΤΑΝΕΠΙΜΕΛΕΙΑΝΤΑΣΕΙΚΟΝΟΣΤΑΣΑΝΑΣΤΑ
 20 ΣΙΟΣΕΝΤΑΧΕΙΠΟΙΗΣΕΙΤΑΙΕΚΥΡΩΘΗΧΕΙ
 ΡΟΤΟΝΙΑΕΝΒΟΥΛΑ ΕΚΥΡΩΘΗΚΑΙΕΝΤΩ
 ΑΜΩΧΙΡΟΤΟΝΙΑΨΑΦΟΙΑΙΣΕΔΟΣΕΚΥΡΟΥΝ
 ΑΙΣΔΕΜΗΟΥΔΕΜΙΑ ΑΝΗΡΑΙΡΕΘΗΕΠΙ
 ΤΑΣΙΟΣΤΑΣΕΙΚΟΝΟΣΝΕΙΚΗΦΟΡΟΣ
 25 ΤΟΥΣΩΦΡΟΝΟΣ

νω.
 νωνε
 καὶ καθ' ἑκ[αστον ἐνιαυτὸν? τοῦ ψαφίσ-
 ματος αὐ
 5 μένου ὑπὸ σ . .
 στατῆρος ἐν σ
 ρων δύο τοὺς τ[ε ἀν-
 δρας ἐπὶ τοῦ μνη
 ταύταν ἐπαινῆν ὅτ[ι
 10 Διονυσείων τῶν πρά[των
 μετὰ τὰς σπονδὰς ἀναγ[ορεύσαντος ταῦτ-
 α τοῦ κάρυκος τὰς βουλὰς ὅ[τι ὁ δᾶμος
 ἐπαινεῖ καὶ στεφανοῖ ταῖς τῶν
 στεφάνων τειμαῖς Λυκαίθιον Ἀρ[ιστο-
 15 κλείδα ἀρετᾶς ἕνεκα καὶ εὐνοίας [καὶ
 ἐς τὸ λοιπὸν ἀναγορεύειν (ἐν) Διονυσεί[οις
 ἐλέσθαι δὲ [καί] ἀνδρα, ὅστις ἀποδεξ[ά-
 μενος παρ[ὰ] τοῦ ἐν ἀρχᾷ ἀφεστήρος <ΓΦ
 τὰν ἐπιμέλειαν τὰς εἰκόνας τὰς ἀναστά-
 20 σιος ἐν τάχει ποιησέται· ἐκυρώθη χει-
 ροτονία ἐν βουλᾷ· ἐκυρώθη καὶ ἐν τῷ
 δ]άμῳ χιροτονία· ψάφοι αἷς ἔδοξε κυροῦν
 . . . αἷς δὲ μὴ, οὐδεμία· ἀνὴρ αἰρέθη ἐπὶ
 τὰς ἀνα]στάσις τὰς εἰκόνας Νεικηφόρος
 25 τοῦ δεῖνος] τοῦ Σώφρονος.

LEVHA XIX

	ΛΔΟΞΕΚΝΙΔΙΟΙ	Ἐ]δοξε Κνιδίοις γν-
	ΩΜΑΠΡΟΣΤΑΤ,	ώμα προστατ[αν
	ΠΕΡΙΩΝΤΟΙΒΑΚ	περι ὧν τοὶ Βάκ[χοι
	ΕΠΗΛΘΟΝΟΡ-	ἐπῆλθον ὅπ[ως
5	ΑΓΝΕΥΗΤΑΙΤ	5 ἀγνεύηται τ[ὸ ἱαρδ-
	ΝΤΟΥΔΙΟΝΥΞ	ν τοῦ Διονύσου το-
	ΒΑΚΧΟΥΜΗΦ	ῦ] Βάκχου μὴ ἐ[ξεί-
	ΕΝΚΑΤΑΛΥΕ	μ]εν καταλύε[ν ἐν
	ΙΙΑΡΩΙΤΩΜ	τῷ] ἱαρῷ τῷμ [Βάκχων
10	ΥΔΕΝΑΜ	10 μ]ηδένα μ
	ΕΝΑΜΗ	ενα μ[ήτε
	ΕΙΔΕ/	ἐπ]εὶ δὲ
	ΥΗ'	υη

Resim 37

Resim 38

Resim 39

Resim 40

LEVHA XXI

Resim 41

Resim 42

Resim 43

Resim 44

LEVHA XXII

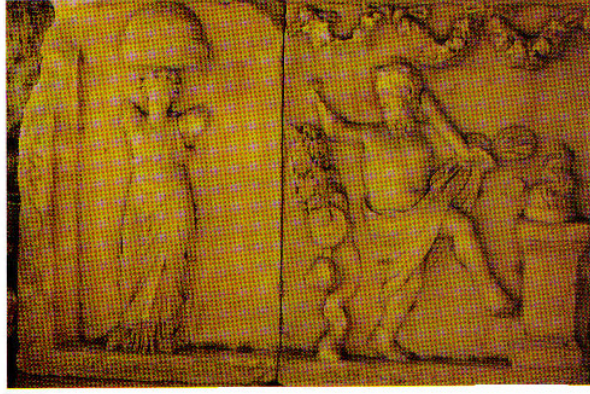

Resim 45

Resim 46

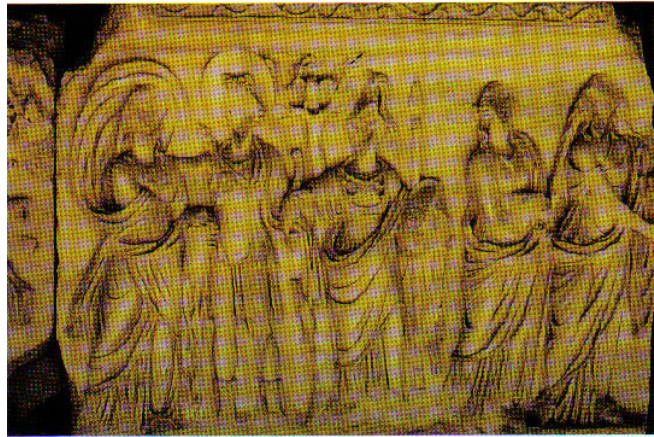
LEVHA XXIII

Resim 47

Resim 48

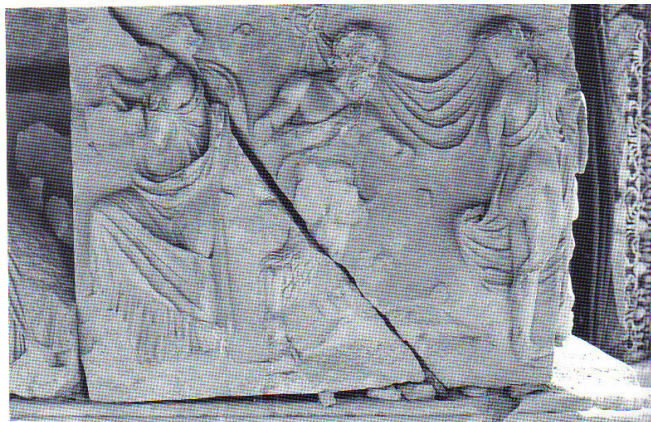
Resim 49

Resim 50

Resim 51

Resim 52

Resim 53

Resim 54

Resim 55

Resim 56

LEVHA XXVI

Resim 57

Resim 58

Resim 59

LEVHA XXVII

Resim 60

Resim 61

Resim 62

Resim 63

LEVHA XXVIII

Resim 64

Resim 65

Resim 66

Resim 67

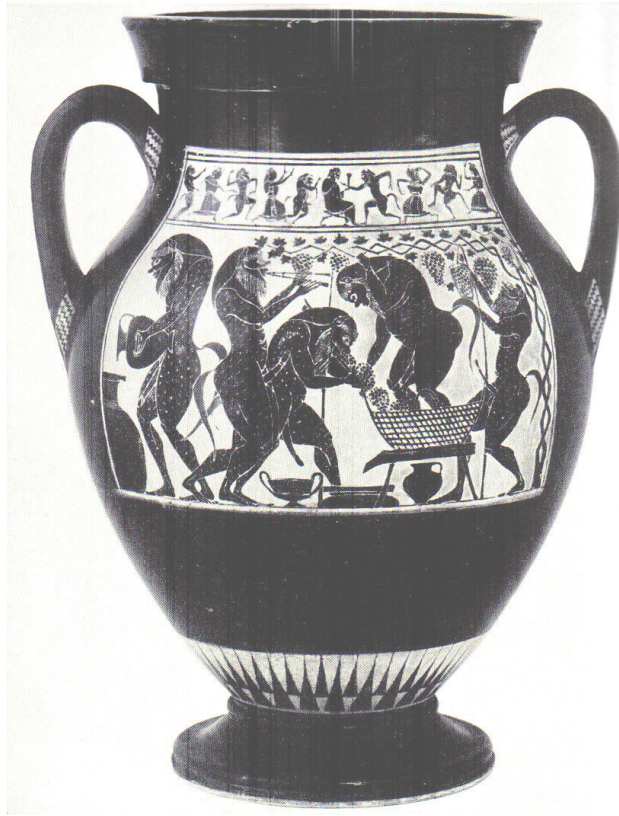
Resim 68

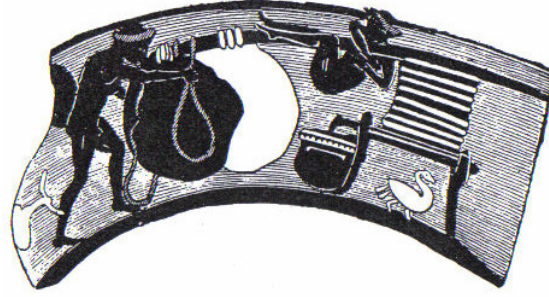
Resim 69

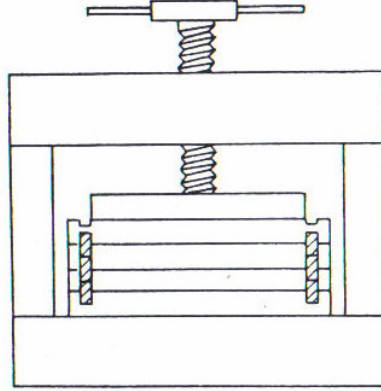
Resim 70

Resim 71

Resim 72

Resim 73

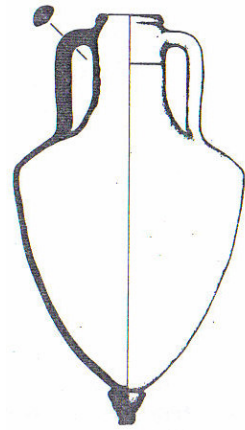
Resim 74

Resim 75

Resim 76

Resim 77

Harita 3

LEVHA XXXIII

Resim 78

Resim 79

Resim 80

LEVHA XXXIV

Resim 81

Resim 82

Resim 83

LEVHA XXXV

Resim 84

Resim 85

Resim 86

Resim 87

Resim 88

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında İzmir’de doğan Cennet Pişkin, Karşıyaka Behçet Uz Lisesi’nden mezun olduktan sonra Adnan Menderes Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü’nde lisans eğitimine başlamış, 2004 yılında “Anadolu’nun Neolitik Çağ Mimarisi” adlı bitirme tezi ile mezun olmuştur. 2005 yılında Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı’nda yüksek lisansa başlamıştır. 2002 Tralleis ve 2005 – 2006 Kuşadası- Kadıkalesi kazılarında görev almıştır. Yabancı dili İngilizce’dir.